ปรีดีปริทัศน์

ปาฐกถาชุด

ปรีดี พนมยงค์อนุสรณ์โดย

พระพิมลธรรม
เสน่ห์ จามริก
ชาญวิทย์ เกษตรศิริ
ไชยันต์ รัชชกูล
ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์
เฉลิมเกียรติ ผิวนวล

ปรีดีปริทัศน์

ปาฐกถาชุดปรีดี พนมยงค์อนุสรณ์

เสน่ห์ จามริก
ไชยันต์ รัชชกูล
ชาญวิทย์ เกษตรศิริ
พระพิมลธรรม (อาจ)
เฉลิมเกียรติ ผิวนวล
ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์

สำนักพิมพ์
เทียนวรรณ

ชุดคนกับความคิด

สำนักพิมพ์เทียนวรรณ
๔๑๓/๒๒-๒๕ ถนนอรุณอมรินทร์
เขตบางกอกน้อย กทม. ๑๐๗๐๐

ชุดคนกับความคิด
พิมพ์ครั้งแรก กันยายน ๒๕๒๖
พิบูลย์ หัตถกิจโกศล ออกแบบปก

จัดจำหน่ายทั่วประเทศโดย
สายส่งศึกษิต บริษัทเคล็ดไทย จำกัด
๓๐๓/๗ ซอยสันติภาพ ถนนนเรศ กทม. ๑๐๕๐๐
โทร. ๒๓๓๒๓๘๒

คำนำสำนักพิมพ์

จำเดิมแต่ท่านปรีดี พนมยงค์ ต้องหลบลี้หนีภัยรัฐประหาร ๒๔๙๐ ออกไปร่อนเร่ระเหหนอยู่ต่างแดนแล้ว คุณงามความดีและคุณูปการที่ท่านสร้างไว้แก่ชาติบ้านเมืองเป็นอเนกอนันต์ ก็ถูกกลบลบเลือนเสียสิ้น มิหนำยังมีการซ้ำเติมปั้นแต่งบิดเบือนเกียรติประวัติของท่านจากขาวเป็นดำโดยเจตนา จากกลุ่มผู้ทรงอำนาจตลอดทุกยุคทุกสมัยมา แม้เมื่อท่านล่วงสู่ปัจฉิมวัยอันเห็นได้ชัดว่า ไม่มีเรี่ยวแรงจะไปสู้รบปรบมือกับใครที่ไหนแล้ว เขาก็ยังกลัวท่านดังมุสิกกลัวแมว ถึงขนาดผู้ที่ไปแสดงคารวะปฏิสันถารต่อท่านฉันศิษย์กับครูบาอาจารย์ ก็ยังไม่แคล้วโดนเพ่งเล็ง เล่นงานจนเสียผู้เสียคนไป ด้วยเหตุฉะนี้ ใครก็ตามที่จะเขียนหรือพูดความจริงเกี่ยวกับท่านผู้นี้ในระหว่างที่ท่านยังมีชีวิตอยู่ จึงต้องกระทำด้วยความระมัดระวังอย่างยิ่ง ต่อเมื่อท่านหาชีวิตไม่แล้ว เขาจึงเปิดให้มีการเขียนและพูดถึงตัวท่านอย่างเสรีในระดับหนึ่ง ทั้งนี้คงเพราะไม่มีมหาภูตรูปของท่านที่เขาจะเสกสรรปั้นภาพหลอกให้คนตื่นกลัวได้อีกต่อไปแล้วกระมัง

ดังนั้นในระหว่างวันที่ ๒๑-๒๗ มิถุนายน ๒๕๒๖ จึงได้มีการจัดงาน "สัปดาห์รำลึกปรีดี พนมยงค์" ขึ้น ณ หอศิลปวัฒนธรรม

(หอเล็ก) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เนื่องในสัปดาห์นี้ นอกจากจะตรงกับครบรอบ ๕๐ วัน มรณกรรมของท่านปรีดี พนมยงค์ แล้วยังคาบเกี่ยวกับ "ช่วงสัปดาห์แห่งการเปลี่ยนแปลงการปกครอง" ซึ่งเวียนมาบรรจบครบรอบกึ่งศตวรรษพอดี ไม่มีใครปฏิเสธได้ว่า ช่วงเวลาดังกล่าว (เมื่อ ๕๐ ปีที่แล้ว) ถือได้ว่าเป็นช่วงเหตุการณ์ที่มีนัยสำคัญทางประวัติศาสตร์การเมืองไทย หลายคนคงลืมไปแล้วด้วยซ้ำว่าโดยเฉพาะวันที่ ๒๔ มิถุนายน นั้น เคยได้รับการสถาปนาเป็นทางการให้เป็นวันชาติของพระราชอาณาจักรแห่งนี้ คนรุ่นหลังส่วนมากคงไม่มีความรู้สึกนึกคิดต่อวันนี้ มากไปกว่าเป็นวันที่เปลี่ยนจากระบอบราชาธิปไตยเข้าสู่วงจรแห่งระบอบเผด็จการ โดยไพร่ซึ่งผลัดเปลี่ยนเวียนหน้ากันขึ้นมาเถลิงบัลลังก์อำนาจ แต่สำหรับผู้ที่ใฝ่สัจจะและความเป็นธรรม ย่อมตระหนักดีว่าวันนี้ยังมีคุณค่าและความหมายของการเปลี่ยนแปลงไปสู่สิ่งที่ดีกว่า เพราะอย่างน้อยที่สุดก็ยังมีผู้ก่อการ ฯ ท่านหนึ่ง ที่ตลอดชีวิตอันยาวนานของท่านยังเป็นแบบอย่างของคนไทยที่ยึดมั่นในหลักความเป็นธรรมของคณะราษฎร ๖ ประการ และยึดถืออุดมคติประชาธิปไตยสมบูรณ์ อันเป็นหัวใจของการเปลี่ยนแปลงการปกครองในครั้งกระนั้นอย่างไม่เสื่อมคลาย "งานสัปดาห์รำลึกท่านปรีดี" ที่เพิ่งผ่านมา จึงไม่ใช่เป็นงานสรรเสริญเยินยอเกียรติผู้ตายอย่างเลิศลอยดังที่นิยมปฏิบัติกันทุกวันนี้ อย่างขอให้ผ่าน

พ้นไปทีแล้วก็จบกัน แต่งานคราวนี้เป็นการรำลึกถึง และเป็นการแสดงกตัญญูกตเวทิตาธรรมต่อเอกรัตนบุรุษของชาติอย่างมีความหมายลึกซึ้งเกินกว่าอนุสรณ์คำไว้อาลัยใด ๆ นั่นคือได้มีการพูดถึงชีวิตความคิด และบทบาทของท่านในแง่ส่วนรวม จากหลายทัศนะ แม้องค์ปาฐกนั้น ๆ บางท่านจะเป็นคนสนิทสนมคุ้นเคยกับท่านปรีดี (เช่น พระพิมลธรรม) และเป็นบุคคลในรั้วโดมก็ตาม แต่ผู้ทรงคุณวุฒิเหล่านี้ก็ได้แสดงทัศนะต่อท่านรัฐบุรุษอาวุโสอย่างเที่ยงธรรมและเป็นวิชาการ ใช่จะเทอดทูนกันอย่างหวือหวาฉาบฉวยด้วยฉันทาคติก็หาไม่ ฉะนั้นปาฐกถาชุดนี้จึงเป็นการสะท้อนให้เห็นภาพท่านปรีดีในแง่ความคิดและวิชาการ ซึ่งเมื่อรวบรวมจัดพิมพ์เป็นเล่มแล้วจึงสมควรตั้งชื่อขึ้นปกให้สอดคล้องกับเนื้อหาในปาฐกถานั้นว่า "ปรีดี ปริทัศน์"

ท่านปรีดี พนมยงค์ เป็นเสมือนเพชรน้ำงามเม็ดหนึ่ง ธรรมดาของเพชรน้ำงาม ย่อมมีเหลี่ยมมุมที่ได้รับการเจียรในมากมายแพรวพราว "ปรีดี ปริทัศน์" เป็นเพียงการมองท่านจากเหลี่ยมมุมต่าง ๆ เพียงบางแง่บางมุมเท่านั้น เชื่อว่าต่อไปจะต้องมีการมองท่านจากแง่มุมที่หลากหลายกว่านี้อย่างแน่นอน หากเป็นไปได้ดังกล่าว อนุชนคนรุ่นใหม่ก็จะได้ประจักษ์อย่างเต็มภาคภูมิว่า ปิตุภูมิแห่งนี้ ยังมีบรรพชนคนหนึ่ง ซึ่งเพรียบพร้อมด้วยคุณสมบัติของรัฐบุรุษผู้

สามารถ เป็นปราชญ์และนักคิดคนสำคัญ ทั้งวิถีดำเนินชีวิตของท่านในทุกด้านก็เป็นแบบอย่างอันประเสริฐ ที่ลูกหลานพึงเจริญรอยตามนั้นเทียว

สันติสุข โสภณศิริ

๒๒ ก.ย. ๒๕๒๖

คำนำ

"มีก็เหมือนไม่มีประวัติศาสตร์
พลิกหน้าไหนก็ผิดพลาดเสียทั้งนั้น
เฉพาะตอนต้องกำหนดบทสำคัญ
ดำเป็นขาว ขาวพลันเป็นดำไป"

บทกลอนไว้อาลัยรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ บทแรกของกวีเอกวิสา คัญทัพ ได้สรุปรวบยอดที่มาของงานสัปดาห์รำลึกปรีดี พนมยงค์ครั้งนี้ไว้อย่างกระทัดรัดถูกต้องที่สุด

ด้วยว่าเรากำลังหลงทางอยู่ในยุคอันมืดบอดของสยามราษฎร เราแต่แบเบาะมาได้รับการอบรมปลูกฝัง "ประวัติศาสตร์" ชุดหนึ่งไว้ในความนึกคิด "ประวัติศาสตร์" ดังที่ปรากฏอยู่ในตำรับตำราที่ราษฎรท่องบ่นนั้นหาใช่ประวัติศาสตร์อันเกิดจากการตีความอดีตอย่างอิสระของราษฎรไม่ หากเป็น "ประวัติศาสตร์ราชการ" ซึ่งเกิดจากผู้มีอำนาจในสังคมควบคุมผูกขาดการตีความอดีตไว้แต่ผู้เดียว ก็แลผู้มีอำนาจในสังคมอันเป็นอภิสิทธิ์ชนกลุ่มน้อยที่ไหนเลยจะทำการอันเสื่อมเสียประโยชน์ตน พวกเขาก็ย่อมรักชอบที่จะตีความอดีตและเขียนประวัติศาสตร์ราชการไปตามอคติเพื่อผดุงระบอบอธรรมอัน

เขาเองได้เสวยสุขเอาไว้ เขาย่อมไม่หยิบยื่นสัจจะอันเป็นประทีปสว่างแก่ราษฎร ผู้รุนล้อประวัติศาสตร์อยู่นั้น หากหยิบยื่นมายาคติอันเขาตกแต่งตบตาไว้แก่ราษฎรเพื่อให้ราษฎรหลงทาง และหันล้อประวัติศาสตร์ไปดังใจปรารถนาของเขา

ผลของการบิดเบือนฉีกทำลายประวัติศาสตร์อิสระของผู้มีอำนาจเหล่านี้ส่วนหนึ่งก็คือ ชื่อของ ปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโสเพียงผู้เดียวที่สยามเคยมีมา ถูกลบหายเป็นปลิดทิ้งไปจากครรลองความรับรู้ของราษฎรยุคเรา ไม่เพียงแต่ราษฎรสามัญจะไม่รู้จักท่าน แม้ชั้นปัญญาชนที่เข้าสู่สถาบันการศึกษาชั้นอุดมศึกษาใหม่ ๆ ก็น้อยคนนักที่จะรู้จัก และจำเพาะในหมู่ผู้ที่เคยคุ้นกับชื่อของท่าน บ้างก็เข้าใจท่านไปในทางร้ายว่าเป็นศัตรูกับชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์เสียเป็นส่วนมาก

มีใครสักกี่คนกันที่รู้ชัด และกล้าประกาศอย่างห้าวหาญว่าท่านเป็นผู้สร้างประชาธิปไตยด้วยการอภิวัฒน์ พ.ศ. ๒๔๗๕

ว่าท่านเป็นผู้กอบกู้เอกราชของชาติจากห้วงเหวแห่งความวิบัติในสงครามโลกครั้งที่ ๒

ว่าท่านเป็นผู้สละตัวเป็นกำบังปกป้องพระเกียรติยศขององค์พระมหากษัตริย์ และความมั่นคงของราชบัลลังก์ในคราวคับขัน

ว่าท่านเป็นพุทธที่หยั่งถึงสัจจะแห่งองค์ตถาคตอย่างแท้จริงในหัวใจ

ปรีดี พนมยงค์ดังที่ราษฎรไทยถูกทำให้รู้จักจึงมิใช่ปรีดี พนมยงค์ตัวจริงเลย แต่เป็นมายาคติที่ผู้มีอำนาจในสังคมปั้นแต่งมาหลอกลวงมอมเมาให้ราษฎรหลงใหลไปต่าง ๆ นานา โดยแท้

นี่เป็นอาชญากรรมทางปัญญาของพวกเขา และเป็นโศกนาฏกรรมทางปัญญาของราษฎรเรา

ทว่าความฝันอันสูงส่งของผู้กุมอำนาจใจอธรรมย่อมคงเป็นเพียงความฝัน มันมิอาจยืนทนเบื้องหน้าแสงสว่างแห่งสัจจะได้ มิเพียงแต่ฝีมือการปั้นแต่งประวัติศาสตร์ราชการของเขาจะหยาบกร้านต่ำต้อย จนพ่ายแพ้คดีความต่อท่านปรีดีในศาลสถิตยุติธรรมครั้งแล้วครั้งเล่าเท่านั้น หากมายาคติอันมืดบอดของพวกเขายังหาอาจบดบังความจริงได้สนิทไม่ด้วย ประวัติ และความคิดของท่านปรีดี พนมยงค์ รวมทั้งคุณูปการอันใหญ่หลวงที่ท่านอุทิศแก่ชาติและราษฎรสยาม ทอแสงโรจน์รุ่งขึ้นอย่างเป็นอมตะ เกินกว่าที่มือสกปรกคู่ใดจะลบจะบีดให้มิดได้

ทวยราษฎรอันเขาคิดว่าจะโง่เง่าเต่าตุ่นเหมือนเขานั้น ได้เติบกล้า และแสดงให้ประจักษ์ว่ามีภูมิปัญญาอิสระเกินกว่าพวกเขาจะครอบงำด้วยอวิชชาไว้ตลอดไปได้ นับวันผู้ที่มุ่งหมายจะบีดฟ้าด้วย

ฝ่ามือ ก็ปิดได้แต่สายตาสั้นเต่อของตัวเองเท่านั้น

ท่านปรีดี พนมยงค์ ได้จากเราไปแล้วอย่างสงบ ผู้มีใจพุทธเช่นท่านย่อมอโหสิกรรมให้แก่บรรดาผู้ที่มุ่งร้ายต่อท่านที่ยังคงจมห้วงวิบัติกรรมอยู่ในภพนี้อย่างไม่ต้องสงสัย แต่สำหรับราษฎรเรา กองโกหกคำโตที่เรียกว่า "ประวัติศาสตร์" ซึ่งอยู่เบื้องหน้ายังเป็นบัญชีที่ต้องสะสางไม่อาจเลิกรา เราต้องชำระสะสางประวัติศาสตร์ไทยกันใหม่ โดยเฉพาะสะสางการตีความประวัติศาสตร์และความคิดของท่านปรีดีในภาคส่วนของประวัติศาสตร์ราชการกันใหม่ ไม่ใช่เพียงเพื่อกอบกู้เกียรติคุณ อันท่านปรีดีมีสิทธิสมบูรณ์ที่จะได้รับจากราษฎรเท่านั้น หากยังเพื่อจุดประกายความรับรู้ สร้างฐานและรากเหง้าทางทางปัญญาอันหนาแน่นขึ้นใหม่ เพื่อสืบทอดภารกิจอภิวัฒน์ประชาธิปไตยอันยังไม่บรรลุผลสำเร็จสมบูรณ์ของท่านด้วย

ก็เพราะการตีความอดีตอย่างหนึ่ง ย่อมนำไปสู่การปฏิบัติในปัจจุบันอย่างหนึ่ง การตีความประวัติศาสตร์และความคิดของท่านปรีดีอย่างหนึ่ง ก็ย่อมนำไปสู่การต่อสู้เพื่ออภิวัฒน์ประชาธิปไตยอย่างหนึ่งเช่นกัน ที่ผ่านมาการยอมรับการตีความประวัติและความคิดของท่านปรีดีตามมายาคติของผู้มีอำนาจในสังคม ได้นำทวยราษฎรไทยไปสู่ภาวะทาสเผด็จการที่งอมืองอเท้ายอมจำนนต่ออธรรม ด้วยเหตุนี้ราษฎรเราจะต้องสร้างเสริมความกล้าหาญทางจริยธรรมและตีความประวัติและความคิดของท่านปรีดีอย่างอิสระ

นี่เป็นสิทธิอันละเมิดมิได้ของราษฎรโดยแท้ มีแต่การตีความประวัติศาสตร์ รวมทั้งประวัติและความคิดของท่านปรีดีอย่างอิสระเท่านั้นที่จะนำเราจากมายาคติไปใกล้สัจธรรมมากขึ้นเรื่อย ๆ จากประวัติศาสตร์ราชการไปสู่ประวัติศาสตร์ราษฎร จากภาวะแห่งอธรรมไปสู่ภาวะไทที่ทรงธรรม และจากความชะงักงันได้ตรวนเผด็จการครึ่งใบไปสู่การอภิวัฒน์ประชาธิปไตยอันสมบูรณ์

เกษียร เตชะพีระ
กรรมการฝ่ายวิชาการ
คณะกรรมการจัดงาน
"สัปดาห์รำลึกปรีดี พนมยงค์"

สารบัญ

ปรีดี พนมยงค์ ในกระแสการพัฒนาการเมืองไทย ๑
ปรีดี พนมยงค์ กับขบวนการเสรีไทย ๓๖
ปรีดี พนมยงค์ กับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ๗๔
ปรีดี พนมยงค์ กับหลักธรรมในการสร้างชาติ ๑๐๖
ความคิดสังคมนิยมวิทยาศาสตร์ประชาธิปไตย
ของปรีดี พนมยงค์ ๑๒๕
ปรีดี พนมยงค์ กับแนวความคิดทางเศรษฐกิจ ๑๕๘

ปรีดี พนมยงค์ ในกระแสการพัฒนาการเมืองไทย

เสน่ห์ จามริก

ท่านผู้มีเกียรติและนักศึกษาทั้งหลาย ผมรู้สึกเป็นเกียรติและมีความยินดีอย่างยิ่งที่ได้มีโอกาสมาแสดงข้อความรู้และข้อคิดเห็นเกี่ยวกับท่านปรีดี พนมยงค์ ผู้ประศาสน์การของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ผมเลือกพูดในหัวข้อ "ปรีดี พนมยงค์ ในกระแสการพัฒนาทางการเมืองไทย" ซึ่งผมถือว่าเป็นหัวข้อที่เข้าหรือสอดคล้องกับชีวิตของท่านอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ดังเราจะเห็นได้ว่าเวลาท่านจะพูดหรือเขียนก็ดี งานเขียนหรือข้อคิดเห็นของท่านจะมีลักษณะที่เด่นอันหนึ่ง ซึ่งผมอยากจะตั้งเป็นข้อสังเกตในที่นี้คือเป็นงานคิดและงานเขียนที่มีลักษณะเป็นภววิสัย ถ้าจะมีลักษณะอัตวิสัยอยู่บ้างตามวิสัยของมนุษย์ปุถุชน เมื่อเปรียบเทียบกับงานเขียน

ทั้งหลายที่ผมได้อ่าน ในกรณีของปรีดี พนมยงค์ นับได้ว่าน้อยที่สุด เพราะฉะนั้นในลักษณะที่ผมจะเสนอข้อคิดบางประการเกี่ยวกับ "ปรีดี พนมยงค์ ในกระแสการพัฒนาทางการเมืองไทย" นั้น ผมก็จะพูดถึงตัวท่านอาจารย์ปรีดีน้อยที่สุด คือให้พ้นห่างไปจากตัวท่าน ไม่อยากจะยึดชีวิตความเป็นไปของท่านในกระแสการเมืองไทยในลักษณะที่เป็นบุคโขโลคณะ แต่จะพูดถึงท่านในแง่ที่อยู่ในสภาพแวดล้อม การเปลี่ยนแปลง และความผันผวนในการเมืองและสังคมไทยเป็นสำคัญ

แน่นอนว่าบุคคลสำคัญอย่าง ท่านอาจารย์ปรีดี เมื่อถึงแก่อสัญกรรมไปก็ย่อมมีปฏิกิริยาต่างกันไปดังที่ท่านจะอ่านพบได้ในหน้าหนังสือพิมพ์ทั้งหลาย แต่มีแนวคิดที่น่าสนใจ ๒ ด้านที่อยากจะลองนำมาอ่านให้ท่านฟังในที่นี้ ซึ่งจะประกอบเป็นแนวทางที่ผมจะพูดในวันนี้ด้วย สำหรับปฏิกิริยาแรก ผมจะขอนำเอาคำพูดของคุณประเสริฐ ทรัพย์สุนทร ซึ่งพูดถึงอาจารย์ปรีดีในลักษณะที่เป็นมิตรและศัตรูในทางการเมือง ซึ่งคงจะเป็นทัศนะที่สะท้อนความคิดของคนหลาย ๆ กลุ่มด้วย คุณประเสริฐ ทรัพย์สุนทรบอกว่า "คนที่เป็นหมอไม่ใช่ว่าจะยกย่องเสมอไป หมอที่รักษาไข้ให้หายควรยกย่อง แต่หมอที่รักษาไข้ให้ตายควรตำหนิ เว้นแต่คนไข้ที่ต้องตายอยู่แล้ว หมอเทวดาก็รักษาไม่ได้" คุณประเสริฐพูดต่อไปว่า "เพราะผมตำหนิท่าน

ในปัญหาหลักการของการปฏิวัติประชาธิปไตยเป็นสำคัญ โดยผมเปรียบท่านเป็นหมอที่รักษาไข้ให้ตาย อาจารย์ปรีดีเป็นนักปฏิวัติประชาธิปไตยคนสำคัญที่สุดของคณะราษฎร กล่าวได้ว่าท่านเป็นผู้นำที่แท้จริงของคณะราษฎร แต่แทนที่ท่านจะนำการปฏิวัติประชาธิปไตยของคณะราษฎรไปสู่ความสำเร็จ ท่านกลับเป็นต้นเหตุให้การปฏิวัติพัง พังจนมาถึงวันอสัญกรรมของท่าน ยังจะพังต่อไปอีกนานทีเดียว” อันนี้ก็เป็นทัศนะแง่ปฏิกิริยาแบบหนึ่ง ในอีกแบบหนึ่งผมขอนำมาจากคุณธรรมเกียรติ กันอริ พูดถึงคนรุ่นหลังกับการศึกษาท่านปรีดี คุณธรรมเกียรติบอกว่า “ถ้าตั้งใจติ เราจะพบข้อบกพร่องทั้งในการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔๗๕ ในเค้าโครงการเศรษฐกิจ ตลอดจนในการดำเนินการทางการเมืองบางประการ แต่ทำไมท่านรัฐบุรุษอาวุโสท่านนี้ จึงต้องรับผิดชอบแต่ผู้เดียว ในเมื่อธรรมดาของการริเริ่มใดย่อมมีข้ออ่อนทั้งนั้น เพราะการลงมือไม่ใช่เป็นเรื่องของความคิดล้วนๆ แต่เป็นเรื่องของความคิดที่ประสานกับการปฏิบัติ มีเงื่อนไขมีตัวแปรมีความจำกัด และกระทั่งมีการพัฒนาการ” ในทัศนะของผมจะขอยึดแนวของคุณธรรมเกียรติ กันอริ เป็นแนวการพูดของผมในวันนี้ กล่าวคือว่าผมอยากจะเสนอทั้งในแง่ข้ออ่อนข้อบกพร่อง ทั้งในแง่ข้อจำกัดเงื่อนไขตัวแปรต่าง ๆ ซึ่งเหล่านี้ล้วนแต่อยู่นอกตัวของท่านอาจารย์ปรีดี นี่ก็เป็นเจตนารมณ์ที่ผมอยากจะเรียนเสียก่อน

ว่า จะมองท่านในแง่ไหน และผมคิดว่าสิ่งที่คุณธรรมเกียรติ กันอริได้เสนอนั้นเป็นข้อเตือนใจที่สำคัญอย่างยิ่ง สอนให้เราได้มองตัวบุคคลและทุกสิ่งทุกอย่างด้วยความเที่ยงธรรมตามสภาววิสัย นอกจากนี้แล้ว ผมอยากจะขอเรียนย้ำความตั้งใจในการพูดของผมในวันนี้รวม ๓ ประการด้วยกันคือ

ประการแรก ผมมีความประสงค์ที่จะพูดถึงท่านอาจารย์ปรีดีในประเด็นของความเป็นจริง ไม่ใช่ประเด็นที่เป็นภาพพจน์ที่ฟังกันมาเชื่อกันมา ซึ่งเป็นความเห็นมากกว่าความรู้ และแน่นอนสิ่งที่ผมพูดสิ่งที่ผมเสนอนั้น อาจจะมีข้อผิดพลาดบางอย่างซึ่งผมอาจจะไม่ทันได้นึกถึงก็ได้ ผมก็พร้อมที่จะรับฟังข้อตำหนิวิพากษ์วิจารณ์ต่าง ๆ ที่จะมีได้

ในประการที่สอง ผมจะขอเน้นเนื้อหาตามหัวข้อที่พูดในวันนี้ก็คือจะเน้นในแง่ของกระแสการเมือง มากกว่าตัวบุคคลที่ผมได้เรียนมาแล้วในข้างต้น

ในประการที่สาม ในการพูดถึงกระแสการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลง และปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในช่วงชีวิตทางการเมืองของท่านอาจารย์ปรีดี พนมยงค์นั้น จะกล่าวไปถึงประเด็นปัญหาที่เกิดขึ้นก่อนหน้า ๒๔๗๕ และยังคงคั่งค้างมาถึงทุกวันนี้ ซึ่งผมเห็นว่าเป็นปัญหาอยู่ประเด็นหลักด้วยกัน

ประเด็นแรก เป็นปัญหาเกี่ยวกับการสร้างสถาบันทางการเมืองของไทย

ประเด็นสอง ปัญหาของคนรุ่นใหม่และการเรียกร้องสิทธิ์เสียงในทางการเมือง

ประเด็นสาม ซึ่งผมคิดว่าจะเป็นประเด็นที่สำคัญอย่างยิ่ง จะเป็นเงื่อนไข เป็นตัวแปรที่มีอิทธิพลสำคัญต่อการดำเนินชีวิตทางการเมืองของท่านอาจารย์ปรีดี คือปัญหาในเรื่องของการประสานหรือแบ่งแยกระหว่างพลังการเมืองฝ่ายพลเรือนกับพลังการเมืองฝ่ายทหาร

เมื่อสองวันมานี้และในเช้าวันนี้เอง ท่านทั้งหลายคงจะได้อ่านหนังสือพิมพ์ถึงข้อสัมภาษณ์ของพลโทยุทธศักดิ์ คล่องตรวจโรค ท่านได้พูดว่า บัดนี้พรรคกิจสังคมได้ประสานรอยร้าวกับทหารเรียบร้อยไปแล้ว อันนี้เป็นตัวแปรที่มีความสำคัญยิ่ง ซึ่งถ้ามองย้อนกลับไปในอดีตจะเห็นได้ว่าความสำเร็จหรือความล้มเหลวของการเมืองทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอาจจะเป็นไปอีกนานในอนาคต คือความสามารถ ความสำเร็จ หรือความล้มเหลว ในการประสานสิ่งที่พลโทยุทธศักดิ์เรียกว่ารอยร้าวกับกลุ่มพลังฝ่ายทหาร ในประเด็นเหล่านี้คือ ปัญหาในการสร้างสถาบันการเมืองก็ดี รวมทั้งการประสานรอยร้าวระหว่างพลังการเมืองฝ่ายพลเรือนกับฝ่ายทหารก็ดี ล้วนแต่เป็นปัญหาที่วนเวียนอยู่เสมอในระบบชีวิตการเมืองของไทย และเพราะฉะนั้น ก็จะ

เป็นเรื่องที่ปรากฏโดยตลอดในการพูดของผมในวันนี้

ในการพูดถึงกระแสการพัฒนาการเมืองไทยซึ่งจัดเอาตัวท่านอาจารย์ปรีดีเป็นตัวละครนั้นขอแบ่งกระแสการพัฒนาหรือการเปลี่ยนแปลงการเมืองเป็น ๓ ช่วงด้วยกันคือ ในช่วงแรกเป็นกระแสการเมืองก่อน ๒๔๗๕ ช่วงที่สองเป็นช่วงกระแสพัฒนาการเมือง ๒๔๗๕ ถึง ๒๔๘๔ ซึ่งเป็นปีที่เกิดสงครามโลกครั้งที่ ๒ และสุดท้ายเป็นกระแสพัฒนาการเมืองระหว่างช่วง ๒๔๘๘ ถึง ๒๔๙๐ จะเห็นได้ว่าการที่เรารู้จักท่านอาจารย์ปรีดี พนมยงค์นั้น เรารู้จักท่านในช่วงของการเมืองระหว่าง ๒๔๗๕ ถึง ๒๔๙๐ แต่ผมคิดว่าปัญหาที่เกี่ยวข้องกับกระแสพัฒนาการเมืองที่ท่านอาจารย์ปรีดีเข้าไปเกี่ยวข้อง มีมิติที่จำเป็นที่จะต้องทำความเข้าใจ ซึ่งจะขอเสนอเป็นแง่คิดบางประการโดยสังเขปในที่นี้

ผมคิดว่าท่านอาจารย์ปรีดี ก็เป็นคนหนึ่งที่เป็นส่วนหนึ่งของกระแสการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ หลังช่วงครึ่งศตวรรษหลัง คือในช่วงประมาณพ.ศ. ๒๔๕๐ ขึ้นมา คือเป็นช่วงของการก่อตัวและเติบโตของกลุ่มผู้นำรุ่นใหม่ ซึ่งเป็นกลุ่มผู้นำที่แตกต่างกับกลุ่มผู้นำในช่วงครึ่งศตวรรษแรก ในช่วงครึ่งศตวรรษแรกเราจะเห็นได้ว่า โดยผลกระทบของการเปิดประเทศ และการปฏิรูปในสมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่ได้ก่อให้เกิดกลุ่มผู้นำรุ่นใหม่ขึ้น แต่ก็เป็น

กลุ่มผู้นำที่จำกัดอยู่ในวงเจ้านายของกลุ่มราชวงศ์ ทั้งนี้เพราะปัจจัยหลักโดยผลของการศึกษาสมัยใหม่ ซึ่งเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงเพื่อระดมกำลังคนเข้ารับราชการ แม้จะเป็นกลุ่มผู้นำรุ่นใหม่ซึ่งก่อตัวขึ้นในกลุ่มราชวงศ์ก็ตาม แต่ก็เป็นไปตามวิสัยของกลุ่มผู้นำรุ่นใหม่ทั้งหลาย เมื่อมีความรู้ขึ้นได้มีประสบการณ์มากขึ้น สิ่งที่ตามมา สิ่งที่เป็นผลตามมาในทำนองเดียวกันกับกลุ่มผู้นำรุ่นใหม่ทั้งหลายในสมัยต่อมา ก็คือการเรียกร้องของคณะเจ้านาย และข้าราชการกลุ่มหนึ่งซึ่งเป็นข้าราชการในสถานทูต ใน ร.ศ. ๑๐๓ ซึ่งตรงกับปี พ.ศ. ๒๔๒๘ เรียกร้องให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปลี่ยนประเพณีการปกครองไทยจากประเพณีที่เรียกว่า "แอบโสลูด โมนากี้" (*Absolute Monarchy*) นี่ผมขอใช้คำซึ่งเป็นคำกราบบังคมทูลใช้ทับศัพท์ภาษาอังกฤษ ขอให้เปลี่ยนมาเป็น "คอนสติติวชั่นแนล โมนากี้" (*Constitutional Monarchy*) คือเป็นระบอบพระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ นี่จะเห็นได้ว่าสิ่งที่เสียงเรียกร้องที่เป็นมาในยุคหลัง ๆ ไม่ใช่เป็นของแปลกประหลาดแต่อย่างใดเลย แต่ว่าโดยสภาวะแวดล้อมในช่วงครึ่งศตวรรษแรกของการเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัยในสมัยรัชกาลที่ ๔ ที่ ๕ นั้น กลุ่มผู้นำคงจำกัดอยู่ในวงแคบ แล้วก็โดยเป็นช่วงที่สังคมไทยเพิ่งจะผ่านพ้นการต่อสู้ในทางการเมืองภายในและการปฏิรูป ซึ่งเป็นผลให้พระบาทสมเด็จพระ

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสามารถสร้างพระราชอำนาจและทำการปฏิรูประบบข้าราชการ การรวมศูนย์อำนาจ นอกจากนั้นยังเป็นช่วงของการคุกคามจากจักรวรรดินิยมตะวันตก เพราะฉะนั้นสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้การเรียกร้องในครั้งนั้นสามารถลงเอยด้วยการประสานความขัดแย้งลงได้อย่างราบรื่นตามสมควร คณะเจ้านายและข้าราชการสถานทูตที่ทำการเรียกร้องรวม ๑๑ ท่าน เป็นพระบรมวงศานุวงศ์อยู่ ๔ ท่าน การกราบบังคมทูลเรียกร้องให้มีการเปลี่ยนแปลงประเพณีการปกครองครั้งนั้นก็มีผลกระทบตามสมควร กล่าวคือว่าเป็นผลให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงต้องทำการปฏิรูป โดยทรงใช้คำว่า "คอเวอนเมน รีฟอร์ม" *(Government Reform)* คือหมายความว่าเป็นการปฏิรูประบบราชการ เปลี่ยนจากระบบเดิมจตุสดมภ์ซึ่งมีเสนาบดี ๖ ตำแหน่งมาเป็นระบบคณะเสนาบดี ๑๒ ตำแหน่ง ตามแบบของประเทศอังกฤษในสมัยนั้น การตั้งระบบคณะเสนาบดีก็เป็นไปตามเงื่อนไขและข้อเรียกร้องในครั้งนั้น ก็คือว่า การที่สังคมไทยจะปกครองตามประเพณีของการที่มีสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงรับผิดชอบอยู่เพียงพระองค์เดียวนั้นเป็นไปไม่ได้ เพราะจะเป็นผลที่ทำให้ประเทศชาติอาจต้องเสี่ยงต่อความผิดพลาดในการรักษาความมั่นคงของประเทศ เพราะฉะนั้น การเรียกร้องในครั้งนั้นจึงเป็นการเรียกร้องที่มีจุดประสงค์เพื่อต้องการให้ขยายวงความรับผิดชอบซึ่งจำกัดอยู่ คือที่พระเจ้าแผ่นดินองค์เดียวมา

สู่คณะบุคคล การจัดตั้งคณะเสนาบดีในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ ซึ่งเป็นเวลาไม่กี่ปีหลังจากการเรียกร้องในครั้งนั้น และประการที่สำคัญก็คือรัชกาลที่ ๕ ทรงดึงเอาคนที่เป็นตัวแกนในการเรียกร้องเข้าร่วมเป็นเสนาบดีด้วย ซึ่งก็เท่ากับเป็นการเสนอสนองความต้องการเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองได้ระดับหนึ่ง

ความตื่นตัวและต้องการสิทธิ์เสียงทางการเมืองคงปรากฏในรัชกาลต่อมา ดังจะเห็นได้จากกรณีกบฏ ร.ศ. ๑๓๐ ซึ่งเป็นที่ทราบกันอยู่ รวบรัดตัดความมาถึงรัชกาลที่ ๗ ทรงมีความจริงใจที่จะทำการปฏิรูปเปลี่ยนแปลงระบบการปกครอง เพื่อเป็นการเสนอสนองเรียกร้องต้องการของกลุ่มคนรุ่นใหม่ แต่ว่าตลอดเวลาของความคิดความพยายามที่จะทำการปฏิรูปนั้น มักจะได้รับการหน่วงเหนี่ยวขัดขวางจากกลุ่มพระบรมวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ โดยเฉพาะกลุ่มพระบรมวงศ์ในคณะอภิรัฐมนตรี แม้แต่การเสนอครั้งแรกในปี ๒๔๖๙ ประมาณ ๖ ปีก่อนการปฏิวัติ ๒๔๗๕ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีบันทึกเรื่อง *Problems of Siam* ส่งไปให้พระยากัลยาณไมตรีศึกษาและเสนอความเห็นเกี่ยวกับปัญหาบ้านเมืองพร้อมทั้งแนวการเปลี่ยนแปลงด้วย ในบันทึกตอบของพระยากัลยาณไมตรี นั้น ได้เสนอเป็นร่างรัฐธรรมนูญ ซึ่งอาจจะเรียกได้ว่าเป็นร่างรัฐธรรมนูญฉบับแรกก็ได้ ที่เป็นการสะท้อนถึงความคิดอ่าน ความพยายามของรัชกาลที่ ๗ ที่จะทรงทำการปฏิรูปการปกครอง ในข้อเสนอของพระ

ยากัลยาณไมตรี ก็นับว่าเป็นข้อเสนอที่ออกจะเบาบางที่สุด กล่าวคือว่าเป็นเพียงข้อเสนอให้มีการจัดตั้งตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เพื่อผ่อนภาระความรับผิดชอบทางการเมืองของพระเจ้าแผ่นดิน ข้อเสนอเพียงแค่นี้ก็ยังได้รับการโต้แย้งจากอภิรัฐมนตรีโดยเหตุผลที่ว่า ความคิดในเรื่องของการเปลี่ยนแปลงเป็นเรื่องของคนกลุ่มนิดเดียว ประชาชนคนไทยส่วนใหญ่ไม่สนใจ และในประการสำคัญการจัดตั้งตำแหน่งนายกรัฐมนตรีนั้น จะเป็นการบั่นทอนพระราชอำนาจและเกียรติภูมิของพระเจ้าแผ่นดิน นี่เป็นเหตุผลนะครับ เพราะฉะนั้นความคิดความพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงแก้ไขการปกครองเพียงนิดเดียวนั้นก็เป็นอันว่าถูกยับยั้งไป มาในปี ๒๔๗๔–๒๔๗๕ หลังจากที่รัชกาลที่ ๗ ได้เสด็จกลับจากประพาสต่างประเทศ ก็ได้มอบหมายให้กรมหมื่นเทววงศ์วโรทัย ซึ่งเป็นเสนาบดีกระทรวงต่างประเทศในขณะนั้น ได้ศึกษาเสนอแนวการปฏิรูปการปกครอง กรมหมื่นเทววงศ์ฯก็ได้เสนอเป็นแนวร่างรัฐธรรมนูญ แต่แล้วก็ถูกยับยั้งจากคณะอภิรัฐมนตรีรวมทั้งเสียงคัดค้านจากบุคคลสำคัญ ๒ คน ซึ่งเท่ากับเป็นที่ปรึกษาในสมัยนั้นคือนายสตีเว่น ซึ่งเป็นที่ปรึกษา และพระยาศรีวิสารวาจาปลัดทูลฉลอง กระทรวงการต่างประเทศ เหตุผลในการคัดค้านในครั้งนั้นมีเพียงว่า คือทั้งสองคนเห็นด้วย เห็นด้วยที่ว่าการเปลี่ยนแปลงการปกครองโดยมีผู้แทนนั้นคงเป็นสิ่งที่จะหลีกเลี่ยงไม่ได้ เป็น

แต่ว่ายังไม่ถึงเวลา นั่นเป็นช่วงสุดท้ายของ ๒๔๗๕ สำหรับเจตนารมณ์ของรัชกาลที่ ๗ ที่จะทรงให้มีรัฐธรรมนูญประกาศใช้วันที่ ๖ เมษายน ๒๔๗๕ ซึ่งตรงกับวันครบรอบ ๑๕๐ ปีของราชวงศ์จักรี แต่ด้วยเสียงยับยั้งดังกล่าวมานี้ ความคิดความพยายามของรัชกาลที่ ๗ ก็เป็นอันพับไปในทำนองเดียวกับการริเริ่มให้มีการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่ครั้ง ๒๔๖๙ ณ ช่วงรัชกาลที่ ๖ และ ๗ เป็นช่วงที่มีปัญหาความขัดแย้งมากมายทั้งในแวดวงราชวงศ์เอง และในกลุ่มของสามัญชนที่กำลังก่อตัวขึ้นในช่วงหลังรัชกาลที่ ๕ นั้น เป็นกลุ่มผู้นำที่มีพื้นฐานมาจากสังคมที่แตกต่างกันก็โดยผลของการขยายการศึกษา และการขยายการรับคนจากสามัญชนเข้ารับราชการ เมื่อเป็นคนที่มีการศึกษา มีประสบการณ์มากขึ้น ก็เริ่มก่อตัวเป็นกลุ่มผู้นำรุ่นใหม่ขึ้นมา ในทำนองเดียวกับกลุ่มผู้นำรุ่นใหม่ในช่วงครึ่งแรกของศตวรรษ กลุ่มผู้นำรุ่นใหม่เหล่านี้เป็นกลุ่มคนซึ่งผมจะขอเรียกรวมๆ ว่าเป็นคนชั้นกลาง คือมาจากสามัญชน ในทันทีที่คนกลุ่มนี้เริ่มก่อตัวขึ้น ประกอบกับการเปลี่ยนแปลง การขยายตัวในทางความคิดในเรื่องของสิทธิเสรีภาพและประชาธิปไตย ก็ทำให้เกิดความตื่นตัวในเรื่องของการที่จะต้องการเปลี่ยนแปลงประเพณีการปกครองในทำนองเดียวกัน แต่ในที่นี้ผมจะขอตั้งเป็นข้อสังเกตว่าเหตุการณ์การเคลื่อนไหวในลักษณะที่เป็นการรุนแรง เพราะว่าเป็นการเคลื่อนไหวอยู่ในกลุ่มทหารเป็นหลัก เหตุการณ์นั้นก็คือเหตุการณ์ที่เรียกว่า กบฏ ร.ศ. ๑๓๐ หรือตรงกับ

พ.ศ. ๒๔๕๕ ก็แน่นอนการกบฏ ร.ศ. ๑๓๐ ก็เป็นที่ทราบแน่นอนอยู่แล้วว่าเป็นการกบฏที่ไม่สำเร็จ เพราะว่าถูกจับได้เสียก่อนแล้วก็ถูกลงทัณฑ์ไปตามระเบียบ แต่ว่าจากการขัดแย้งอันนี้มันสะท้อนให้เห็นความตื่นตัวและการเรียกร้องต่างๆที่กำลังจะขยายตัวขึ้นตามลำดับ แต่ว่าถ้าจะดูจากกลุ่มคนที่มีอำนาจปกครองในสมัยนั้น ก็จะเห็นได้ว่าตรงกันข้ามกับทัศนคติที่เคยมองกลุ่มผู้นำในช่วงครึ่งศตวรรษแรก ผู้นำที่มาจากสามัญชนนี่มักจะถูกมองการเคลื่อนไหวในลักษณะที่เป็นการบ่อนทำลาย อันนี้ก็เป็นของธรรมดาเพราะเป็นการกระทบถึงอำนาจและผลประโยชน์ที่เกี่ยวข้องที่จะพึงมีพึงได้ ความขัดแย้งในสมัยรัชกาลที่๖ ประกอบกับความไม่พอใจมากมายหลายประการในรัชกาลที่๖นั้นตกทอดมาถึงรัชกาลที่ ๗ ถึงจุดนี้ผมมีข้อคิดที่อยากจะเสนอในที่นี้ก็คือว่าในงานเขียนหรือว่าการบอกเล่าต่างๆ เท่าที่มีอยู่ในขณะนี้มักจะมองภาพในปัญหาการเปลี่ยนแปลง ๒๔๗๕ นั้น เป็นการเปลี่ยนแปลงที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและท่านอาจารย์ปรีดี พนมยงค์มีความเป็นปฏิปักษ์ต่อกัน มักจะมีแนวที่จะสร้างความเห็นและความเชื่อในแนวทางเช่นนั้น ในที่นี้ผมอยากเสนอข้อคิดพิจารณาในอีกแง่มุมหนึ่ง เพื่อที่จะให้เราได้เห็นภาพของปัญหาการขัดแย้งและปัญหาการพัฒนาการเมืองไทยในแง่มุมที่กว้างขึ้น ผมอาจจะผิดก็ได้แต่ก็คิดว่านี่เป็นแง่มุมที่น่าจะพูดถึงกัน ผมจะไม่พูดมากมายถึงปัญหา

ความขัดแย้งต่างๆ แล้วก็รวมทั้งปัญหาเรื่องวิกฤตทางเศรษฐกิจ พูดถึงในตอนนี้ก็เพื่อยากที่จะให้ท่านทั้งหลายได้ลองพิจารณาดูว่า โดยแท้จริงสภาพพฤติกรรมเป็นไปทางประวัติศาสตร์ในช่วงนี้ จะเห็นได้ว่าแนวความคิดของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวกับกลุ่มคณะผู้ก่อการหรือคณะราษฎรนั้นเป็นแนวความคิดซึ่งตรงกัน แต่แนวการศึกษาและการเขียนในตอนนี้มักจะเป็นไปในลักษณะที่ว่า กลุ่มคณะราษฎร ๒๔๗๕ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ท่านปรีดี พนมยงค์ ได้ช่วงชิงทำการปฏิวัติเสียก่อนที่รัชกาลที่ ๗ จะทรงพระราชทานรัฐธรรมนูญแล้วก็ว่ากันไปตามเพลงนะครับ ว่าเพราะเหตุที่ทำใจเร็วด่วนได้อย่างนี้ การบ้านการเมืองถึงได้ล้มลุกคลุกคลานจนกระทั่งถึงทุกวันนี้ ระบอบประชาธิปไตยจึงเป็นระบอบที่ขาดเสถียรภาพ นี่เป็นปมที่มักจะเน้นกันอยู่เสมอ แต่ประเด็นที่จะขอพูดแย้งในที่นี้ก็คือว่า โดยแท้จริงนั้นเจตนารมณ์ของท่านรัชกาลที่ ๗ กับท่านปรีดี พนมยงค์ นั้นตรงกันแน่ ๆ แต่ว่าข้อถกเถียงที่ว่าท่านปรีดี หรือคณะผู้ก่อการรู้หรือไม่รู้ถึงความดำริที่จะพระราชทานรัฐธรรมนูญนั้นเป็นอีกเรื่องหนึ่ง บางคนก็วินิจฉัยว่ารู้แต่ว่าทำ แต่ว่าประเด็นที่ผมอยากจะเน้นในที่นี้ก็คือระหว่างคน ๒ คนหรือความคิด ๒ กระแสที่ตรงกันนั้น ในระบบการเมืองไทย ซึ่งเรามีแนวโน้มเป็นมาจนถึงทุกวันนี้ คือแนวโน้มที่จะมีกลุ่มอนุรักษ์นิยมขวาจัดขึ้นมา เป็นกลุ่มที่สร้างช่องว่างขึ้นระหว่าง

รัชกาลที่ ๗ กับกลุ่มคณะราษฎร ในปี ๒๔๗๕ และประเด็นนี้เป็นปัญหาที่มีมาโดยตลอดในชีวิตการเมืองของไทยในช่วง ๕๐ ปีที่ผ่านมา ในจุดนี้ที่ผมอยากจะขอเน้นต่อไปเมื่อพูดถึงกระแสการพัฒนาการเมืองในช่วงหลัง ๒๔๗๕ แต่สิ่งที่ผมอยากจะขอเปรียบเทียบถึงการเปลี่ยนแปลงหรือการเรียกร้องของคนรุ่นใหม่ ๒ รุ่น คือในรุ่นของกบฏ ร.ศ. ๑๓๐ และในรุ่นของคณะผู้ก่อการ ๒๔๗๕ ถ้าเราจะลองดูตัวบุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการเคลื่อนไหวในครั้งนั้น จะเห็นได้ว่า ในช่วงก่อน ๒๔๗๕ ได้มีการพัฒนาการก่อตัวของกลุ่มชนในลักษณะที่กว้างขวางขึ้น และความกว้างขวางนี้มีความสำคัญไม่ใช่ในแง่ของจำนวนเท่านั้น แต่ในแง่ของพลังในทางปัญญาความคิดด้วย ดังจะเปรียบเทียบในรุ่นของ ร.ศ. ๑๓๐ จะเห็นได้ว่า ในรุ่นกบฏ ร.ศ. ๑๓๐ ซึ่งเราจะนับเอาตัวบุคคลที่ ดร. แถมสุขได้ไปศึกษามาเฉพาะคนที่ถูกตัดสินลงโทษในฐานกบฏ ร.ศ. ๑๓๐ รวม ๙๒ คน จะเห็นได้ว่าเกือบทั้งหมดเป็นทหาร คือเป็นทหารถึง ๘๘ คน อีกเพียง ๔ คนเท่านั้นที่เป็นข้าราชการกระทรวงยุติธรรม ข้อที่อยากจะชี้ให้เห็นในที่นี้ก็คือว่าความไม่พอใจมันปะทุในกลุ่มทหารก่อนเป็นอันดับแรก ความไม่พอใจและความขัดแย้งภายในขุมกำลังของทหาร จะเป็นตัวกุญแจสำคัญของการเปลี่ยนแปลง อันนี้ผมเห็นว่าจะเป็นเงื่อนไขเป็นตัวแปรที่เราจะประเมินท่านอาจารย์ปรีดีในปี ๒๔๗๕ ในทางตรงกันข้าม

ถ้าเราไปดูจำนวนรายชื่อของคณะราษฎร ๒๔๗๕ ซึ่งมีอยู่รวม ๙๙ คนด้วยกัน เป็นพลเรือน ๔๔ คนร้อยละ ๔๔ ถึง ๔๕ ตรงกันข้ามกับในสมัยกบฏ ร.ศ. ๑๓๐ เป็นพวกพลเรือนกว่าร้อยละ ๔ นิดหน่อย อันนี้แสดงให้เห็นว่าความคิดความอ่านในเรื่องของการเรียกร้องสิทธิ์เสียงนั้นไม่ได้จำกัดภายในกลุ่มขุมพลังทหารที่ไม่พอใจภายในวงแคบเท่านั้น แต่ว่าได้ขยายตัวออกไปถึงกลุ่มพลเรือนซึ่งหมายความว่าเป็นกลุ่มของปัญญาชน ซึ่งท่านอาจารย์ปรีดีเป็นส่วนหนึ่งของกระแสการเปลี่ยนแปลงอันนี้ แต่ว่าก็เป็นกระแสการเปลี่ยนแปลงหรือเป็นพลังที่เกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขอันจำกัด ผมคิดว่าในแง่นี้เท่านั้นที่เราจะเข้าใจ ๒๔๗๕ ได้ดีขึ้นตามสมควร กล่าวคือว่า ถ้าเราพิจารณาถึงฐานะบทบาทในทางการเมืองของท่านอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ในกลุ่มคณะผู้ก่อการ ๒๔๗๕ ก็จะเห็นได้ว่า ท่านเป็นเพียงผู้นำในกลุ่มปัญญาชนที่ปราศจากฐานพลังการเปลี่ยนแปลง อันนี้เป็นเงื่อนไขเป็นตัวแปรที่คุณธรรมเกียรติ กันอริ ได้พูดถึง เพราะฉะนั้นที่คุณประเสริฐ ทรัพย์สุนทรพูดบอกว่า อาจารย์ปรีดี พนมยงค์ อยู่ในฐานะของผู้นำการเปลี่ยนแปลงของคณะราษฎรนั้น ผมว่าเป็นการพิจารณาที่ค่อนข้างยาก จะเป็นอัตวิสัยมาก ฐานะของอาจารย์ปรีดี เป็นฐานะของมันสมอง ฐานะของปัญญาความคิดภายในกลุ่มคณะก่อการรุ่น ๒๔๗๕ และลักษณะความคิดของท่านอาจารย์ปรีดี พนมยงค์นั้นก็เป็นลักษณะ

ความคิด เป็นอุดมการและแนวทาง รวมทั้งนโยบายและโครงการที่ปรากฏในเค้าโครงการเศรษฐกิจ อยู่ในลักษณะค่อนข้างจะโดดเดี่ยว กลุ่มคณะผู้ก่อการ ๒๔๗๕ ด้วยกันไม่ได้ชื่นชมอะไรกับหลักการเหล่านี้ นี่คือความเป็นจริง สิ่งที่พิสูจน์ให้เห็นได้ก็คือว่าเมื่อท่านอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ได้รับการขอร้องให้จัดทำเค้าโครงเศรษฐกิจขึ้น แล้วก็ถึงกับถูกกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์และถูกเนรเทศออกไปที่ประเทศฝรั่งเศส และเมื่อ ๒–๓ เดือนหลังกลับเข้ามา ถูกสอบสวนพ้นข้อหา แต่จะสังเกตเห็นได้ว่าจากนั้นไป คณะผู้ก่อการ ๒๔๗๕ ก็ไม่ได้เคยหยิบยกเค้าโครงเศรษฐกิจหรือแนวนโยบายอะไรทั้งสิ้นของท่านอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ขึ้นมาพิจารณาอะไร เพราะฉะนั้น อันนี้เป็นตัวแปร เป็นเงื่อนไขที่จะประเมินถึงฐานะการเป็นผู้นำของท่านอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ในขบวนการปฏิวัติ ๒๔๗๕ ฐานะความโดดเดี่ยวของท่านอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ก็จะเห็นได้ต่อไปอีกในช่วงของการเมืองหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒

ที่กล่าวมาเป็นเรื่องของกระแสการพัฒนาการเมืองในช่วงก่อน ๒๔๗๕

ประเด็นต่อไปผมอยากจะพูดถึงคือ ปรีดี พนมยงค์ ในกระแสการพัฒนาการเมืองในช่วงหลังปี ๒๔๘๔ ผมถือเอา ๒๔๘๔ เป็นเกณฑ์แบ่ง เพราะว่าเป็นช่วงที่ท่านอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ มีบทบาท

ทางการเมืองภายใต้กรอบของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ภายใต้กรอบอันนี้ถึงแม้ท่านจะดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีในคณะรัฐบาลก็ตาม แต่ก็เป็นเพียงฐานะของผู้ดำเนินนโยบายและปฏิบัติตามนโยบายในขอบข่ายที่จำกัดเฉพาะงานของกระทรวงที่เกี่ยวข้อง บทบาทในช่วงนี้ซึ่งค่อนข้างจำกัดมาก บทบาทที่จะไปมีผลถึงนโยบายของรัฐบาลเป็นส่วนรวมก็คงจะไม่อาจเป็นไปได้ แต่ว่าช่วงหลัง ๒๔๘๔ ที่ผมถือเป็นเกณฑ์แบ่งแยก เป็นช่วงที่ท่านถูกเตะโด่งไปเป็นผู้สำเร็จราชการแล้วก็ดำรงฐานะนั้นในช่วงของสงครามโลกครั้งที่ ๒ และสามารถสร้างฐานะทางการเมืองที่เป็นตัวของตัวเองขึ้น ตั้งแต่เรื่องขบวนการเสรีไทย ไปจนกระทั่งถึงประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ในปี ๒๔๘๙ และเกิดรัฐประหารในปี ๒๔๙๐ ในที่สุด ในแง่นี้รัฐธรรมนูญ ๒๔๘๙ ซึ่งเป็นสิ่งที่สะท้อนหลักการและอุดมการอันแท้จริงของท่านอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ซึ่งต่างกับรัฐธรรมนูญปี ๒๔๗๕ อยากจะตั้งข้อสังเกตไว้นิดเกี่ยวกับรัฐธรรมนูญปี ๒๔๗๕ ในที่นี้ผมสันนิษฐานนะครับ ซึ่งก็ไม่ได้มีเอกสารหรือหลักฐานอะไรยืนยันในข้อนี้ คงจะเป็นรัฐธรรมนูญที่เป็นผลเกิดจากการประสานปรองดองกับฝ่ายเจ้านายเป็นหลัก ดังจะเห็นได้ว่ามีมาตราหรือหลักการตรงกันกับฉบับที่กรมหมื่นเทววงศ์วโรทัย ทรงร่างถวายก่อนหน้าการปฏิวัติมิถุนายน ๒๔๗๕

ในประการแรก ร่างของกรมหมื่นเทววงศ์วโรทัย มีหลักการกำหนดให้มีระบบสภาประกอบด้วยสมาชิกแต่งตั้งและสมาชิกเลือกตั้งในทำนองเดียวกัน รัฐธรรมนูญฉบับถาวร ๒๔๗๕ ก็มีหลักการ บทเฉพาะกาล กำหนดให้สภาผู้แทนราษฎรมีสมาชิก ๒ ประเภท ประเภทแต่งตั้งซึ่งเรียกว่าสมาชิกประเภทที่ ๒ กับสมาชิกประเภทที่ ๑ ซึ่งเลือกตั้งจากราษฎร ในจังหวัดต่าง ๆ

นอกจากนั้นยังมีหลักการที่ตรงกันอีกประการหนึ่งก็คือว่าทั้ง ๒ ฉบับ กำหนดให้ระบบการเลือกตั้งเป็นระบบการเลือกตั้งแบบ ๒ ชั้นเหมือนกัน กล่าวคือว่าเลือกตั้งมาจากระดับตำบลหรืออำเภอชั้นหนึ่งแล้วก็ไประดับจังหวัดหรือระดับมณฑลในสมัยก่อน ๒๔๗๕ ผมมีความรู้สึกว่ารัฐธรรมนูญ ๒๔๗๕ คงเป็นผลมาจากการประสานปรองดองกันในแง่นี้ จึงไม่อยากจะคิดว่าเป็นรัฐธรรมนูญฉบับที่สะท้อนอุดมการอันแท้จริงของท่านอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ที่ผมได้พูดถึงแง่คิดในความเป็นไปได้ที่จะมีการประสานปรองดองในการร่างรัฐธรรมนูญฉบับ ๒๔๗๕ นี้ ก็เพื่อจะเน้นเป็นตัวอย่างอีกประการหนึ่ง นี้แสดงให้เห็นว่า ฐานะและบทบาททางการเมืองของท่านอาจารย์ปรีดี พนมยงค์นั้นอยู่ภายใต้เงื่อนไขตัวแปรที่มีความจำกัดเพียงไร อย่างไรก็ตามนี่เป็นข้อสันนิษฐานประการหนึ่งที่อยากจะฝากเป็นข้อคิดให้มีการศึกษาค้นคว้ากันต่อไป

สำหรับกระแสการพัฒนาการเมืองในช่วง ๒๔๗๕ นั้นก็จะเห็นได้ว่าในช่วง ๒ ปีแรก ซึ่งเป็นช่วง ก็เป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่าท่านอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ต้องประสบกับภาวะความผันผวนทางการเมืองอย่างไร ตั้งแต่ที่ได้เสนอเค้าโครงเศรษฐกิจ จนถูกสอบสวนอะไรพวกนี้แล้ว ก็เกิดการปิดสภาโดยพระยามโนปกรณ์ฯ ด้วยเหตุผลจากสาเหตุความขัดแย้งในเรื่องของเค้าโครงเศรษฐกิจ ถึงตรงนี้ผมอยากจะเรียนว่ามันก็มีกรณีขึ้นมาอีกกรณีหนึ่ง ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความคิดความพยายามของกลุ่มอนุรักษ์นิยมขวาจัดที่จะแบ่งแยกระหว่างพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวกับคณะราษฎร โดยเฉพาะตัวท่านอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ถ้าสังเกตในลักษณะของถ้อยคำที่ใช้ในพระราชบันทึกนั้น ผมมีความเห็นตรงกับคุณไสว สุทธิพิทักษ์ ที่เขียนเรื่อง *ดร. ปรีดี พนมยงค์* ที่วางขายที่หน้าหอประชุมนี่ ว่าไม่น่าเชื่อว่าจะเป็นพระราชบันทึกที่แท้จริง คิดว่าเป็นอีกกรณีหนึ่งที่ชี้ให้เห็นถึงลักษณะผันผวนทางการเมือง ซึ่งเกิดจากกระแสพลังที่จะพยายามแบ่งแยกพลังก้าวหน้าซึ่งมีมาจากหลาย ๆ ฝ่ายด้วยกัน และมีผลบั่นทอนอย่างมากต่อโอกาส และความเป็นไปได้ที่การเมืองไทยจะพัฒนาไปโดยราบรื่น เพราะว่าความขัดแย้งเหล่านี้ได้ขยายความรุนแรงออกไปจนกระทั่งรัชกาลที่ ๗ ต้องทรงสละราชสมบัติใน ๒๔๗๗ การสละราชสมบัติในปี ๒๔๗๗ นี่เป็นเหตุการณ์ที่ผมเห็นว่าเป็นการสูญเสียที่

ยิ่งใหญ่สำหรับอนาคตและความเป็นไปได้ของระบอบประชาธิปไตยในสังคมไทย เพราะในความเห็นของผมนั้น ระบอบประชาธิปไตยที่จะเป็นไปได้จะต้องมีคนกลางหรือสถาบันที่อยู่เหนือความขัดแย้งทั้งปวง แต่การเมืองไทยต้องเกิดช่องว่างขาด "คนกลาง" ตั้งแต่ ๒๔๗๗ จนกระทั่ง ๑๐ กว่าปีต่อมา เพราะหลังจากที่สละราชสมบัติแล้ว รัฐบาลและสภาผู้แทนราษฎรก็ได้อัญเชิญพระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าอานันทมหิดล ขึ้นครองราชย์เป็นรัชกาลที่ ๘ แต่ว่าท่านก็ยังไม่ทรงบรรลุนิติภาวะและยังทรงมีภาระทางการศึกษาเล่าเรียน ต้องมีผู้สำเร็จราชการ เพราะฉะนั้นการเมืองไทยในช่วงที่ขาดสถาบันกษัตริย์ทำหน้าที่เป็นผู้ตัดสินหรือเป็นคนกลางในความขัดแย้งในทางการเมือง ซึ่งเป็นช่วงระยะเวลาที่ค่อนข้างยาวนานพอสมควร ที่จะทำให้การเมืองไทยตกอยู่ในความผันผวน สิ่งหนึ่งที่เป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นข้อจำกัดต่อบทบาทฐานะในทางการเมืองของท่านอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ก็คือการประกาศใช้ พ.ร.บ. คอมมิวนิสต์ ถ้าผมจำไม่ผิด ประกาศใช้วันเดียวกับที่ท่านอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ เดินทางออกต่างประเทศ การประกาศใช้ พ.ร.บ. คอมมิวนิสต์ และเดี๋ยวนี้ พ.ร.บ. คอมมิวนิสต์ ก็เป็นตัวปัจจัยสำคัญที่กำหนดแนวทางการพัฒนาการเมืองของไทยในปัจจุบัน การประกาศใช้กฎหมายคอมมิวนิสต์นี่เห็นได้ชัดว่าเป็นการตอบโต้แนวทางเค้าโครงการเศรษฐกิจของท่าน

อาจารย์ปรีดี พนมยงค์ เพราะฉะนั้นเมื่ออาจารย์ปรีดี พนมยงค์ได้รับอนุมัติให้กลับประเทศได้ ภายใต้เงื่อนไขจำกัดความคิดก้าวหน้าแบบนี้ อาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ย่อมไม่อยู่ในฐานะที่จะทำอะไรได้มากนักในสภาพการณ์ที่เป็นอยู่ จนกระทั่งเกิดสงครามโลกครั้งที่ ๒

สงครามโลกครั้งที่ ๒ เป็นอีกวาระหนึ่งที่ชี้ให้เห็นถึงแนวทางและฐานะบทบาทของอาจารย์ปรีดีในคณะราษฎร กล่าวคือว่า นอกเหนือไปจากแนวทางประชาธิปไตยและแนวทางเศรษฐกิจที่มุ่งจะยกฐานะของคนส่วนใหญ่แล้ว สิ่งหนึ่งที่น่าจะพูดถึงเกี่ยวกับแนวทางการเมืองของอาจารย์ปรีดี คือแนวทางสันติวิธี แนวทางสันติวิธีของอาจารย์ปรีดีได้แสดงให้เห็นมาแล้วตั้งแต่ครั้งสงครามอินโดจีนในปี ๒๔๘๓ อันนี้ก็เป็นปัญหาขัดแย้งกันแล้ว แล้วก็ในปี ๒๔๘๔ เมื่อหลังจากประเทศไทยได้เข้าร่วมสงครามสัมพันธมิตรกับฝ่ายตะวันตก อาจารย์ปรีดี พนมยงค์ก็เป็นคนหนึ่งที่มีความเห็นขัดแย้งกับฝ่ายจอมพล ป. ด้วยเหตุนี้ก็เป็นเหตุให้อาจารย์ปรีดี ต้องออกจากคณะรัฐบาลและก็ไปดำรงตำแหน่งในฐานะผู้สำเร็จราชการ แนวทางสันติวิธี แนวทางเศรษฐกิจก็ดี แนวทางการเมืองก็ดี สิ่งเหล่านี้มีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน ซึ่งท่านจะได้เห็นความหมายและความสำคัญในการพัฒนาการเมืองในช่วงต่อ ๆ มา

หลังจากนั้นก็เป็นเรื่องของกระแสการพัฒนาการเมืองในช่วง

๒๔๘๘ จนกระทั่ง ๒๔๙๐ ในช่วงนี้ก็อีกเช่นเดียวกัน ซึ่งผมคิดว่าเป็นช่วงซึ่งอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ก็เท่ากับเป็นแพะรับบาปอีก ในสภาวะความผันผวนในทางการเมือง จะเห็นว่าเพียง ๗ เดือนหลังจากที่สงครามโลกครั้งที่ ๒ สิ้นสุดลง อาจารย์ปรีดีก็ต้องมาเป็นนายกรัฐมนตรี เป็นหัวหน้าคณะรัฐบาลถึง ๓ ชุด ในช่วงระยะเวลาเพียง ๕ เดือน เฉลี่ยแล้วประมาณ ๒ เดือนกว่า ชุดที่สองเป็นอยู่เพียงวันเดียว เพราะเกิดกรณีสวรรคต จะเห็นได้ว่าในระยะเวลาเพียงไม่กี่เดือน อาจารย์ปรีดี พนมยงค์ต้องเข้ามารับภาระในทางการเมือง ในลักษณะที่ไม่เอื้ออำนวยต่อความสามารถและความเป็นไปได้ที่จะดำเนินงานให้เป็นไปตามหลักอุดมการต่าง ๆ ในช่วงการเมืองปี ๒๔๘๘ และ ๒๔๘๙ แสดงให้เห็นถึงพฤติกรรมการเมืองบางอย่าง ซึ่งเป็นการยืนยันความเห็นที่ว่า อาจารย์ปรีดีมีฐานะและบทบาทในทางการเมืองที่ค่อนข้างโดดเดี่ยว ท่านโดดเดี่ยวจากกลุ่มฝ่ายตรงกันข้ามคือฝ่ายรัฐบาลในช่วง ๒๔๗๕ และแม้ในคณะราษฎรเองท่านก็โดดเดี่ยว มาในเหตุการณ์หลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ในช่วงปีเศษนี้ พฤติการณ์ที่เป็นไปแสดงให้เห็นถึงความโดดเดี่ยวของอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ในกลุ่มของผู้ก่อการพลเรือน ดังจะเห็นได้จากในกรณีที่เมื่อเกิดรัฐประหารแล้ว คุณควง อภัยวงศ์ ซึ่งเป็นบุคคลผู้หนึ่งซึ่งอยู่ในคณะผู้ก่อการ ๒๔๗๕ ก็เข้าไปรับตำแหน่งรัฐบาลรัฐประหาร ๒๔๙๐ เสร็จแล้วอยู่ ๓–๔

เดือนก็ถูกจี้ออกไป ประเด็นก็คือว่า พฤติการณ์ในช่วงปี ๒๔๘๘–๒๔๙๐ นี่แสดงให้เห็นได้ชัด เริ่มต้นจากการที่จอมพล ป. ซึ่งเป็นบุคคลสำคัญในคณะผู้ก่อการ ๒๔๗๕ ขึ้นมารับเป็นหัวหน้าคณะรัฐบาลรัฐประหาร จากนั้นก็ได้ผู้ร่วมก่อการฝ่ายพลเรือนขึ้นมารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอีก ทั้งหมดเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าฐานะและบทบาทของอาจารย์ปรีดี ในแง่ของฐานะความเป็นผู้นำในทางการเมืองค่อนข้างจะอยู่ในเงื่อนไขและตัวแปรที่จำกัดมาก

ที่พูดมาทั้งหมดนี่ไม่ใช่ผมจะมาสาธยายปกป้องท่านอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ความผิดพลาด ความอ่อน ความล้มเหลวในส่วนการกระทำของท่านก็มีอยู่มากมายหลายประการเช่น ในช่วงของการเลือกตั้งปี ๒๔๘๙ ซึ่งเป็นช่วงที่มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ การเลือกตั้งในช่วงนั้น ในฐานะที่ท่านเป็นนายกรัฐมนตรี มีการกระทำที่รุนแรงหลายอย่าง อันนี้เป็นเรื่องที่ท่านขาดความสามารถจะควบคุมได้ ในแง่นี้ถ้าบอกว่าอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ต้องรับผิดชอบผมก็เห็นด้วย ถึงแม้ว่าจะเป็นเรื่องของสมุนบริวารก็ตาม แต่นี่ก็เป็นข้อจำกัดซึ่งอาจจะมีประเด็นปัญหาที่ผมจะพูดถึงต่อไปอีกสักนิด รวมทั้งโอกาสความสามารถที่จะแก้ปัญหาเศรษฐกิจซึ่งอยู่ในขั้นวิกฤตหลังจากสงครามโลกครั้งที่ ๒ แต่ในเรื่องของปัญหาเศรษฐกิจก็เป็นเรื่องที่พอเข้าใจได้ ในแง่ของช่วงเวลาหรือโอกาสที่จะทำอะไรได้บ้างก็น้อย

เต็มที่ ก่อนเกิดรัฐประหาร ๒๔๙๐ ก็เป็นเหตุการณ์ที่แสดงอะไรอีกหลายสิ่งหลายอย่าง กล่าวคือว่า เมื่อก่อนสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ ๒ เมื่อจอมพล ป. พ้นอำนาจไป จะเห็นได้ว่าการเมืองไทยเป็นช่วงที่ไม่มีผู้นำทางทหาร อันนี้เป็นประเด็นสำคัญนะครับ ในตอนต้นผมได้พูดถึงแล้วว่าความสำเร็จหรือความล้มเหลวในทางการเมืองนั้นขึ้นอยู่กับเงื่อนไขสำคัญประการหนึ่งก็คือ ความสามารถหรือโอกาสในการประสานรอยร้าวกับกลุ่มทหารที่หมดจากจอมพล ป. ไปแล้ว รัฐบาลพลเรือนภายใต้การนำของท่านอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ไม่มีกลุ่มทหารที่จะประสานรอยร้าว ที่พอจะมีอยู่เป็นไปได้ก็มีหลวงอดุลเดชจรัส แต่หลวงอดุล ฯ ก็ไปเป็นอธิบดีกรมตำรวจเสียเป็นเวลานานเพิ่งจะมาเข้ามารับเป็นผู้บัญชาการทหารบกในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ เพราะฉะนั้นความสามารถในการบังคับบัญชาทหาร ถ้าพูดไปแล้วก็อยู่ในระดับต่ำที่สุด ดังจะเห็นได้จากตอนที่เกิดรัฐประหารพันเอกสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ยกกำลังออกไปยึดอำนาจ หลวงอดุล ฯ ก็เที่ยวขับรถไล่พวกทหารให้เข้ากรมเข้ากอง แต่ก็ไม่เป็นผลสำเร็จ แต่ประเด็นมีอยู่นิด ซึ่งเราพออนุมานได้จากเอกสารหลักฐานต่าง ๆ ก็จะเห็นได้ว่าในกลุ่มพลังทางทหารนอกจากจอมพล ป. จริง ๆ แล้วหลวงอดุลฯก็อาจมีความคิดที่ต้องการเป็นนายกรัฐมนตรีเหมือนกัน เพราะฉะนั้นในขณะที่กลุ่มนักการเมืองพลเรือนขึ้นมาบริหารประเทศใน

ช่วงรัฐบาลปรีดี แล้วก็หลวงธำรง ฯ จะเป็นช่วงซึ่งจะเห็นได้ว่า เป็นรัฐบาลที่ถูกทหารกลุ่มก่อการ ๒๔๗๕ ด้วยกัน วิพากษ์วิจารณ์อย่างรุนแรง ถึงกับบอกว่าถ้าขืนเหลวแหลกและคอรัปชั่นกันอยู่ต่อไป ถ้าเกิดมีคนมายึดอำนาจแล้วก็จะไม่ปกป้องให้ เพราะฉะนั้นสถานการณ์อย่างนั้นถึงที่สุดผมเข้าใจว่าในกรณีของหลวงอดุลฯนี่ ก็คงจะมีความพยายามเข้าไปประสานกับกลุ่มพลังของทหารเกือบนาทีสุดท้าย เพราะความตั้งใจเดิมนั้น เมื่อรัฐบาลหลวงธำรงฯ ได้ถูกวิพากษ์วิจารณ์ในเรื่องความผิดพลาดมากมาย ซึ่งก็เป็นความผิดพลาดจริง ๆ และต้องเป็นความรับผิดชอบของรัฐบาลในสมัยนั้น ก็มีความต้องการที่จะมีการเปลี่ยนรัฐบาลกัน จากหลวงธำรงฯมาเป็นนายกรัฐมนตรีอดิเรกชัยนาม แต่มาในนาทีสุดท้ายเข้าใจว่าคงจะมีการตกลงจะให้หลวงอดุลฯเป็นนายกรัฐมนตรี ในช่วงนั้นถ้าอ่านเหตุการณ์ไม่ผิด หลวงอดุลฯก็คงจะรู้เห็นอยู่กับการก่อการของคณะรัฐประหาร ๒๔๙๐ แล้วก็ไม่ป้องกันด้วย แต่เมื่อมารับรู้ว่าจะขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรีก็มาเปลี่ยนใจเอานาทีสุดท้ายที่จะขัดขวางรัฐประหาร ๒๔๙๐ แต่ไม่เป็นผลสำเร็จดังที่ผมได้กล่าวมาแล้ว และก็ด้วยเหตุนี้เองที่คณะรัฐประหาร ในแถลงการณ์ฉบับแรก จึงได้แถลงการประณามหลวงอดุลฯอย่างแรง อันนี้เป็นความนัยซึ่งน่าจะศึกษาค้นคว้ากันต่อไปว่าอะไรเป็นอะไร ประเด็นซึ่งผมหยิบยกกรณีนี้ขึ้นมา ก็เพื่อชี้ให้เห็นถึงฐานะ

ของกลุ่มการเมืองฝ่ายอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ไม่สามารถและไม่มีโอกาสที่จะประสานรอยร้าวกับกลุ่มพลังทหาร อันนี้ก็เป็นอีกเหตุการณ์หนึ่งที่ชี้เงื่อนไขตัวแปรต่าง ๆ คือพอจะหันมาหาทหารก็ปรากฏว่าทหารนั้นดีไม่มีบารมีในหมู่ทหาร และอาจเป็นทหารที่ไม่ค่อยแน่ใจด้วยว่าทำอะไร จะอยู่ฝ่ายไหน น่าเห็นใจนะครับ ถ้าท่านไปอ่านหนังสือพิมพ์ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ จะเห็นว่าปัญหาบ้านเมืองในขณะนั้นเลอะเทอะสับสนที่สุด ปัญหาการคอรัปชั่นอะไรต่างๆ มากมาย ซ้ำร้ายยังเกิดกรณีสวรรคตขึ้นเพราะฉะนั้นบรรยากาศในสมัยนั้นจึงเป็นบรรยากาศที่ค่อนข้างจะเครียดและรุนแรง และการที่จะมีใครคิดเอาใจออกห่างจากกลุ่มอาจารย์ปรีดีและหลวงธำรง ฯ ก็เป็นความคิดที่ไม่ใช่จะขาดเหตุผลเสียทีเดียว ผมออกจะมีความรู้สึกที่เห็นใจในแง่นี้ แต่ก็นั่นแหละผมคิดว่าพูดจากแง่ของอาจารย์ปรีดีในกระแสการพัฒนาการเมืองในช่วงนี้แล้ว จะเห็นว่ามันเป็นโอกาสที่ค่อนข้างจะเลื่อนลอยมากในสภาพการณ์ที่ผมได้กล่าวมาโดยสังเขปข้างต้น

ทั้งหมดที่ผมได้พูดถึงกระแสการพัฒนาการเมืองในช่วงต่าง ๆ เราจะสรุปได้อย่างไรเกี่ยวกับบทบาทและฐานะของอาจารย์ปรีดีในกระแสการพัฒนาการเมืองไทย ผมอยากจะขอสรุป ๒–๓ ประเด็น ก่อนอื่นผมขอพูดถึงช่วงเวลาบางอย่างซึ่งก็อาจให้คำอธิบายได้ตามสมควรคือ ผมคิดว่าอาจารย์ปรีดี เป็นคนหนึ่งที่ขึ้นมาในฐานะที่เป็น

ผู้นำในกระแสการก่อตัวของกลุ่มที่เกิดขึ้นในระบบข้าราชการ นี่ก็เป็นข้อจำกัดอีกประการหนึ่งเช่นกัน สำหรับบทบาทของอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ อาจารย์ปรีดีขึ้นมาอยู่ในฐานะผู้นำในช่วงที่อายุน้อยมาก จะเห็นได้ว่าอายุเพียง ๒๖ เรียนยังไม่จบดีก็เริ่มคิดอ่านเปลี่ยนแปลงการปกครอง เริ่มก่อตั้งคณะผู้ก่อการซึ่งมีการประชุมครั้งแรกปี ๒๔๖๙ ซึ่งเป็นปีที่ตรงกับปีที่พระยากัลยาณไมตรีเสนอข้อคิดให้มีการปฏิรูประบอบการปกครอง โดยจัดตั้งตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ครั้นมาในช่วงกลับมาเมืองไทยอายุเพียง ๓๒ ปีก็เป็นผู้นำคนหนึ่งในคณะผู้ก่อการ ๒๔๗๕ ท่านก็เคยเขียนเคยพูดไว้นะครับว่า ท่านก็คงมีความผิดพลาดมากในเรื่องของความคิดความอ่าน ก็เพราะว่าอายุยังน้อย อันนี้ก็เป็นความจริง ถ้าท่านทั้งหลายจะไปดูเค้าโครงเศรษฐกิจหรือข้อเขียนอื่น ๆ ก็แสดงให้เห็นถึงความขาดประสบการณ์รอบด้านในบางประการ กระนั้นก็ตามถึงแม้ว่าจะมีข้ออ่อนข้อบกพร่องของความที่มีอายุน้อย แต่ก็มีแก่นของบางสิ่งบางอย่าง โดยเฉพาะแนวความคิดนั้น การพัฒนาให้คนไทยส่วนใหญ่สามารถพึ่งตนเองได้ แต่แล้วแนวความคิดเช่นนี้ก็ต้องสะดุดหยุดลงไป พร้อม ๆ กับชีวิตการเมืองของท่านอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ท่านอายุ ๘๓ ถึงอสัญกรรม แต่ว่าท่านมีบทบาทในทางการเมืองเพียงช่วง ๑๕ ปี ระหว่างอายุ ๓๒ ถึง ๔๗ อีกถึง ๓๖ ปีเป็นช่วงที่ท่านเป็นคนดูอยู่นอกเวทีการเมือง

มองในแง่หนึ่งผมก็คิดว่าสังคมไทยนั้นสูญเสียอย่างมาก สูญเสียทรัพยากรในแง่ของกำลังปัญญาและความคิดความอ่าน

ในประการต่อไปที่ผมอยากสรุป คือว่า มีอยู่ตอนหนึ่งคุณประเสริฐ ทรัพย์สุนทรพูดถึง และท่านอาจารย์ปรีดีเองก็พูดถึง ว่าโอกาสที่จะทำอะไรได้ก็มีอยู่มากพอสมควร เพราะว่ามีเสียงข้างมากในสภา ไม่ว่าจะเป็นในกรณีช่วง ๒๔๗๕ ก็ดี ถ้าเสนอเค้าโครงเศรษฐกิจขึ้นมา สมาชิกสภาคงจะเห็นด้วยกับท่านเป็นส่วนใหญ่ แต่มาขัดแย้งในคณะรัฐบาล หรือมาในปี ๒๔๘๙ ท่านก็มีเสียงข้างมากในสภา แต่สภาพของเงื่อนไขการเมือง ตัวแปรของไทยนั้น ผมอยากจะเรียนยืนยัน ซึ่งกรณีของอาจารย์ปรีดีเป็นอุทาหรณ์ว่า เสียงข้างมากในสภานั้น เป็นเสียงที่ไม่มีความหมาย ถ้าขาดโอกาสและความสามารถที่จะประสานรอยร้าวกับกลุ่มทหาร เพราะฉะนั้นใครจะมาพูดหรือถึงแม้อาจารย์ปรีดีจะมาพูดเองว่า มีเสียงข้างมากในสภาจะทำอะไรก็ได้นั้นไม่เป็นความจริงในสภาพของการเมืองไทย คุณประเสริฐ ทรัพย์สุนทร พูดอยู่อีกตอนหนึ่งซึ่งผมไม่ได้อ่านให้ฟังเมื่อตะกี้นี้ คือพูดในทำนองว่าจะต้องตำหนิติเตียนอาจารย์ปรีดี ในความล้มเหลวต่าง ๆ ที่ทำให้ประชาธิปไตยพังมาโดยตลอด ซึ่งผมก็ได้อธิบายแล้วว่า เราจะมองกันในแง่ไหนได้บ้าง คุณประเสริฐบอกว่า อย่างน้อยที่สุดจากความผิดพลาด ความล้มเหลว ยังมีอะไรเป็นบทเรียนได้ นี่ผมก็

เห็นด้วย แต่บทเรียนที่ผมคิดนั้นต่างกับที่คุณประเสริฐ ทรัพย์สุนทร ได้พูดถึง ซึ่งในรายละเอียดลึก ๆ ของคุณประเสริฐ ผมจะไม่ขอพูดในที่นี้ เพราะจะนอกเรื่องของอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ไป แต่จะขอเน้นในบางสิ่งบางอย่างเกี่ยวกับบทเรียนที่เราอาจเรียนรู้ได้จากแนวทางที่อาจารย์ปรีดี พนมยงค์ได้แสดงเอาไว้ และได้พยายามเอาไว้ แต่ก็ด้วยเงื่อนไขสิ่งจำกัดต่าง ๆ ที่ทำให้เรื่องเหล่านั้นเป็นไปไม่ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเด็นของการพัฒนาประเทศในเค้าโครงเศรษฐกิจของอาจารย์ปรีดีนั้น ไม่ว่าเราจะมองเห็นถึงจุดอ่อนเท่าไรก็ตาม ผมเห็นว่าอย่างน้อยที่สุดมี ๒ ข้อที่ผมคิดว่าน่าจะเป็นบทเรียนสำหรับปัญหาการพัฒนาประเทศในยุคปัจจุบัน คือ

ในประเด็นแรกคือหลักและนโยบายที่จะยกฐานะของคนส่วนใหญ่ อันนี้ผมคิดว่าเป็นประเด็นที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง ดังเราจะเห็นได้ว่าในสภาวะของการเมืองไทย ความคิดความพยายามที่จะยกฐานะของคนส่วนใหญ่ มักจะถูกยับยั้งและขัดขวางตลอดมาจนกระทั่งถึงทุกวันนี้

ประเด็นที่สอง ซึ่งน่าจะเป็นบทเรียนจากการพัฒนาแนวความคิดการพัฒนาของท่านอาจารย์ปรีดี ก็คือ การพัฒนาโดยหลักการพึ่งตัวเอง ผมคิดว่าระบบสหกรณ์ที่พูดถึงนั้นอาจมีอะไรหละหลวมหลายสิ่งหลายอย่าง อาจลอกเลียนมาจากตำราอะไรได้บ้าง แต่อย่างน้อย

เจตนารมณ์และหลักการที่จะสร้างระบบสหกรณ์นั้น โดยแท้จริงก็คือการพัฒนาการปกครองท้องถิ่นและการที่จะให้คนในท้องถิ่นชาวนาชาวไร่ในชนบทนั้นสามารถที่จะรวมพลังพึ่งตัวเองได้ ซึ่งต่างจากแนวการพัฒนาในยุคปัจจุบัน ที่กำหนดแนวทางที่มุ่งให้พึ่งคนอื่นพึ่งทุนต่างประเทศ พึ่งเทคโนโลยีต่างประเทศ

แล้วก็มีอีกประการหนึ่งซึ่งความจริงควรจะพูดถึงเป็นพิเศษคือ แนวทางสันติวิธี อันนี้ก็เป็นในทางที่ผมคิดว่าอาจารย์ปรีดี ก็ได้แสดงอุทาหรณ์มาแล้วในกรณีสงครามอินโดจีน พ.ศ. ๒๔๘๓ และสงครามโลกครั้งที่ ๒ ในปี ๒๔๘๔ ถ้าเราหันมาดูแนวทางอันนี้กับสภาวะที่ประเทศไทยกำลังประสบอยู่ในปัจจุบันนี้ ก็จะเห็นได้ว่าการพัฒนาที่พึ่งพิงต่างประเทศ ยึดชะตากรรมของประเทศให้อยู่กับปัจจัยภายนอกนี่ เป็นแนวทางที่ดึงประเทศให้เข้าสู่ภาวะสงครามดังที่เราประสบมาแล้วในกรณีของสงครามเกาหลี สงครามเวียดนาม และในสภาวะและแนวทางอย่างนี้ ที่ทำให้ประเทศไทยไม่สามารถปลูกฝังหรือพัฒนาความสัมพันธ์อันดีกับประเทศเพื่อนบ้านข้างเคียงได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาด้านอินโดจีน ปัญหาเขมรพวกนี้

เพราะฉะนั้น จะเห็นได้ว่าโดยสรุปแล้ว ผมคิดว่าความล้มเหลวและความผิดพลาดของอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ในกระแสการพัฒนาการเมืองไทยนั้นมีอยู่ หากแต่นอกจากเป็นความล้มเหลว ความผิด

พลาดในส่วนบุคคลแล้ว ส่วนใหญ่คิดว่าเป็นความล้มเหลวและความผิดพลาดที่เกิดจากเงื่อนไขตัวแปรอันจำกัด ในกรอบสภาวะของการเมืองไทย ทั้งช่วง ๒๔๗๕ และปัจจุบัน และในความล้มเหลวและความผิดพลาดนี้ ไม่ว่าเราจะประณามไปที่ตัวบุคคลอย่างไรก็ตาม แต่ผมคิดว่าเป็นความล้มเหลวและความผิดพลาดที่ทำให้เกิดช่องว่างระหว่างสถาบันกับกลุ่มการเมืองที่ก้าวหน้า ซึ่งในกรณีของอาจารย์ปรีดี พนมยงค์นั้นเป็นอุทาหรณ์ที่ดีที่สุด และในประการสำคัญเป็นความล้มเหลวและความผิดพลาดที่ทำให้เราต้องอยู่ในแนวทางพัฒนาที่สร้างความยากจน สร้างความเหลื่อมล้ำ และทำให้คนไม่มีงานทำ ซึ่งเป็นปัญหาที่รัฐบาลต้องเผชิญอยู่ทุกวันนี้ ผมอยากสันนิษฐานว่า ถ้าเราเริ่มสร้างสรรค์กันมาตั้งแต่ ๒๔๗๕ เมืองไทยคงผิดไปจากนี้มากมายหลายประการ เพราะฉะนั้นเรื่องของอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ในแง่ที่เป็นมนุษย์ปุถุชน เราอาจรับโดยหน้าชื่นตาบานในข้อขาดตกบกพร่องหรือข้ออ่อนในด้านส่วนตัวของอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ แต่ว่าในด้านส่วนรวมซึ่งความคิดก้าวหน้าอย่างเช่นของอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ต้องถูกบั่นทอนทำลายเพราะเงื่อนไขและตัวแปรในทางการเมืองไทย ความล้มเหลวของอาจารย์ปรีดี จึงมิใช่ความล้มเหลวของส่วนบุคคลแต่หมายถึง เป็นความล้มเหลวของสังคมไทยและอนาคตสังคมไทยด้วย ขอบคุณครับ

มีคำถาม ๒–๓ คำถามซึ่งผมอยากขอตอบสั้น ๆ นะครับ คำถามหนึ่งบอกว่า

กลุ่มทหารในช่วง ๒๔๗๕ แตกต่างกับกลุ่มทหารในปัจจุบันอย่างไร ในแง่การพัฒนาในทางการเมือง

ผมคิดว่ากลุ่มทหารในปี ๒๔๗๕ ผมดูง่าย ๆ ว่าก็เป็นที่แน่นอนที่มีผลประโยชน์ในแง่ของอาชีพทหารเกี่ยวข้องอยู่ ผลประโยชน์ในแง่นี้เป็นตัวผลักดันให้เกิดความคิดเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ดังที่ผมได้พูดแล้วว่า ความคิดของท่านปรีดีค่อนข้างโดดเดี่ยว เพราะมูลจูงใจในการปฏิวัติ ๒๔๗๕ มีมากมายหลายประการ มีความหลากหลายลักลั่นกันมาก ความไม่พอใจ ความน้อยอกน้อยใจเมื่อเทียบกับนายทหารที่อยู่ที่เป็นฝ่ายเจ้านายก็ดี หรือความน้อยเนื้อต่ำใจในการเลื่อนชั้นเลื่อนตำแหน่ง แล้วก็ได้รับผลกระทบจากการดุลข้าราชการในสมัยรัชกาลที่ ๗ อะไรพวกนี้ ผมอยากคิดว่าล้วนแล้วแต่เป็นมูลจูงใจที่ค่อนข้างเป็นส่วนตัวเท่านั้น แต่ถึงอย่างไรก็ดีทหารในรุ่น ๒๔๗๕ นั้นเป็นรุ่นที่คบกับปัญญาชน อันนี้เป็นข้อแตกต่าง จึงเป็นทหารที่มีความคิดในแง่ของอุดมการตะวันตก ผมไม่อยากเรียกว่าอุดมการประชาธิปไตย แต่เรียกว่าอุดมการตะวันตกซึ่งมีประชาธิปไตยเป็นส่วนหนึ่ง แต่ว่าทหารในยุคปัจจุบัน เป็นยุคที่ไม่คบกับปัญญาชน แต่ใช้ปัญญาชน ใช้ปัญญาชนในการพัฒนาประเทศ และเป็นกลุ่ม

ทหารที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับภายนอก แล้วก็มีความสัมพันธ์โยงที่ต่างกับรุ่น ๒๔๗๕ ก็คือความเชื่อมโยงกับธุรกิจการค้ามากจนเห็นได้ชัด เพราะฉะนั้นท่านก็พิจารณาเอาเองว่าแนวทางจะเป็นไปอย่างไร อย่างในสมัยจอมพล ป. ท่านผู้หญิงละเอียด ภรรยาของท่านเคยให้สัมภาษณ์ว่าอย่างไร ๆ ก็แล้วแต่ จอมพล ป. จะไม่ยอมใช้อำนาจปกครองโดยไม่มีสภา ท่านพูดของท่าน ความจริงว่าจอมพล ป. จะเผด็จการอย่างไรก็ตามก็ต้องมีสภาอยู่เสมอ เป็นแต่เพียงว่าต้องเป็นสภาที่ท่านคุมได้เท่านั้น อันนี้ก็เป็นลักษณะที่แตกต่างกัน

ที่บอกว่า เจตนารมณ์ที่ต้องการเปลี่ยนแปลงการปกครองของรัชกาลที่ ๗ กับคณะราษฎรนั้นตรงกัน มีความเห็นอยากให้อธิบายมากกว่านี้เพราะเห็นเจตนารมณ์ของทั้ง ๒ ฝ่ายแตกต่างกัน โดยขอตั้งข้อสังเกตว่าความคิดเปลี่ยนแปลงการปกครองของรัชกาลที่ ๗ เป็นเพียงวิธีการรักษาสถานการณ์ปกครองของตนให้คงอยู่เท่านั้น

ผมอยากจะเรียนอย่างนี้ ว่าคนที่มีอำนาจการเมืองนั้น ส่วนหนึ่งของความคิดคือจะต้องการรักษาอำนาจ นี่เป็นกฎธรรมชาติ ผมไม่อยากคิดว่ามีใครพิเศษไปจากนั้น เพราะฉะนั้น อันนี้ก็เป็นของธรรมดา แต่ในแง่หนึ่งของการรักษาสถานภาพอำนาจในช่วง ๒๔๗๕ ผมคิดว่ามันไม่ใช่เป็นประเด็นของการเห็นแก่ตัวแต่เพียงอย่างเดียว

คือผมไม่อยากให้มองในแง่นั้นมากจนเกินไป แต่ผมอยากให้มองในช่วงของความเป็นหัวเลี้ยวหัวต่อของการเปลี่ยนแปลง มันเป็นเรื่องของการที่จะต้องรักษาดุลของการเปลี่ยนแปลงเหมือนกัน เพราะฉะนั้นความคิดความพยายามของรัชกาลที่ ๗ จะทรงทำการเปลี่ยนแปลง ก็เป็นสิ่งที่สมเหตุสมผลอยู่ นี่เป็นเหตุผลของผม

บทเรียนของการปฏิวัติที่อาศัยกำลังของทหารมามีส่วนจะต้องล้มเหลวมาตลอด การปฏิวัติที่จะสำเร็จนั้น ต้องอาศัยพลังประชาชนเป็นกำลังหลัก จึงจะทำการปฏิวัติประชาธิปไตยให้เป็นอำนาจของประชาชนโดยสมบูรณ์ เป็นความจริงหรือไม่

ความจริงก็คือประชาชนไม่ได้มีพลัง ไม่ได้มีอำนาจ ผมว่าพูดกันตามความจริงดีกว่า ไม่ว่าเราอยากจะให้ประชาชนเป็นใหญ่ในแผ่นดินอย่างไรก็ตาม แต่ข้อเท็จจริงในสังคมไทยมีอยู่ว่าประชาชนไม่มีพลัง ไม่มีอำนาจในการเปลี่ยนแปลง การเปลี่ยนแปลงที่เป็นมาโดยตลอดในสังคมไทยนั้น และยังจะเป็นในอนาคตเท่าที่ผมมองเห็น ยังจะต้องมาจากกลุ่มผู้นำ ผมคิดว่าอย่างนั้น แต่แน่นอนที่จะบอกว่าการปฏิวัติต้องอาศัยประชาชนจึงจะสำเร็จได้ตลอด ผมยังไม่ขอโต้เถียงในแง่นี้ เพราะว่ามันทั้งเป็นไปได้และเป็นไปไม่ได้ ผมคิดว่าเราน่าจะมองความเป็นจริงของสังคมไทยที่เป็นอยู่มากกว่า

กลุ่มอนุรักษ์นิยมในสมัยก่อนจนมาถึงปัจจุบันนี้ โดยรูปแบบและเนื้อหาแล้วมีอะไรเปลี่ยนแปลงหรือไม่อย่างไร และขัดขวางการพัฒนาทางการเมืองอย่างไร นอกจากกลุ่มนี้แล้วยังมีกลุ่มอะไรอีกหรือไม่ ที่เป็นตัวขัดขวางที่สำคัญต่อการพัฒนาในทางการเมืองของไทย

ผมคิดว่า กลุ่มอนุรักษ์นิยมขวาจัดในสมัยก่อนต่างกับสมัยนี้ ผมคิดว่าที่เห็นได้เด่นชัดก็คือว่า กลุ่มในสมัยก่อนเป็นกลุ่มที่จำกัดตัวอยู่ในกลุ่มของผู้นำ แต่ว่าอนุรักษ์ขวาจัดในปัจจุบันพยายามมีการจัดตั้งในหมู่มวลชนมากขึ้น นี่คือความหลากหลาย ผมขอตั้งข้อสังเกตไว้เพียงแค่นี้ครับ

แสดง ณ หอศิลปวัฒนธรรม (หอเล็ก) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
วันที่ ๒๑ มิถุนายน ๒๕๒๖

ปรีดี พนมยงค์ กับขบวนการเสรีไทย

ไชยันต์ รัชชกูล

รายการปาฐกถาและนิทรรศการมีทั้งหมดด้วยกัน ๗ วัน คือในวันที่ ๒๑–๒๖ มิถุนายน โดยมีปาฐกถาสลับกับอภิปรายในบางวัน ส่วนในวันที่ ๒๗ นั้นเป็นวันสถาปนามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในวันนี้องค์ปาฐกของเราได้แก่ อาจารย์ไชยันต์ รัชชกูล อาจารย์คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ สำเร็จปริญญาตรีจากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ปริญญาโทจากมหาวิทยาลัยบราดฟอร์ด (Bradford) ประเทศอังกฤษ ปัจจุบันกำลังศึกษาเรื่อง ชาตินิยมในประเทศไทย ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการทำวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกของมหาวิทยาลัยแมนเชสเตอร์ ประเทศอังกฤษ ในระหว่างที่อาจารย์ไชยันต์ศึกษาอยู่ในต่าง

ประเทศก็ได้พบปะแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ หลายครั้งด้วยกัน โดยส่วนตัวแล้วอาจารย์รู้สึกนับถือและเลื่อมใสอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ได้เรียนรู้เรื่องทฤษฎีและการเมืองไทยจากอาจารย์ปรีดี ในหลายประการด้วยกัน และในวันนี้ อาจารย์ไชยันต์ ได้ตระเตรียมเนื้อหามาพอสมควร อีกทั้งอาจารย์ก็ตั้งใจจะเขียนงานเกี่ยวกับเรื่องนี้อยู่แล้ว จึงพร้อมที่จะมาเป็นองค์ปาฐกในหัวข้อดังกล่าว จึงเรียนเชิญอาจารย์ไชยันต์

ก่อนอื่นต้องขอขอบคุณคณะกรรมการรำลึกปรีดี พนมยงค์ องค์การนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่ได้ให้เกียรติมาปาฐกถาในหัวข้อ "ปรีดี พนมยงค์ กับขบวนการเสรีไทย" อย่างน้อยถ้าการพูดในวันนี้จะเป็นประโยชน์อยู่บ้าง ก็ในแง่ที่ว่าเราได้เรียนในสิ่งที่ท่านอาจารย์ปรีดีได้ทำไว้กับประเทศชาติ และประสบการณ์ ความคิด หรือแรงบันดาลใจที่ท่านอาจารย์ปรีดีได้ทำเกี่ยวกับขบวนการเสรีไทย ซึ่งหวังว่ามันจะเป็นแรงเสริมหรือกระตุ้นให้เราคิดถึงการทำงานของท่านอาจารย์ ชวนให้เรามีสปิริตทำนองเดียวกับที่ท่านมี แต่ขอทำความเข้าใจเป็นเบื้องแรกก่อนว่า การที่ตั้งหัวข้อ "ปรีดี พนมยงค์ กับขบวนการเสรีไทย" นั้นมิได้หมายความว่าเป็นงานของท่านอาจารย์ปรีดีแต่เพียงผู้เดียว หรือที่เราพูดกันว่าไม่ใช่เป็น 'วัน แมน โชว์' *(one man's show)* แต่

เป็นการกระทำของคนจำนวนมากร่วมแรงร่วมใจกัน ที่พร้อมจะสละชีวิตเพื่อชาติ ซึ่งเราจะได้เห็นต่อไปว่าการร่วมอยู่ในขบวนการเสรีไทยนั้น มีความเสี่ยงภยันตราย และที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ ไม่มีเรื่องผลประโยชน์ส่วนตัว เมื่อเทียบกับการทำงานอย่างอื่นซึ่งอาจมีชื่อเสียง ตำแหน่ง หน้าที่การงาน เข้ามาเกี่ยวข้อง อย่างไรก็ตามหัวข้อบรรยาย "ปรีดี พนมยงค์ กับขบวนการเสรีไทย" ก็มีความชอบธรรมและสมเหตุสมผลอยู่ ในฐานะที่ท่านมีความสำคัญยิ่งยวดต่อขบวนการนี้ ซึ่งหวังว่าจากการบรรยายหรือเล่าเรื่องความเป็นไปในขบวนการเสรีไทย จะทำให้เห็นภาพบทบาทและความสำคัญของท่านชัดเจนขึ้น ก่อนอื่นเราจำเป็นจะต้องเข้าใจขบวนการเสรีไทยในวงกว้างเสียก่อน ซึ่งหมายความว่าเราจะต้องเข้าใจสงครามโลกครั้งที่ ๒ โดยเฉพาะในส่วนที่ไทยเกี่ยวข้องอยู่ หมายถึงว่าเรามองสงครามโลกในวงกว้าง แล้วก็มามองขบวนการเสรีไทย จึงเข้ามามองถึงบทบาทและความสำคัญของปรีดี พนมยงค์ ในขบวนการนี้

นักประวัติศาสตร์ซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีคือ อี เอช คาร์ (E.H. Caer) กล่าวว่าในสงครามโลกครั้งที่ ๑ จริง ๆ แล้วเป็นเพียงสงครามกลางเมืองในยุโรปมากกว่า คือหมายความว่าเป็นการปะทะต่อสู้กันอยู่ในขอบเขตของยุโรปตะวันตกและตะวันออก แต่ว่าสงครามโลกครั้งที่ ๒ นั้น ความจริงน่าจะเรียกเป็นสงครามโลกครั้งที่ ๑ เพราะ

เป็นสงครามที่ดำเนินอยู่ในขอบเขตกว้างขวางทั่วโลกจากทวีปอเมริกา อย่างน้อยอเมริกาเหนือจนมาถึงทวีปเอเชีย ถ้าเราดูภาพเร็ว ๆ กันสักเล็กน้อยที่เกี่ยวกับสงครามโลกครั้งที่ ๒ ไทยเข้าไปเกี่ยวข้องด้วย คือในปี ๒๔๘๒ เยอรมันเริ่มเข้าตีโปแลนด์ ไม่กี่วันต่อมาอังกฤษและฝรั่งเศสก็ประกาศสงครามกับเยอรมัน สงครามเป็นสงครามของ ๒ ฝ่าย ตัวตั้งตัวตีคือเยอรมันฝ่ายหนึ่งกับ ในช่วงแรกคืออังกฤษและฝรั่งเศสอีกฝ่ายหนึ่ง ช่วงแรกของการทำสงครามอย่างที่เราเคยเรียนในประวัติศาสตร์มาว่า เยอรมันใช้วิธีบุกแบบสายฟ้าแลบซึ่งก็ทำนองเดียวกับญี่ปุ่น เมื่อญี่ปุ่นเข้าสงครามในปี ๒๔๘๔ สองปีแรกที่ญี่ปุ่นเริ่มทำสงครามนั้น ญี่ปุ่นใช้กลยุทธแบบเดียวกันคือบุกแบบสายฟ้าแลบ ทำให้ชวนเข้าใจไปได้ว่าเยอรมันและญี่ปุ่นน่าที่จะเป็นฝ่ายชนะในตอนเริ่มต้นสงคราม เยอรมันบุกเข้าไปในโปแลนด์ และบุกเข้าไปในประเทศอื่น เดนมาร์ก นอร์เวย์ เบลเยี่ยมและฮอลแลนด์ เรียกว่าราบเป็นหน้ากลอง ถึงกระนั้นพวกนี้ก็ยังเป็นประเทศเล็กๆ แต่ที่โลกถึงกับตะลึงคือการที่เยอรมันสามารถเอาชนะฝรั่งเศสได้ภายในเดือนกว่า ซึ่งสั้นมาก เยอรมันบุกฝรั่งเศสเมื่อวันที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๔๘๓ เข้าปารีสได้ในปีเดียวกันคือวันที่ ๑๔ มิถุนายน ๒๔๘๓ ฝรั่งเศสยอมแพ้ ในช่วงนี้สหรัฐ ฯ ยังไม่ได้เข้าร่วมสงคราม เยอรมันก็ยังไม่ได้ประกาศสงครามกับรัสเซีย ถ้าเราลองเอาตัวเองเข้าไปในสมัยนั้น

ตอนนั้นสงครามยังไม่ได้เข้ามาถึงไทย เรายังไม่เกี่ยวข้อง เยอรมันได้เปรียบมากก็คงมีคนต้องการถือหาง ซึ่งอันนี้ก็มีผลในการตัดสินใจของผู้นำไทยในสมัยนั้น การที่ฝรั่งเศสแพ้เยอรมัน มันก็มีผลมาถึงประเทศไทยด้วย คือรัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงครามคิดไปถึงเรื่องเจ็บช้ำในสมัยก่อน คือวิกฤตการณ์ ร.ศ. ๑๑๒ ซึ่งฝรั่งเศสย่ำยีประเทศไทย จากเอกสารพบว่า ผู้ปกครองของไทยสมัยนั้นขมขื่นมาก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ ถึงกับตะลึงงันในการที่ไทยต้องเสียดินแดนที่ไทยคิดว่าเป็นของไทยมาตลอด ความภาคภูมิใจของความเป็นไทยเป็นชาติในสมัยนั้นถูกย่ำยีจากฝรั่งเศสอย่างรุนแรง พอถึงปี ๒๔๘๓–๒๔๘๔ เราต้องพิจารณาว่าความรู้สึกชาตินิยมตั้งแต่ปี ๒๔๗๕ เริ่มมีพลังขึ้น จอมพล ป. ถือโอกาสนี้เป็นการแก้คืน คือพยายามดึงเอาดินแดนที่เสียไปคืนมาสู่ประเทศไทย เรามองได้อีกแง่หนึ่งว่า พอฝรั่งเศสเพลี่ยงพล้ำที่ปารีสเราก็ตีหัวฝรั่งเศสที่อินโดจีน เราเห็นได้ว่าช่วงนี้มีคนจำนวนมากมายเดินขบวนเรียกร้องดินแดนคืน คนที่มีอายุ ๕๐ ปีขึ้นไป ก็จะระลึกถึงเหตุการณ์ในช่วงนั้นได้ นักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ นิสิตจุฬาลงกรณ ฯ ครู ข้าราชการตามหัวเมืองเดินขบวนเพื่อเรียกร้องดินแดนคืน เรียกได้ว่าความรู้สึกชาตินิยมกระพือขึ้นมาก ท่านปรีดีไม่เห็นด้วยกับการใช้วิธี “ฉวยโอกาส” ในขณะที่ฝรั่งเศสเพลี่ยงพล้ำ

แล้วก็เตือนนิสิตนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง ให้ลองคิดไปข้างหน้าว่า ถึงฝรั่งเศสแพ้อยู่ตอนนี้ แต่ถ้าต่อไปฝรั่งเศสเป็นฝ่ายชนะจะเป็นอย่างไร คือไม่ควรมองเหตุการณ์เฉพาะหน้า ขอให้มองไกล ๆ

เราลองกลับมาดูสภาพสงครามโลกต่อไป ในช่วงที่เยอรมันรบชนะ ได้เปรียบ อย่างน้อยทางทหาร ส่วนในทางด้านการเมืองและเศรษฐกิจของเยอรมันก็อยู่ในฐานะลำบาก ถ้าจะรุกต่อไป อิตาลีก็เข้าข้างเยอรมันและประกาศสงครามกับอังกฤษและฝรั่งเศส ในเดือนกันยายน ๒๔๘๓ ญี่ปุ่น อิตาลี เยอรมันทำสนธิสัญญาไตรภาคีเป็นฝ่ายอักษะ หมายความว่าในปี ๒๔๘๓ ญี่ปุ่นกำลังเริ่มเข้าสู่สงคราม ญี่ปุ่นมาเข้าสงครามจริง ๆ ต่อเมื่อพลเอกโตโจ ได้เป็นนายกรัฐมนตรีแทนเจ้าชายโกโนเย่ผู้มีนโยบายไม่รุนแรง และไม่อยากเข้าสงคราม แต่ว่าความรู้สึกเกี่ยวกับการนิยมทหารและชาตินิยมขึ้นสูงมาก มีนวนิยายญี่ปุ่นบางเล่มเมื่ออ่านแล้วสะท้อนถึงความรู้สึกชาตินิยมว่าญี่ปุ่นต้องยิ่งใหญ่และต้องชนะประเทศอื่น แพร่หลายในญี่ปุ่นเวลานั้น แม้กระทั่งนักเขียนญี่ปุ่นซึ่งจัดได้ว่าเป็นฝ่ายซ้ายก็ไม่คัดค้าน มีก็น้อยมาก ในเดือนตุลาคม ๒๔๘๔ เป็นจุดเริ่มที่ทำให้ญี่ปุ่นเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ ๒ อย่างจริงจัง การเข้าร่วมสงครามของญี่ปุ่นเป็นการดึงเอาสหรัฐ ฯ เข้าร่วมสงครามด้วย กล่าวคือญี่ปุ่นเริ่มเข้าสงคราม

ด้วยการโจมตีอ่าวเพิร์ล ฮาร์เบอร์ พวกเราคงได้เห็นจากภาพยนต์ว่า ญี่ปุ่นทิ้งระเบิดอ่าวเพิร์ล ฮาร์เบอร์ ซึ่งมีเรือรบเรือบรรทุกเครื่องบินมากมาย สหรัฐ ฯ เสียกำลังรบไปเป็นจำนวนมาก เป็นการโจมตีแบบสายฟ้าแลบและรวดเร็ว เพราะฉะนั้นอันนี้ก็เป็นเครื่องแสดงให้เห็นอีกว่า ญี่ปุ่นมีโอกาสที่จะชนะ วันเดียวกับที่ญี่ปุ่นโจมตีอ่าวเพิร์ล ฮาร์เบอร์ ญี่ปุ่นก็บุกเข้าประเทศไทย รวมทั้งมลายูและสิงคโปร์ เพื่อจะเข้าสู่พม่าและอินเดียต่อไป ดังนั้นประวัติศาสตร์ของประเทศไทยก็คือวันที่ ๘ ธันวาคม ๒๔๘๔ ซึ่งเป็นวันที่ญี่ปุ่นบุกเข้าไทย ญี่ปุ่นเข้ามาทางชายทะเลฝั่งตะวันออก ตั้งแต่ปากน้ำเรื่อยไปถึงนครศรีธรรมราช มีข้อเขียนเกี่ยวกับการบุกของญี่ปุ่นหรือการที่คนไทยลุกขึ้นสู้มีอยู่อย่างกระจัดกระจายหลายแห่ง หรือจะเอาความรู้สึกของคนไทยตอนที่ญี่ปุ่นบุกและครอบครองไทยอยู่ก็คือหนังสือ *ระย้า* ของสด กูรมะโรหิต พระเอกมีความเป็นชาตินิยมและเจ็บแค้น มีความรักชาติและต่อสู้กับญี่ปุ่น ในหนังสือเล่มนี้อาจมีสีสันเกินจริงไปบ้าง แต่คิดว่าความรู้สึกอันนี้มีอยู่ในคนไทยที่รู้สึกเสียศักดิ์ศรีอย่างมหาศาล เราอาจจะเรียกได้ว่า ทันทีที่ญี่ปุ่นบุกเข้าไทย ก็เป็นการเริ่มต้นของขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นที่เรารู้จักกันว่า "ขบวนการเสรีไทย" เดิมในประเทศไทยยังไม่ได้มีชื่อเรียก ถือเป็นองค์การต่อต้านญี่ปุ่น ขบวนการเสรีไทยเป็นชื่อเรียกตอนหลัง หลังจากที่ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช อัครราชทูตไทย

ประจำสหรัฐฯ ประกาศไม่ขึ้นกับรัฐบาลจอมพล ป. ไม่พึ่งคำสั่ง ถือเป็นอิสระจากรัฐบาลจอมพล ป. แล้วเรียกว่า *Free Thai Movement* ในภาษาอังกฤษ ซึ่งพ้องกับประเทศอื่นๆ ที่ฝ่ายอักษะบุกเข้าไป ผู้รักชาติที่มิยอมจำนนต่อฝ่ายอักษะก็ตั้งขบวนการเสรีขึ้น เช่น ขบวนการเสรีฝรั่งเศส ขบวนการเสรีเชคโกสโลวาเกีย ขบวนการเสรีโปแลนด์ ขบวนการเสรียูโกสลาเวีย ประเด็นนี้น่าสนใจ เพราะเวลาสัมพันธมิตรจะติดต่อกับฝ่ายต่อต้านฝ่ายอักษะ ก็จะได้ประสบการณ์หรือความคิดหรือแนวทางการเมืองจากขบวนการเสรีต่าง ๆ เหล่านี้มาประมวลเป็นนโยบาย เราอาจจะพูดได้ว่า ขบวนการเสรีไทยคือขบวนการที่อยู่ในช่วงสงคราม คือตั้งแต่ ๘ ธันวาคม ๒๔๘๔ จนถึงการจบสิ้นสงคราม (การยอมจำนนของญี่ปุ่น) ในวันที่ ๑๖ สิงหาคม ๒๔๘๘ และต่อจากนั้นเล็กน้อย ซึ่งติดพันมาเกี่ยวกับเรื่องเจรจาและปลดอาวุธของทหารญี่ปุ่น

การศึกษาหรือการทำความเข้าใจเกี่ยวกับขบวนการเสรีไทย ชวนให้เราคิดไปถึงนักปรัชญาการทหารชาวเยอรมันที่ชื่อ เคลาส์วิทซ์ (Clausewitz) ว่าการสงครามเป็นการสืบต่อจากการเมือง การที่จะเข้าใจขบวนการเสรีไทยได้ดี ก็ต้องเข้าใจการเมืองไทยช่วงนั้นกับการเมืองไทยที่อยู่ในขอบข่ายของการเมืองโลก เพราะฉะนั้นการศึกษาถึงขบวนการเสรีไทยก็จะเป็นประโยชน์ในแง่เป็นการศึกษาได้อย่างหลาย

แง่มุมของการเมืองไทยช่วงนั้น และผลกระทบในวงการเมืองไทยในเวลาต่อมา สิ่งที่จะละเลยไม่ได้อีกอย่างหนึ่งในอันที่จะเข้าใจขบวนการเสรีไทยคือการพัฒนาการเมืองไทยตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔๗๕ ในช่วง ๑๐ ปีนี้ ๒๔๗๕–๒๔๘๕ การเมืองช่วงนี้ต่างจากช่วงก่อนปี ๒๔๗๕ อย่างมีนัยสำคัญ ซึ่งต้องขอขอบคุณศาสตราจารย์ไพโรจน์ ชัยนาม ไว้ในที่นี้ที่ชี้ประเด็นให้ สิ่งที่มีนัยสำคัญนั้นคือการเปลี่ยนแปลงการปกครองซึ่งไม่ใช่เป็นเพียงการเปลี่ยนแปลงไปสู่ระบอบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขอย่างเดียว แต่ตามความรู้สึกสมัยนั้น มันเป็นการเดินไปสู่ความเป็นชาตินิยมของไทยด้วย ความรู้สึกตื่นตัวในเรื่องของความรักชาติ เรื่องเอกราช เรื่องความเป็นอิสระเสรีในเรื่องเกียรติของชาติไทย เกิดขึ้นควบคู่ความกับรู้สึกในการไปสู่ประชาธิปไตย นี่เป็นการมองจากทางด้านรัฐบาลในการพยายามกระทำอะไรต่าง ๆ เช่นการเผยแพร่ความคิด เร้าให้มีความกระตือรือร้นในการสร้างชาติบ้านเมือง อาจมีบางคนบอกว่าชาวไร่ชาวนาไม่ได้รู้เรื่องด้วย อันนี้ก็เป็นข้อถกเถียงที่เก่าแล้ว พูดอีกก็ถูกอีก แต่ความรู้สึกใหม่ว่าสังคมกำลังเป็นสังคมใหม่ มันจะเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นนั้น อยู่ในหมู่คนไทยที่มีบทบาทกับสังคมเป็นส่วนรวม เช่น ข้าราชการหรือคนที่จะเป็นผู้นำต่อไปในอนาคตของประเทศ ตรงนี้เราอาจพอกล่าวได้ว่าความรู้สึกชาตินิยมนั้นก่อตัวสูงขึ้นมาเป็นกระแส

ในช่วงสงครามเราอาจมีความเข้าใจอยู่ว่า ทางฝ่ายรัฐบาลนั้นเป็นฝ่ายที่นิยมญี่ปุ่น และก็มีอีกฝ่ายหนึ่งนิยมสัมพันธมิตร นี่เป็นการมองในระดับการเมืองระหว่างประเทศ แต่ถ้าเรามองไปที่ตัวผู้นำนั้นทั้งสองฝ่ายต่างก็เป็นชาตินิยมด้วยกันทั้งนั้น เพียงแต่ว่าคิดว่าถ้าเข้ากับฝ่ายไหนแล้วจะได้อะไรแก่ประเทศไทย เพราะฉะนั้นเราจึงเห็นว่าในตอนปลายของสงคราม ฝ่ายที่เข้ากับญี่ปุ่นในตอนแรกก็เฉย ๆ ที่จะชูธงไตรรงค์ของเราคู่กับธงของญี่ปุ่น หรืออย่างน้อยถึงไม่สนับสนุนขบวนการเสรีไทยก็ทำเป็น "เอาหูไปนา เอาตาไปไร่" เสีย เมื่อเราดูการเมืองระหว่างประเทศ ทั้งฝ่ายอักษะหรือฝ่ายญี่ปุ่น กับฝ่ายสัมพันธมิตร ต่างก็มีการโฆษณาชวนเชื่อให้คนไทยหรือผู้นำของไทยไปเข้าข้างญี่ปุ่นหรือสัมพันธมิตร กฎบัตรแอตแลนติดจากฝ่ายสหรัฐ ฯ อังกฤษและฝรั่งเศสก็พูดถึงการยกเลิกอาณานิคม พูดถึงการเป็นอิสระของประเทศซึ่งตกเป็นเมืองขึ้นในสมัยนั้น พูดถึงความเป็นประชาธิปไตย ในขณะที่ฝ่ายญี่ปุ่นก็โฆษณาว่าเราต้องมาร่วมกันใน "วงไพบูลย์มหาเอเชียบูรพา" เพื่อความยิ่งใหญ่ของเอเชีย เพราะฉะนั้นก็ขึ้นอยู่กับผู้นำของประเทศที่จะคิดคำนวณเกี่ยวกับสถานการณ์ของสงครามหรือฟังโฆษณาชวนเชื่อแล้วจะเข้าข้างฝ่ายไหน จึงจะมีประโยชน์กับประเทศไทยมากที่สุด แต่การที่จะไปกับฝ่ายใดไม่ว่าจะไปทางฝ่ายอักษะหรือฝ่ายสัมพันธมิตรนั้น ก็ไม่ได้ขึ้นอยู่กับความรู้สึกพื้นฐาน

ของความรู้สึกชาตินิยมเท่านั้น แต่โยงไปถึงรากฐานที่ว่าจิตใจนิยมประชาธิปไตยหรือไม่อีกด้วย เราจึงเห็นว่า จอมพล ป. หลวงวิจิตรวาทการเป็นฝ่ายหนึ่ง นายปรีดี พนมยงค์ นายดิเรก ชัยนาม นายทวี บุณยเกตุเป็นอีกฝ่ายหนึ่ง การที่ผู้นำประเทศต้องแตกเป็นสองฝ่ายในภาวะสงครามทั้ง ๆ ที่เดิมก็มีแนวคิดชาตินิยมอยู่ มิใช่แต่เพียงเกิดขึ้นเฉพาะในประเทศไทย ในกรณีจีนก็เช่นเดียวกัน ถ้าเราดูเพื่อเปรียบเทียบ กรณีนักชาตินิยมก๊กมินตั๋ง วังจิงไว กับ เจียงไคเชคซึ่งเคยทำงานกับซุนยัตเซนมาด้วยกัน แต่พอกรณีสงครามเกิดขึ้นเจียงไคเชคอยู่ฝ่ายหนึ่ง วังจิงไวอีกฝ่ายหนึ่ง ซึ่งต่างก็ทำสงครามภายใต้ธงชาตินิยมทั้งคู่ ในช่วงของสงครามนั้นสิ่งที่จอมพล ป. ทำนั้นก็อยู่ภายใต้ธงของชาตินิยม สิ่งที่เสรีไทยทำก็อยู่ภายใต้ธงของชาตินิยม โดยมีแนวคิดต่างกันไปในเรื่องประชาธิปไตยหรือแนวคิดในการที่จะยึดถือตัวผู้นำ หมายความว่ามีสปิริตของประชาธิปไตยเป็นขีดแบ่ง นี่เป็นการวาดภาพกว้าง ๆ เกี่ยวกับการที่จะเข้าใจขบวนการเสรีไทยและการเมืองช่วงนั้นว่าเป็นอย่างไร และสถานการณ์ที่ขบวนการเสรีไทยได้เกิดขึ้น

หนึ่ง เมื่อเรามาพิจารณาถึงขบวนการเสรีไทย เราลองดูลักษณะของขบวนการเสรีไทย ว่าขบวนการนี้เป็นขบวนการใต้ดิน เพราะฉะนั้นจะต้องถือความลับอย่างยิ่งยวด อย่างเป็นสำคัญอัน

ดับแรก เพราะว่าญี่ปุ่นสมัยนั้นอยู่ "เต็มบ้านเต็มเมือง" หรือขบวนการเสรีไทยทำงานอยู่ "ใต้จมูก" ของญี่ปุ่น ลักษณะนี้สำคัญในแง่ที่ว่ามันเป็นการกำหนดรูปแบบของการจัดตั้งองค์การและการขยายตัวขององค์การ ผู้ที่จะเข้าองค์การมาจากไหน จะขยายและติดต่อกันอย่างไร เรื่องนี้เป็นเรื่องใหญ่ของขบวนการเสรีไทย

๒ สอง ขบวนการเสรีไทยเป็นองค์การทางทหารควบคู่องค์การทางการเมือง อันนี้ก็มีนัยสำคัญมาก เกี่ยวกับการโต้เถียงของบางพรรคหรือบางองค์การที่อ้างว่า พรรคของตัวเองนั้นก็ต่อสู้กับญี่ปุ่นในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ ถ้าเกิดว่าองค์การนั้นหรือพรรคนั้นทำเช่นนั้นจริง ก็เป็นเพียงองค์การทางทหาร ความจริงการเมืองกับการทหารนั้นแยกกันมิได้ เพราะว่าการทหารนั้นเป็นบันไดขั้นต่อไปของการเมืองเท่านั้นเอง ขบวนการเสรีไทยเป็นองค์การทางการเมืองในแง่ที่ต้องทำหน้าที่เจรจาต่อรองทางการทูตและการเมืองกับฝ่ายสัมพันธมิตร เป็นองค์การทางทหารในแง่ที่มีพลพรรคติดอาวุธที่จะรบกับญี่ปุ่นในประเทศไทย

สาม ลักษณะนี้โยงกับลักษณะที่สองข้างต้น คือ เป็นองค์การซึ่งจะต้องร่วมมือกับฝ่ายสัมพันธมิตร อันนี้เราจะต้องพิจารณาว่าขบวนการเสรีไทยในช่วงแรก ๆ มีส่วนที่เป็นทหารของรัฐเข้าร่วมน้อย เพราะฉะนั้นคนที่เข้าร่วมในขบวนการเสรีไทยก็เป็นพลเรือน

แต่จัดเป็นองค์การทางทหาร จำเป็นจะต้องมีอาวุธยุทธภัณฑ์ ซึ่งก็ต้องได้มาจากการช่วยเหลือของฝ่ายสัมพันธมิตร

การทำความเข้าใจการทำงานของขบวนการเสรีไทย เราน่าจะต้องพิจารณา ๒ ด้านประกอบกัน คือ

๑. การเมืองภายในประเทศ

๒. การเมืองระหว่างประเทศ

ด้านการเมืองภายในประเทศก็คือ การที่ขบวนการเสรีไทยต้องดำเนินกลยุทธกับฝ่ายรัฐบาลซึ่งเข้ากับฝ่ายญี่ปุ่น ส่วนการเมืองระหว่างประเทศขบวนการเสรีไทยก็ต้องมีการเดินหมากกับฝ่ายสัมพันธมิตร

ปัจจุบันเป็นปี ๒๕๒๖ เท่ากับว่าเรามองขบวนการเสรีไทยเมื่อมันจบสิ้นแล้ว เราสามารถที่จะตัดสินว่าอะไรควรมิควร ถูกผิดตามที่เราฉลาดขึ้นจากเหตุการณ์ที่คลี่คลายออกมา ก็เรียกว่าเป็นการฉลาดหลังเหตุการณ์ แต่ถ้าเรานำตัวเข้าไปใน พ.ศ. ๒๔๘๔ โดยที่ไม่รู้ว่าข้างหน้าจะเกิดอะไรขึ้น เหมือนในปัจจุบันเราไม่รู้ว่า สี่ปีข้างหน้าจะเกิดอะไรขึ้น ปัญหาว่าจะทำอย่างไรกับการที่ญี่ปุ่นบุกคราวนี้ เป็นคำถามที่ทำให้นักชาตินิยมหรือผู้รักชาติที่จะต่อสู้กับญี่ปุ่น ต้องขบคิดว่าจะทำอย่างไร จะคิดการอย่างไรกับญี่ปุ่น อันนี้ก็นำมาสู่บทบาทของนายปรีดี พนมยงค์ ในขบวนการเสรีไทย ในตอนที่ญี่ปุ่นบุกวันที่ ๘ ธันวาคม ๒๔๘๔ นั้น อาจารย์ปรีดีเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวง

การคลัง ญี่ปุ่นไม่ชอบท่าน หาว่านิยมสัมพันธมิตร ญี่ปุ่นขอกู้เงินเรา เรียกว่าญี่ปุ่นมาจับเสือมือเปล่าในประเทศไทย คือเอาทหารเข้ามาในประเทศแล้วก็มาขอกู้เงินรัฐบาลไทย ครั้งแรกก็ขอกู้เงินหลายสิบล้าน รัฐมนตรีกระทรวงการคลังคือนายปรีดีก็ไม่ยอม ญี่ปุ่นก็ไม่พอใจ ตรงนี้มีข้อถกเถียงในเชิงตรรกวิทยาให้ผู้ฟังไว้พิจารณา คือ อาจารย์ปรีดีเสนอว่าเมื่อญี่ปุ่นเข้ามาและจะกู้เงิน ก็ขอเป็นว่าแทนที่จะใช้ธนบัตรอย่างที่ใช้อยู่ ก็ให้ญี่ปุ่นพิมพ์ธนบัตรพิเศษขึ้น ในภาษาอังกฤษเรียกว่า *Invasion Notes* คือธนบัตรของผู้บุกรุก เมื่อจบสงครามก็จะได้ใช้คืนได้คิดชำระหนี้ได้สะดวก แต่จอมพล ป. บอกว่าถ้าให้ญี่ปุ่นพิมพ์แบ๊งค์ขึ้นมาใช้ในประเทศไทย มิหมายความว่าประเทศไทยได้เสียเอกราชหรือ นายปรีดีตอบว่า ถ้าอย่างนั้นการที่ให้ญี่ปุ่นเข้ามาเต็มบ้านเต็มเมือง ไม่ได้หมายความว่าประเทศไทยได้เสียเอกราชหรือ จอมพล ป. ไม่ตอบ เมื่อญี่ปุ่นไม่สู้พอใจอาจารย์ปรีดีที่ไม่เข้ากับฝ่ายญี่ปุ่น จอมพล ป. ก็เตะโด่ง ใช้สำนวนอาจารย์เสน่ห์เมื่อวาน เตะโด่งขึ้นไปเป็นหนึ่งในคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ซึ่งว่างอยู่ในตอนนั้น คือแทนเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) ซึ่งเสียชีวิต อาจมีคนอยากถามว่า ทำไมจอมพล ป. ไปตั้งอาจารย์ปรีดีเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ทำไมไม่เตะออกไปจากวงราชการเลย คือให้ไปอยู่อยุธยาซะเลย ไปทำนาอยู่อยุธยาซะเลย

ทำไมไม่ทำอย่างนั้น คำตอบก็คือว่าคงจะลำบาก ลำบากในแง่ที่ว่าในสมัยนั้น อาจารย์ปรีดี เป็นที่เคารพนับถือของบรรดาผู้แทนราษฎร ผู้นำประเทศในสมัยนั้นอยู่พอสมควร พอสมควรในที่นี้ผมอาจใช้แทนคำว่ามากแทนก็ได้ การที่จอมพล ป. ทำให้อาจารย์ปรีดี พ้นจากตำแหน่งรัฐมนตรีไปเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ หรือพูดให้ถูกต้องก็คือเป็นหนึ่งในคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ก็ทำให้นายปรีดี พนมยงค์ มาดำเนินงานเกี่ยวกับขบวนการเสรีไทยได้มากขึ้น เพราะงานในหน้าที่ของผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์นั้น ก็เป็นงานประจำที่ไม่สู้หนักหนานัก อาจารย์ปรีดีเองเคยให้สัมภาษณ์ สิ่งที่ท่านอาจารย์ภูมิใจที่ได้ทำประโยชน์กับสังคมไทยมีอยู่สองอย่างคือการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี ๒๔๗๕ และการทำขบวนการเสรีไทย ตรงนี้ขอเรามองนิดหนึ่งว่า มีบางฝ่ายซึ่งชอบโจมตีอาจารย์ปรีดีในเรื่องของการเปลี่ยนแปลงการปกครองในหลายแง่ด้วยกันเช่นว่านายปรีดีทำอย่างนั้นเป็นเพราะเหตุผลส่วนตัวบ้าง เป็นความทะเยอทะยานบ้าง อยากจะเป็นใหญ่เร็วบ้าง หรือว่าไม่ถูกกับพระองค์เจ้าจรูญศักดิ์ อัครราชทูตฝรั่งเศสในสมัยนั้นบ้าง เรียกว่าเป็นการอธิบายการทำงานส่วนรวมของอาจารย์ปรีดีด้วยเหตุผลส่วนตัว แต่ถ้าเมื่อเรามองดูขบวนการเสรีไทยคงจะพูดอย่างนั้นได้ยาก อย่างน้อยก็ไม่มีการพูดหรือเขียนออกมาให้เห็นว่าอาจารย์ปรีดีตั้ง หรือว่ามีบทบาทสำคัญ

หรือเข้าร่วมเสี่ยงชีวิตในขบวนการเสรีไทยด้วยเหตุผลส่วนตัว แต่ที่น่าคำนึงก็คือว่าการกระทำทั้งสองอย่างคือ การเปลี่ยนแปลงการปกครองและขบวนการเสรีไทย เป็นการเสี่ยงชีวิต เป็นการเอาชีวิตเข้าเดิมพันทั้งสองกรณี เมื่อสมัยเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้น อาจารย์ปรีดียังหนุ่ม อายุเพียง ๓๒ ปี ช่วงที่ก่อตั้งขบวนการเสรีไทยท่านอาจารย์อายุประมาณ ๔๒ ปี พร้อมกับประสบการณ์ ๑๐ ปีที่ผ่านมาก็ทำให้สุขุมรอบคอบคิดหน้าคิดหลังและก็คิดวางแผนเกี่ยวกับการทำงานอย่างรอบด้านมาก คือทั้งจะต้องพิจารณาว่าไหนจะต้องทำเป็นความลับ ไหนต้องคอยป้องกันญี่ปุ่น ไหนจะต้องต่อสู้กับฝ่ายรัฐบาลในอีกด้านหนึ่งด้วย เพราะฉะนั้นต้องคำนึงถึงหลายๆ ด้านควบคู่กันไป ในเวลา ๔ ปีนี้ ท่านอาจารย์อยู่ในภาวะที่เครียดกดดันจากหลายๆ ด้าน และต้องคิดต้องทำอะไรอยู่ตลอดเวลา มีฝรั่งเขียนบันทึก เขียนเกี่ยวกับขบวนการเสรีไทยว่า เส้นประสาทของอาจารย์ปรีดีคงต้องอยู่ที่ขอบตลอดเวลา บางครั้งมีเรื่องหนักใจอาจารย์ปรีดีคิดไม่ตกว่าจะทำอย่างไรดี ถึงกับละเมอในเวลานอน ละเมอจนท่านผู้หญิงพูนศุขรู้ว่าละเมอเรื่องอะไร ก็มาถามว่า เออเป็นอะไรในเรื่องนั้นเรื่องนี้ ท่านอาจารย์ถามว่าทำไมเธอรู้ อ้าวก็เธอพูดเมื่อคืนนี้ นี่เป็นภาพจากมุมเล็กมองจากแง่ส่วนตัวนะ ต้องรับว่าอยู่ในบรรยากาศอย่างนั้นอะไรมันกดดันบ้าง อะไรเป็นต้องคิดต้องคำนึงถึงบ้าง ความกังวล

ทั้งชีวิตส่วนตัว ชีวิตคนที่เข้ามาร่วมงานมีมากแค่ไหน

ขอกลับมาที่ขบวนการเสรีไทย เมื่อญี่ปุ่นบุก เราลองเอาตัวเราไปอยู่ในช่วงนั้น เราจะทำอย่างไร อาจารย์ปรีดีก็คิดหลายแผนจะทำอย่างไร แผนแรกคือว่าไปตั้งฐานที่นครสวรรค์ โดยจะอาศัยกำลังจากทหารทางเหนือคือ พิษณุโลก ลำปาง เชียงใหม่ เพื่อที่จะสู้กับญี่ปุ่น ดักญี่ปุ่นไม่ให้ขึ้นไปพม่า ถ้าเราดักหรือตัดเสียตอนนั้น เราก็สู้กับญี่ปุ่น ปรากฏว่าแผนนี้ล้มเหลว หลวงกาจสงคราม (เฑียร เก่งระดมยิง) มาหาอาจารย์ปรีดีทันทีที่ญี่ปุ่นบุก ว่าจะทำอย่างไร ท่านอาจารย์ก็บอกว่า ลองไปดูซิทางเหนือว่าจะตัดทางรถไฟไม่ให้ญี่ปุ่นบุกขึ้นไปได้ไหม แต่กว่าหลวงกาจฯจะขึ้นไปถึงนครสวรรค์ ญี่ปุ่นก็ขึ้นไปถึงนครสวรรค์นานแล้ว แผนหนึ่งก็ล้มเหลว แผนที่สองไปตั้งรัฐบาลพลัดถิ่นในต่างประเทศ คือจะทำทำนองเดียวกับขบวนการเสรีของประเทศอื่นอย่างเช่น ขบวนการเสรีของฝรั่งเศส นายพลเดอโกลตั้งรัฐบาลพลัดถิ่นที่ลอนดอน ก็มีความคิดว่าจะไปตั้งรัฐบาลพลัดถิ่นที่อินเดีย แต่แผนนี้ก็ไม่สำเร็จอีก เพราะต้องตกลงกับฝ่ายสัมพันธมิตรซึ่งไม่ง่ายและจะไปทางไหนญี่ปุ่นคงจะจับตาดูอยู่ บางทีเราคุยกับผู้ใหญ่สมัยสงครามจะเห็นได้ว่า มีจารชนญี่ปุ่น สายลับญี่ปุ่น เราก็ไม่แน่ใจว่าคนไทยที่เราคุยด้วยจะเป็นสายลับให้ญี่ปุ่นหรือเปล่า จะเอาเรื่องไปบอกญี่ปุ่นหรือเปล่า และถ้าญี่ปุ่นจับได้ วิธีทรมานและวิธี

ฆ่าของญี่ปุ่นโหดร้ายทารุณเป็นที่ขยาดหวาดกลัวของคนในสมัยนั้น เพราะฉะนั้นสองแผนนี้ก็ล้มเหลวไป

ตอนนี้ขอโฟคัสที่อาจารย์ปรีดีกับขบวนการเสรีไทย ท่านอาจารย์ก็คงจะมีความคับข้องใจว่าทำอย่างไรดีจะสู้กับญี่ปุ่นได้ จะนำเอกราชมาสู่ประเทศไทยได้ ในช่วงปี ๒๔๘๔–๒๔๘๕ ก็ทำอะไรไม่ได้ถนัด ยกเว้นว่าคอยจะติดต่อเพื่อนฝูงหรือคบคิดกับเพื่อนฝูงว่าจะทำอย่างไรดี วางแผนอย่างนั้น วางแผนอย่างนี้ จนในที่สุดก็คิดว่าเราจะต้องติดต่อกับฝ่ายสัมพันธมิตร ทั้งในแง่การสนับสนุนในยามสงครามแล้วก็ในแง่การจะตั้งรัฐบาลพลัดถิ่น ความคิดเรื่องตั้งรัฐบาลพลัดถิ่นนั้นคิดอยู่ตลอดเวลา จนถึงปี ๒๔๘๗ ก็ยังคิดอยู่ถึงเรื่องนี้ แต่ในที่สุดก็ไม่มีการตั้งรัฐบาลพลัดถิ่นขึ้น ทีนี้เรามามองอีกภาพหนึ่ง ขอยกกล้องจากเมืองไทยไปวอชิงตัน ในทันทีที่ญี่ปุ่นบุก ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมชก็ประกาศว่าสถานอัครราชทูตไทยในวอชิงตันเป็นอิสระ ไม่ขึ้นกับรัฐบาลไทย ต่อมารวบรวมคนไทยเข้าด้วยกัน เรียกว่าตั้งเป็นขบวนการเสรีไทยขึ้น ข่าวที่กระจายเสียงมาจากซานฟรานซิสโก ซึ่งหม่อมเสนีย์ประกาศก็มาถึงประเทศไทย อาจารย์ปรีดีมีความยินดี มีความตื่นเต้น มีความสุขมากที่ได้ข่าวนี้ว่ามีขบวนการเสรีไทยนอกประเทศเกิดขึ้น แต่ว่าการกระทำภายในประเทศซึ่งอาจารย์ปรีดีกำลังเริ่ม หรือว่าชุมนุมพรรคพวกใต้ดินอย่างลับ ๆ จะทำอย่างไรให้

ทางอเมริการู้ อันนี้เป็นปัญหา ทางโน้นส่งกระจายเสียงออกวิทยุมาได้ ทางนี้อยู่ใต้อุ้งเท้าใต้จมูกญี่ปุ่นอยู่นี่จะทำอย่างไร ทางหนึ่งก็คืออาจารย์ปรีดีก็ส่งนายจำกัด พลางกูรไปติดต่อโดยผ่านไปทางเมืองจีน สิ่งที่อาจารย์ปรีดีพูดกับนายจำกัด พลางกูร ก่อนที่นายจำกัดจะออกนอกประเทศนั้นกินใจมาก ผมขอยกข้อความมา "ขอให้โชคดีเถอะ อีก ๔๕ วันเราคงจะพบกันถ้าโชคดี แต่ถ้าโชคไม่ค่อยดี อีก ๒ ปีคงได้พบกัน ถ้ามันไม่เป็นอย่างนั้น เราก็ถือว่าเสียสละชีวิตให้กับประเทศชาติก็แล้วกัน" ในที่สุดข้อสุดท้ายเป็นจริง โชคไม่ดี นายจำกัด พลางกูร สิ้นชีวิตที่เมืองจีนและไม่ได้พบกับท่านปรีดีอีก พอออกไปเท่ากับว่าเป็นการลาจากกันวันนั้น เมื่อนายจำกัดออกไปนอกประเทศก็พยายามติดต่อกับ ม.ร.ว. เสนีย์จากเมืองจีน ถึงตอนนี้ก็มีข้อชวนให้ตั้งคำถามหลายประการว่า ทำไมทางเสรีไทยในสหรัฐ ฯ ถึงไม่ยอมรับนายจำกัด ทำไมไม่ช่วยเหลือให้นายจำกัดได้เดินทางไปวอชิงตันโดยเร็ว จนกระทั่งนายจำกัดต้องเสียชีวิตที่นั่น ในการเสียชีวิตนี้โดยคำของทางการว่าเป็นโรคภายในกระเพาะ แต่จริง ๆ เป็นอย่างไรอันนี้ก็ไม่ทราบ ก็ไม่มีใครทราบ แต่ก็เอาล่ะ เราถือว่าเป็นโรคภัยไข้เจ็บส่วนตัวก็แล้วกัน เมื่อเอกสารก็ขัดกันอยู่ในหลายด้านโดยที่ไม่สามารถจะยืนยันแน่ชัดได้ ต่อมาอาจารย์ปรีดีก็พยายามด้วยวิธีนี้อีก ก็คือส่งนายสงวน ตุลารักษ์ และนายแดง คุณะดิลกออกไป พอออกไปไม่กี่วัน

ทางรัฐบาลไทยก็รู้ ก็ประกาศเป็นคนขายชาติเพราะออกนอกประเทศไปคบกับศัตรู เราจะเห็นได้ว่าคนที่จะร่วมกับขบวนการเสรีไทยมิใช่เสี่ยงชีวิตอย่างเดียวเท่านั้น แต่มันเสี่ยงอนาคตไปทั้งหมดด้วย ตอนนั้นสงครามจะลงเอยอย่างไรเราไม่รู้ แน่นอนตอนนี้เรารู้แล้วว่าฝ่ายสัมพันธมิตรเป็นฝ่ายชนะ เสรีไทยก็สามารถที่จะฟื้นฟูส่วนนี้กลับมาได้ แต่ว่าตอนนั้นเราลองสมมติตัวเราเข้าไปตอนนั้น มันก็มิใช่ง่าย แต่ขณะที่เป็นเรื่องมิใช่ง่ายนี้ อาจารย์ปรีดีก็สามารถที่จะรวบรวมคนที่จะให้เข้ามาขบวนการเสรีไทยได้เป็นจำนวนไม่น้อย แน่นอน คนที่ได้เข้ามาร่วมในขบวนการเสรีไทยมิได้รู้จักกับอาจารย์ปรีดีทั้งหมด ในระดับสูงเท่านั้นที่รู้จักอาจารย์ เพราะในสมัยนั้นต้องเก็บเป็นความลับ ในองค์กรตั้งแต่ข้างบนลงมา ในแต่ละสายแต่ละหมู่ ก็รู้เฉพาะในสายในหมู่ของตัวเองที่ได้รับมอบหมายงานเท่านั้น เผื่อว่าถ้าญี่ปุ่นรู้หรือญี่ปุ่นจับได้ ความลับจะได้เสียไปเฉพาะในส่วนนั้น ไม่ต้องเสียไปทั้งขบวนการ ในตอนปลายของสงครามซึ่งขบวนการเสรีไทยพร้อมที่จะต่อสู้กับทางทหารญี่ปุ่น มีพลพรรคของเสรีไทยอยู่หนึ่งหมื่นคนที่ติดอาวุธ แล้วก็มีพลพรรคที่จะระดมได้ถึงแปดหมื่นคน ก็เป็นจำนวนมิใช่น้อย แน่นอน อันนี้มิใช่เครดิตอย่างที่ผมพูดตอนแรกว่าเป็นเครดิตของท่านอาจารย์แต่เพียงผู้เดียว แต่ว่าคนที่จะมาร่วมในขบวนการเสรีไทยอย่างที่ผมพูดย้ำหลายครั้งว่า เป็นเรื่องของการเสี่ยง

อนาคตเสี่ยงชีวิตเข้าว่า ใครจะมาร่วม ใครจะชวนเราไปทำอะไร เราคงจะต้องไว้ใจ คงจะเชื่อในหลักการในคุณธรรมของผู้นั้นระดับหนึ่งทีเดียว โดยที่ว่ามันยากมากกว่าหลายเท่า ที่เราจะไปร่วมเพราะว่าร่วมแล้วจะได้ผลประโยชน์ หรือว่ากฎหมายบังคับให้เราไปร่วม แต่นี้เป็นการสมัครใจโดยเข้าไปร่วมโดยที่ไม่มีการบังคับ เพราะฉะนั้นเราเห็นได้ว่าในแง่นี้ อาจารย์ปรีดีก็ย่อมต้องได้รับความเชื่อถือเคารพ มีผู้ที่พร้อมที่จะยอมตายด้วยอยู่เป็นจำนวนมาก

เมื่อมีขบวนการเสรีไทยต่างประเทศเกิดขึ้น กับขบวนการเสรีไทยในประเทศเกิดขึ้น ทำอย่างไรจึงจะประสานงานทั้งสองเข้าด้วยกัน ทางฝ่ายเสรีไทยนอกประเทศก็พยายามที่จะส่งคนเข้ามา เพื่อที่จะเป็น ถ้าใช้ภาษาในยามสงครามก็คือ เป็นแนวที่ห้า เพื่อสื่อข่าวความลับของทหารญี่ปุ่นในประเทศไทย และร่วมกับองค์การในประเทศไทยเพื่อจะสู้กับญี่ปุ่น ด้วยความคาดหวังว่าในเมืองไทยก็คงจะมีขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นเกิดขึ้นแล้ว ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ได้พูดกับฝรั่งซึ่งก็คือองค์การลับของอเมริกาในสมัยนั้น ซึ่งเข้ามาทำงานในประเทศไทยท่านองว่า คุณเข้าไปเถอะ คุณก็จะเจอเองแหละขบวนการต่อต้านญี่ปุ่น ผมก็ไม่รู้ว่าใคร แต่ว่าต้องเจอแน่ นักเรียนไทยในอังกฤษในสมัยนั้นก็คาดเช่นกันว่าคงจะมีการต่อต้านในประเทศฝรั่งถามว่าแน่ใจได้อย่างไรว่ามี นักเรียนไทยก็ตอบว่า เขาก็มี

ความรู้สึกหนึ่ง ซึ่งพ่อ แม่ พี่ น้อง เพื่อนฝูงของเขาที่อยู่ในเมืองไทยก็คงรู้สึกในทำนองเดียวกัน ถ้าเราลองอ่านบันทึกความจำ หรือได้คุยกับคนที่อยู่ในขบวนการเสรีไทยพูดถึงทหารญี่ปุ่นบุกเข้ามาในประเทศ มันเป็นความรู้สึกคล้ายกันว่าเราจะต้องสู้กับญี่ปุ่น อย่างนักเรียนไทยในอังกฤษ ยังไม่รู้เลยว่าจะทำอย่างไรดี ในขณะที่นักเรียนไทยในอเมริกาก็มี ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ให้ถือเป็นตัวหลักได้และจะเป็นขบวนการนำ แต่ในอังกฤษจะทำอย่างไรดี เราจะหันไปทางไหน ไปทำอะไร ดูมันยังไม่มีทางทั้งนั้น แต่ก็เอาล่ะ จะต้องสู้กับญี่ปุ่น เพราะฉะนั้นความรู้สึกอันนี้ก็คงจะคาดหวังได้อย่างเดียวกับของคนที่อยู่ในต่างประเทศ ว่าคงจะเกิดขึ้นในเมืองไทยเช่นกัน การติดต่อระหว่างขบวนการเสรีไทยในต่างประเทศและในประเทศเป็นไปได้ในประมาณปี ๒๔๘๖ ก็เรียกว่าระหว่างช่วงนี้เป็นช่วงตั้งไข่ ๒๔๘๔ ญี่ปุ่นบุก ๒๔๘๕ คิดทำอย่างไรดี กำลังจะจัดเตรียมคน ปลายปี ๒๔๘๖–๒๔๘๗ ถึงจะติดต่อกันได้ การติดต่อกันได้นี้เป็นจุดสำคัญนำความสุขสดชื่นใจมาสู่ทั้งสองฝ่าย ว่านี่เราเอื้อมมือประสานมือกันได้แล้ว เป็นการนำไปสู่การต่อสู้ญี่ปุ่นจริงจังต่อไป เพราะฉะนั้นภาระของเสรีไทยหลังจากการติดต่อได้แล้วก็คือ ภายในจะต้องระดมพลพรรคในหน่วยต่าง ๆ ในประเทศ เพื่อที่จะเป็นกำลังอาวุธต่อสู้ญี่ปุ่น

ส่วนภายนอกก็จะต้องติดต่อที่จะรับอาวุธ รับคน รับสัมภาระต่าง ๆ เข้ามาในประเทศ พร้อมทั้งส่งคนในประเทศออกไปเรียนการใช้วิทยุ ฝึกอาวุธที่อินเดียและศรีลังกา ตอนนั้นอเมริกาตั้ง *Office of Strategic Service* อยู่ศรีลังกา ส่วน *Force one three six* หรือกำลัง ๑๓๖ อยู่ที่อินเดีย เราก็เอาคนไปฝึกที่นั่น เพื่อที่จะกลับมาต่อสู้ในเมืองไทย อันนี้เป็นภาระสองด้าน ทีนี้ประเด็นที่เป็นคำถามคือเราจะหาคนจากไหน เราจะเอาคนที่ไหนมา มาเข้ากับขบวนการเสรีไทย สำรวจดูปรากฏว่าพลพรรคของเสรีไทยส่วนใหญ่เป็นข้าราชการกระทรวงนั้นกระทรวงนี้ เป็นครูประชาบาล ภายหลังจากรัฐบาลจอมพล ป. ล้มแล้วก็ได้หลวงอดุลเดชจรัสเข้ามาร่วมขบวนการอย่างใกล้ชิดขึ้น ก็ได้กำลังตำรวจ เพราะฉะนั้นในแง่นี้เราจะเห็นได้ว่าขบวนการเสรีไทยประกอบด้วยส่วนใหญ่เป็นข้าราชการหรืออยู่ในหน่วยงานหรือองค์การที่เราเรียกว่าในระบบราชการ ขอใช้ทับศัพท์ซึ่งเคยมีนักวิชาการอเมริกันใช้ในการที่จะอธิบายการเมืองไทยคือ "บิวโรเครติก โพลิตี" *(Bureaucratic Polity)* หรือการเมืองในระบบราชการ ตรงนี้อาจมีคนถามว่าตาสีตาสามวลราษฎรไทยทั้งหลายแหล่ไปไหน หรือไม่ได้อยู่ในขบวนการเสรีไทยหรือ จะตอบคำถามนี้เราจะต้องมองย้อนถึงการพัฒนาของการเมืองไทยก่อนสงครามมาถึงการรวมหรือการจัดตั้งองค์การเป็นองค์การชาติ องค์การสังคมขึ้นมา ใน

ประวัติศาสตร์เราพูดว่าการรวมนี้เริ่มในสมัยรัชกาลที่ ๕ แต่มันค่อนข้างมากขึ้นๆ หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ซึ่งเราสามารถจะติดต่อจากกรุงเทพฯ ไปถึงส่วนต่าง ๆ ของประเทศได้ เราก็มีคนเข้ามาร่วมอยู่ในวงระบบราชการเพิ่มขึ้น หลังปี ๒๔๗๕ มีมากขึ้น เพราะฉะนั้นเราสามารถมองว่าในส่วนนี้ขบวนการเสรีไทยจึงเป็นการจัดตั้งซ้อนภายในระบบราชการของระบบรัฐ รัฐก็ทำหน้าที่ไป อีกส่วนหนึ่งก็เป็นงานเสรีไทยเป็นงานใต้ดินไป ก็ทำหน้าที่ต่อต้าน ต่อสู้กับญี่ปุ่นไป ในขณะที่คำนึงถึงว่าทำอย่างไรจึงจะได้พลพรรคมากขึ้น ท่านอาจารย์ก็ต้องดำเนินกิจการทางการเมืองภายในประเทศไปด้วย ท่านอาจารย์ก็คิดว่าทำอย่างไรถึงจะเปลี่ยนรัฐบาล คือให้รัฐบาลล้มไป รัฐบาลจอมพล ป. ล้มในปี ๒๔๘๗ เนื่องจากแพ้เสียงสนับสนุนใน พ.ร.บ. ๒ ฉบับ หลังจากจอมพล ป. ล้มแล้ว ในเดือนกรกฎาคม ๒๔๘๗ ขบวนการเสรีไทยก็เติบโตขึ้นอย่างมาก คนที่เคยเกรงอิทธิพลเผด็จการของจอมพล ป. หรือว่าเป็นฝ่ายกลาง ๆ หรือยังไม่กล้านักก็มาเสริมเข้ากับขบวนการเสรีไทยมากขึ้น เช่น กรณีของหลวงอดุลเดชจรัส ซึ่งนำตำรวจเข้ามาเข้าร่วมเป็นอย่างมาก เป็นกำลังสำคัญการที่ได้ตำรวจเข้ามา ทำให้พลพรรควางใจได้เกี่ยวกับเรื่องความลับ เพราะว่าในตอนนั้นเวลาจะทำอะไรก็ต้องระวังตำรวจ ระวังญี่ปุ่น เมื่อตำรวจมาเข้าด้วยแล้ว ก็สามารถที่จะประสานงานเป็นอันหนึ่งอัน

เดียวกันได้ ในเมื่อการเมืองภายในประเทศจัดการได้ค่อนข้างเรียบร้อย และสามารถเพิ่มจำนวนพลพรรคเสรีไทยได้มากขึ้น ในขณะเดียวกันก็ต้องมาคำนึงถึงการเมืองระหว่างประเทศ คือทำอย่างไรจึงจะตกลงกับทางสหรัฐ ฯ และอังกฤษได้ มุมนี้ช่วยเรามองว่าท่านอาจารย์ปรีดีสมเป็นรัฐบุรุษหรือไม่ คือการจะต้องต่อสู้ศัตรูและการจะเดินแต้มเดินคู่ทางการเมืองทั้งภายในและระหว่างประเทศ ตอนนั้นอังกฤษค่อนข้างโกรธและไม่พอใจประเทศไทยมากที่ไทยทำสัญญาไม่รุกรานกับอังกฤษในปี ๒๔๘๔ แต่พอหลังเซ็นสัญญา ญี่ปุ่นบุกไทย ไทยก็ยอมไม่ต่อสู้ มิหนำซ้ำยังประกาศสงครามกับอังกฤษและบุกเข้าไปในเชียงตุง ทั้งยังอยากจะได้ในสิ่งที่ญี่ปุ่นเสนอว่าจะให้คือ ๔ รัฐมลายูทางใต้ (ไทรบุรี กลันตัน ตรังกานู ปะลิศ) ข้อขมขื่นเหล่านี้ทำให้อังกฤษไม่ยอมเจรจาถึงฐานะของไทยหลังสงคราม ขอเพียงแต่ให้เสรีไทยสู้ญี่ปุ่นก่อน อย่างอื่นยังไม่เจรจา เราทราบจากเอกสารเมื่อสงครามสิ้นสุดลงแล้ว ว่าอังกฤษมีความคิดที่จะมีอิทธิพลและควบคุมไทยอย่างแข็งขัน แต่สหรัฐ ฯ ค่อนข้างเป็นมิตรกับไทยมาก ในช่วงสงครามนั้นสหรัฐ ฯ ถือว่าประเทศไทยอยู่ภายใต้การครอบครองของญี่ปุ่น คือหมายถึงว่าไม่ได้เป็นประเทศศัตรู แต่ถูกศัตรูเข้ามายึดครอง แล้วก็ละเลยรัฐบาลไทยคือรัฐบาลจอมพล ป. แต่ติดต่อกับอัครราชทูตไทยในวอชิงตันแทน และก็ถือว่า นายปรีดี พนมยงค์

เป็นตัวแทนของรัฐบาลไทย จากแง่นี้เราจะเห็นว่าขบวนการเสรีไทยไม่เพียงแต่จะต่อสู้กับญี่ปุ่นเท่านั้น แต่ว่าจะต้องคำนึงถึงการเมืองระหว่างประเทศด้วย ก็คือจะต้องคำนึงถึงเอาฝ่ายสหรัฐ ฯ มาเป็นพวก หรือให้ช่วยในกรณีที่อังกฤษใช้ไม้แข็งกับไทย ท่านอาจารย์ก็ดำเนินนโยบายในด้านนี้ โดยส่งพระพิศาลสุขุมวิทไปเจรจาตกลงในเรื่องของประเทศหลังสงครามที่สหรัฐ ฯ ในขณะที่ไม่ได้ส่งใครไปอังกฤษ อาจเรียกได้ว่าการที่อาจารย์ปรีดีอยู่ในขบวนการเสรีไทยนั้นเป็นการสู้ศึกหลายด้าน ด้านการทูตกับสหรัฐฯ อังกฤษ ด้านการเมืองกับรัฐบาล และด้านการทหารกับญี่ปุ่น

กับญี่ปุ่นนี้เป็นเรื่องเสี่ยงชีวิตมาก ทางฝ่ายสัมพันธมิตรเคยคิดว่าควรจะนำตัวอาจารย์ปรีดีออกไปนอกประเทศไทย เพื่อจะได้พ้นมือญี่ปุ่น ถ้าญี่ปุ่นจับได้เมื่อไร ก็แสดงว่าทั้งขบวนการนี้จะต้องล้มระเนระนาดไป มีกรณีที่เกิดขึ้นในอินโดจีนที่ทางฝ่ายญี่ปุ่นจับได้ว่ามีขบวนการใต้ดินที่จะต่อสู้ญี่ปุ่นเกิดขึ้น ก็เชิญผู้นำหรือผู้ที่อยู่ในขบวนการใต้ดินมากินเลี้ยง แล้วก็สังหารเสียในงานวันนั้น เหตุการณ์นี้เกิดในเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ แล้ว ๒-๓ เดือนต่อมา คือเดือนมิถุนายน ญี่ปุ่นก็คงคิดทำอย่างเดียวกัน คือวันที่ ๒๘ มิถุนายน ญี่ปุ่นก็เชิญผู้นำของไทยไปกินเลี้ยง คาดว่าญี่ปุ่นคงรู้ระแคะระคายเกี่ยวกับขบวนการเสรีไทยบ้างแล้ว แต่ภายหลังนายพล นากามูระ

เปลี่ยนใจในวินาทีสุดท้าย อาจจะเป็นเพราะเห็นว่าการรบของญี่ปุ่นอยู่ในสภาพเพลี่ยงพล้ำแล้ว ตั้งแต่การรบที่มิดเวย์ เพราะฉะนั้นถ้าญี่ปุ่นจะแพ้ก็แพ้ดี ๆ ดีกว่า อย่าต้องนองเลือดกับคนไทยเลย อย่างน้อยพอจบสงครามแล้วเรายังรักษาหน้า เรายังพอคืนดีกันได้โดยไม่ยาก

ในตอนสงครามช่วง ๒๔๘๗–๒๔๘๘ มีเกล็ดเล่าว่าหลวงอดุลเดชจรัสแนะนำให้อาจารย์ปรีดีใส่เสื้อกันกระสุน ทางฝ่าย โอ เอส เอส ของสหรัฐอเมริกาก็จะเอาเสื้อกันกระสุนมาให้ แต่ใส่แล้วมันหนักเหลือเกิน ถ้าญี่ปุ่นจะทำร้ายจริง ๆ คงจะช่วยอะไรไม่ได้ แล้วมันก็หนักเหลือเกินไม่สะดวกก็เลยไม่ได้ใช้ ตอนนั้นก็แสดงว่าอยู่ในระยะของการเสี่ยงภัยตลอดเวลา

อาจารย์ปรีดีเคยคุยกับฝรั่งสัมพันธมิตร แล้วเขาเอามาเขียนหนังสือ อาจารย์ปรีดีพูดว่าต้องใช้ชีวิตสองด้าน คือด้านหนึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ อีกด้านก็ทำงานใต้ดินสู้กับญี่ปุ่น ทำอย่างไรจึงจะจัดตั้งองค์การ ทำอย่างไรจึงจะหาคนมารบแบบสงครามกองโจรเพิ่มขึ้น ทำอย่างไรจึงจะหาสัมภาระไปบำรุง ทำอย่างไรที่จะโยกย้ายข้าราชการจังหวัดที่เข้ากับเสรีไทยไปอยู่จังหวัดที่สามารถระดมพลพรรคได้ ต้องครุ่นคิดตลอดเวลาทั้งการเมืองภายในและภายนอก

ประเทศ ภายใต้เงื่อนไขที่จะต้องกระทำอย่างปิดลับ ระมัดระวังอย่างรอบคอบ

จะเห็นว่าเป็นเรื่องยากลำบาก สมาชิกสภาราษฎรบางส่วนที่เข้ากับเสรีไทยเห็นเป็นคุณูปการของท่านอาจารย์ในความสามารถ ความพร้อมสละชีวิต ภายหลังสงครามก็ยกย่องอาจารย์ปรีดี พนมยงค์เป็นรัฐบุรุษอาวุโส

จากการศึกษางานของนายปรีดีตั้งแต่ปี ๒๔๗๕ โดยเฉพาะช่วงสงครามโลกโดยละเอียด เราก็คงให้คำตัดสินได้ว่า ตำแหน่งรัฐบุรุษอาวุโสที่ท่านอาจารย์ปรีดีได้รับนี้เหมาะสมหรือไม่

ในแง่ส่วนตัวของผู้ที่เข้าร่วมขบวนการเสรีไทย ว่าทำไมจึงเข้าร่วม แน่นอนที่แต่ละคนก็คงมีความรู้สึกรักชาติ ต้องการกู้ชาติเป็นพ้นอยู่ แต่ปัญหาตัวผู้นำก็เป็นเรื่องสำคัญ เราจะทำงานกับใคร เราก็ต้องวางใจไว้ใจ เชื่อในคุณธรรมและหลักการของผู้นั้น เพราะฉะนั้นความที่เป็นคนที่ผู้อื่นมีศรัทธาในตัว ก็เป็นการดึงให้คนมาร่วมขบวนการ มีบางคนตั้งข้อสงสัยว่า ถ้าไม่มีอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ไม่มีผู้นำขบวนการเสรีไทยอย่างผู้นี้แล้ว ขบวนการเสรีไทยจะสามารถขยายและจัดตั้งเป็นกองกำลังใหญ่ และเป็นที่ยอมรับของฝ่ายสัมพันธมิตรได้ขนาดนี้หรือไม่ นี่ก็เป็นคำถามซึ่งคำตอบก็คงแตกต่างกันไปแต่ละคน

ขอเรามองในแง่การเมืองระหว่างประเทศบ้าง การทำให้ขบวนการเป็นที่ยอมรับของฝ่ายสัมพันธมิตรไม่ใช่เป็นเรื่องง่าย ๆ การติดต่อส่งข่าววิทยุไปอินเดีย ฝ่ายสัมพันธมิตรเช็คแล้วเช็คอีกว่าจริงหรือเปล่า ว่าโกหกหรือเปล่า ตีสองหน้าหรือเปล่า มิใช่ว่าจะยอมรับสิ่งที่ส่งไปว่าถูกแล้ว เพราะว่าอาจเป็นว่าอาจารย์ปรีดีอยู่ภายใต้เงื้อมมือของญี่ปุ่น แล้วก็หลอกฝ่ายสัมพันธมิตรให้เข้ามาในประเทศ ให้ญี่ปุ่นสังหารเสียก็เป็นไปได้ ประเทศสัมพันธมิตรต้องตรวจสอบจากหลาย ๆ ฝ่าย จนกระทั่งเป็นที่เชื่อใจและวางใจทั้งด้านข่าวสารและตัวบุคคล ถึงมีการร่วมมือกันระหว่างขบวนการเสรีไทยกับสัมพันธมิตรอย่างใกล้ชิด

ก่อนจบการปาฐกถาลองมาพิจารณาว่า เราเรียนอะไรได้บ้างจากขบวนการเสรีไทย เราจะเข้าใจสังคมไทยจากขบวนการเสรีไทยนี้ได้อย่างไรบ้าง มีบางคนพยายามอธิบายว่าสังคมไทยเป็นสังคมโครงสร้างหลวม คือไม่มีอะไรแน่นอน เดี๋ยวก็เข้ากับญี่ปุ่น เดี๋ยวคนนี้ก็อยู่กับจอมพล ป. บ้างอยู่กับปรีดีบ้าง วันนี้ก็อย่างนี้ อีกวันก็อย่างนั้น ก็มีนักวิชาการบางท่านอธิบายว่าการเกิดขึ้นของเสรีไทยหรือการเป็นไปได้ของเสรีไทย ว่าเป็นเพราะสังคมไทยมีโครงสร้างหลวม แต่ผมเองไม่อธิบายอย่างนั้น ไม่เชื่อว่าสังคมไทยมีโครงสร้างหลวม แต่ผมจะมองไปในแง่ที่ว่าการที่ขบวนการเสรีไทยเป็นไปได้อย่างที่เป็น

เราจะต้องคำนึงถึงองค์การ *(Organization)* ในความหมายกว้างในที่นี้หมายถึงการจัดเป็นองค์การของประเทศของสังคม รวมไปถึงการจัดองค์การทางความคิด ซึ่งแปลแล้วอาจไม่สอดคล้องกับศัพท์ไทยที่ใช้กันอยู่ คือผมหมายถึงเป็น *Ideological Organization* หรือการจัดให้คนมีแนวคิด อุดมการไปในทำนองเดียวกัน ซึ่งค่อย ๆ แพร่ไปยังหมู่ราษฎร แต่ก็ยังอยู่ในขบวนการของการแพร่ไป ยังไม่ถึงราษฎรระดับล่างจริงๆ เราจะเห็นว่าในหมู่ข้าราชการอย่างครู ตำรวจ ข้าราชการตามกระทรวงต่าง ๆ จักมาอยู่ในขบวนการเสรีไทยมากกว่าราษฎรทั่ว ๆ ไป ก็เพราะว่า พลพรรคเหล่านี้อยู่ในองค์การ *(Organization)* ที่สามารถดึงเข้ามาอยู่ในการจัดเสริมความคิดให้อยู่แนวเดียวกันได้ คือ *Ideological Sphere of Influence* ตรงนี้ผมขออนุญาตใช้ทับศัพท์ จากแง่นี้ทำให้เราอาจอธิบายลักษณะของขบวนการเสรีไทยได้ และเรียนถึงสังคมไทยได้บางด้าน เราจะสังเกตเห็นว่าองค์การที่ได้จัดตั้งในระดับพื้นฐานของราษฎรในระดับล่างเพิ่งมามีในระยะหลังนี่เอง ในสังคมไทยนับเป็นปรากฏการณ์ใหม่ ก็เรียกว่าเป็นการสืบต่อเรื่อย ๆ มา อันนี้เป็นประเด็นที่ถึงแม้มิใช่ข้อสรุปแต่ก็เป็นข้อคิดที่จะให้เข้าใจสังคมไทย

อีกประเด็นหนึ่ง เกี่ยวข้องกับที่ท่านอาจารย์เสนอเป็นข้อคิดไว้ก็คือเกี่ยวกับเรื่องของการต่อสู้ทางชนชาติและชนชั้น เราจะเห็นว่าใน

ขบวนการเสรีไทย มีคนหลายชนชั้นตั้งแต่ระดับเจ้า เช่น หม่อมเจ้าศุภสวัสดิ์ ฯ สมเด็จพระบรมราชินีนาถในรัชกาลที่ ๗ ก็สนับสนุนเสรีไทย สนับสนุนนักเรียนไทยที่อังกฤษในเวลานั้น แล้วก็มีคนที่เป็นเชื้อสายราชวงศ์หลายพระองค์อยู่ในขบวนการเสรีไทย จนไปถึงระดับผู้แทนราษฎร ระดับครูประชาบาลและผู้ใหญ่บ้านที่อยู่ห่างไกลที่จังหวัดในอีสาน ก็อยู่ร่วมในขบวนการเดียวกัน ก็เรียกได้ว่าขบวนการเสรีไทยประกอบด้วยคนตั้งแต่ชนชั้นสูงจนถึงระดับล่าง โดยยึดเอาผลประโยชน์ที่จะนำเอกราชและอธิปไตยของชาติกลับมาอันเป็นผลประโยชน์ที่อยู่เหนือชนชั้น

มีคนถามท่านอาจารย์ปรีดีเกี่ยวกับขบวนการเสรีไทยและการต่อสู้ทางการเมืองของท่าน คือหลังสงครามมันจบปี พ.ศ. ๒๔๘๘ พออีกสองปีต่อมาคือ พ.ศ. ๒๔๙๐ รัฐบาลของหลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ถูกรัฐประหาร อาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ต้องออกนอกประเทศเพราะการรัฐประหารครั้งนี้ แล้วก็เรียกว่าเป็นการจบชีวิตทางการเมืองของท่านอาจารย์ปรีดีในประเทศ นับแต่ปี ๒๔๙๐ จนถึงเสียชีวิต ท่านก็อยู่ต่างประเทศโดยตลอด มีเข้ามาก็ตอนปี ๒๔๙๒ คือกบฏวังหลวงหรือที่อาจารย์ปรีดีเรียกว่า "ขบวนการประชาธิปไตย กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๙๒" ปรากฏว่าล้มเหลวต้องพ่ายแพ้ เราตั้งข้อสังเกตดูจะเห็นว่าในขณะที่อาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ซึ่งเป็นผู้นำของขบวนการ

เสรีไทยโด่งเหมือนสุกสกาวดังดาวเหนือ ในช่วงหลังสงครามโลก แต่พอภายใน ๒ ปีต่อมา กลับตกอย่างไม่ได้ฟื้นขึ้นมาอีกในแง่ทางการเมือง ทำไมถึงเป็นเช่นนั้น มีคำถามว่าทำไมอาจารย์ปรีดีถึงไม่ใช้ขบวนการเสรีไทยซึ่งมีพวกมากมายเป็นฐานทางการเมือง ที่จะสนับสนุนเป็นฐานรองรับให้อาจารย์ปรีดีขึ้นมีอำนาจหรืออยู่ในอำนาจได้นาน ๆ ล่ะ ท่านอาจารย์ปรีดีตอบว่า หากเราทำอย่างนั้นก็เท่ากับว่าเราก็ทรยศต่อคนที่มาร่วมขบวนการเสรีไทย เพราะว่าเราตกลงกันตั้งแต่ตอนแรกแล้วว่าทำเพื่ออะไร เขามิได้มาร่วมขบวนการเสรีไทยเพื่อตัวข้าพเจ้า เขาร่วมเสรีไทยเพื่อชาติ อันนี้ก็ถือว่าเป็นคุณธรรมของท่านอาจารย์ปรีดีที่จะไม่ใช้ประโยชน์คนอื่นเพื่อตัวเอง

ผมอยากจะออกตัวนิดหน่อยว่าสิ่งที่พูดมานั้น อาจจะเป็นการพูดถึงท่านอาจารย์ปรีดีอย่างฉันทาคติ เนื่องจากมีความเคารพและนับถือเป็นส่วนตัว แต่ในการมองและการประเมินขบวนการเสรีไทยและบทบาทของท่านอาจารย์ปรีดีในขบวนการเสรีไทย ก็คิดว่าและหวังว่าได้พยายามทำอย่างมิได้เพื่อเป็นการยกย่องจนเกินจริงในบทบาทและความสำคัญของท่านอาจารย์ปรีดี และคุณูปการที่ท่านอาจารย์ทำต่อประเทศชาติและราษฎรไทย ก็คือการรักษาเอกราชไว้ได้ในหลังสงคราม ซึ่งคนรุ่นหลังถือเป็นบุญคุณที่ท่านได้ทำไว้ ส่วนเรื่องของความเสียสละเพื่อผลประโยชน์อันเหนือกว่าส่วนตัว เราก็คงได้เรียน

หรือจะถือเป็นแบบอย่างเพื่อในอนาคต ให้สปิริตนี้เป็นแนวทาง เป็นแนวคิดให้เรา อาจจะคิดทำในแนวทางของท่านได้ ขอบคุณครับ

ผมเห็นว่าการตอบคำถามจะเป็นการเพิ่มเติมหรือขยายความบางส่วนบางตอนที่ละเลย หรือให้ความสนใจน้อยไป

สาเหตุอะไรที่อาจารย์ปรีดีคิดว่า เข้าร่วมสัมพันธมิตรแล้วจะเป็นผลประโยชน์อะไรต่อประเทศไทย หรือตั้งแต่เริ่มสงครามท่านทราบอย่างไรว่าสัมพันธมิตรจะเป็นฝ่ายชนะในสงครามนี้

คำถามนี้ต้องขอตอบว่า ในช่วงของการเริ่มต้นสงครามนั้นฝ่ายอักษะได้เปรียบ ถ้ามองในแง่ระยะสั้นฝ่ายอักษะก็มีแนวโน้ม คนที่ติดตามการเมืองระดับโลกมาตลอดตั้งแต่เริ่มสงครามนี้ ไม่มีใครเชื่อว่าฝ่ายอักษะจะชนะหรือเชื่อน้อยมาก นักเรียนไทยในอังกฤษไม่เกิดความรู้สึกนี้ กรณีนี้อาจจะมองได้ว่าท่านอาจารย์ปรีดี ศึกษาและติดตามเหตุการณ์บ้านเมืองจนพอคิดคำนึงไปข้างหน้าได้บ้างว่า ฝ่ายอักษะจะไม่ได้เป็นฝ่ายได้ชัยชนะในระยะยาว รวมไปจนถึงว่าสาเหตุที่ท่านอาจารย์ปรีดีจะเข้าร่วมฝ่ายสัมพันธมิตร ก็ไม่ได้เพียงแต่จะคิดว่าฝ่ายสัมพันธมิตรจะชนะเท่านั้น แต่เป็นเพราะว่าการสงครามโลกครั้งนี้เป็นการสงครามระหว่างฝ่ายพลังของประชาธิปไตยฝ่ายหนึ่งกับพลังของฝ่ายพลังที่เรียกว่า ฟาสซิสต์อีกฝ่ายหนึ่ง อุดมการทางการเมืองของท่านอาจารย์ปรีดีก็คงจะสอดคล้องกับฝ่ายสัมพันธมิตรมาก

กว่าเพราะฉะนั้นในเมื่อเหตุการณ์มันเป็นอย่างนั้น อาจารย์ปรีดีจึงคิดว่าต้องร่วมกับฝ่ายสัมพันธมิตร แต่จริง ๆ แล้วเหตุการณ์ตอนนั้นก็ใช่ว่าจะต้องเลือกข้าง สิ่งที่ท่านอาจารย์ปรีดีเลือกก็คือเลือกเป็นกลางที่จะไม่เข้ากับฝ่ายใด แต่เมื่อมันเลือกไม่ได้แล้วจึงต้องเข้ากับฝ่ายสัมพันธมิตร

ที่ว่าขบวนการเสรีไทยมีลักษณะทางการทหารและการเมืองนั้นขอให้อธิบาย ลักษณะองค์กรทางการเมือง ขอให้ยกตัวอย่าง

ก็อย่างที่พูดไป แต่อาจไม่ชัด ว่าหน้าที่อย่างหนึ่งของขบวนการเสรีไทยก็คือ เจรจากับฝ่ายสัมพันธมิตรเพื่อให้เป็นที่ยอมรับของฝ่ายสัมพันธมิตร จึงเป็นการดำเนินแต่มทางการเมือง มีการติดต่อกับสหรัฐอเมริกา ส่วนการติดต่อกับรัฐบาลอังกฤษ โดยเฉพาะกับผู้บัญชาการแถบแปซิฟิก ลอร์ด หลุยส์ เมาท์แบทตัน และ *Force 136* ส่วนใหญ่เป็นเรื่องทางการทหาร เพราะฉะนั้นเสรีไทยจึงมีทั้งกองบัญชาการฝ่ายพลพรรคทหาร ภายใต้การบัญชาการของนายทวีบุญยเกตุ และฝ่ายการเมืองระหว่างประเทศ โดยมีนายดิเรก ชัยนามทำหน้าที่นี้ และการที่ท่านอาจารย์ปรีดีส่งพระพิศาลสุขุมวิทไปสหรัฐอเมริกา ก็ด้วยวัตถุประสงค์ในแง่ทางการเมืองระหว่างประเทศ

ทำไมท่านปรีดีจึงไม่นำขบวนการเสรีไทยสนับสนุนตนไปยึดอำนาจคืนเมื่อเกิดรัฐประหารปี พ.ศ. ๒๔๙๐ เมื่อมองอีกแง่มุมหนึ่งแสดง

ให้เห็นว่า มีข้อจำกัดในการพัฒนาจิตสำนึกชาตินิยมของขบวนการไปสู่จิตสำนึกทางการเมืองอย่างไร

ผมตีความคำถามเองนะว่า หมายถึงจากการที่คนเข้าร่วมอยู่ในขบวนการเสรีไทยซึ่งเป็นจิตสำนึกทางชาตินิยมนี้ มีข้อจำกัดที่จะไปสู่จิตสำนึกทางการเมืองอย่างไร ประเด็นนี้ผมเห็นว่าต้องพิจารณาในแง่เกี่ยวกับชาติและชนชั้นที่ผมพูดในตอนท้าย ว่าองค์การนี้เป็นองค์การเพื่อประโยชน์ของชาติ ซึ่งหมายถึงว่าเป็นการรวมของหลาย ๆ ชนชั้นในทางการเมือง ที่ตีกันหรือขัดแย้งกันในทางด้านใดด้านหนึ่งไม่มากก็น้อย มันเป็นการขัดแย้งกันทางชนชั้นหรือภายในชนชั้น แต่มิได้หมายความว่าขบวนการที่เป็นไปเพื่อผลประโยชน์ของชาติ จะสอดคล้องกับขบวนการที่อยู่ในชาติเพื่อผลประโยชน์ของชนชั้น อันนี้ผมคงอธิบายได้ในแง่ของแนวคิดว่าด้วยเรื่องของชาติ *(Nation)* และชนชั้น

ในความเป็นจริง หลังเกิดรัฐประหาร ๒๔๙๐ ก็มีสมาชิกของเสรีไทยจำนวนหนึ่งที่พยายามจะต่อสู้ อาจารย์ปรีดีเห็นว่าการพยายามจะกระทำเช่นนั้นจะเป็นการนองเลือด จึงห้ามและยับยั้งเสีย แต่การกระทำนั้นก็ในแง่บุคคลที่สนับสนุนอาจารย์ปรีดีเป็นส่วนตัวหรือแง่อุดมการหรือชนชั้น มิได้กระทำในนามขบวนการเสรีไทย

สภาพช่วงที่เกิดขบวนการเสรีไทย นับว่าเอื้ออำนวยให้ขบวนการนี้เติบโตไปได้ แต่ในช่วงปัจจุบันก็กำลังประสบกับการรุกรานทางเศรษฐกิจของจักรวรรดินิยม อยากทราบทัศนะว่าจะเกิดขบวนการอย่างเช่นเสรีไทย มีโอกาสเป็นไปได้หรือไม่

สภาพการณ์ของประเทศไทยตอนนี้มิได้อยู่ในลักษณะถูกครอบครองโดยทางทหารหรือแบบอาณานิคมแบบเก่า อย่างที่ผู้ถามก็เข้าใจดีแล้วว่าเป็นการรุกรานทางเศรษฐกิจของจักรวรรดินิยม เพราะฉะนั้นประเทศไทยจึงอยู่ในฐานะอาณานิคมแบบใหม่ ถ้าจะต่อสู้ให้พ้นจากอาณานิคมแบบใหม่ ก็คงจะต้องแตกต่างไปจากลักษณะอาณานิคมแบบเก่า ซึ่งเป็นการต่อสู้ทางทหาร เพราะฉะนั้นถ้าเกิดว่าจะมีขบวนการใดต่อสู้จักรวรรดนิยมทางเศรษฐกิจ ก็คงจะเป็นขบวนการที่มีลักษณะและเนื้อหาต่างไปจากขบวนการเสรีไทยที่เป็นขบวนการต่อสู้ทางทหารและการเมือง

อยากทราบว่าพรรคที่เกี่ยวข้องกับขบวนการเสรีไทย เกี่ยวข้องอย่างไร และมีความประสงค์อื่นใดนอกเหนือจากเอกราชของชาติอย่างเดียว

ที่ผมเอ่ยถึงพรรคหนึ่งหรือองค์การหนึ่งนั้น ความจริงมิได้เกี่ยวข้องกับขบวนการเสรีไทย แต่พรรคนี้หรือองค์การนี้อ้างว่าหรือ

โฆษณาว่า พรรคนี้หรือองค์การนี้ได้ร่วม ได้ต่อสู้ญี่ปุ่น เพื่อเอกราชและอธิปไตยมาสู่ประเทศไทย ส่วนที่ถามว่า พรรคนี้มีความประสงค์อื่นใดนอกจากความเป็นเอกราช อันนี้ผมคงตอบไม่ได้ว่าเขาประสงค์อย่างไร แต่อาจตอบได้เพียงว่า คงเพื่อประโยชน์ในแง่โฆษณาชวนเชื่อของพรรคนี้องค์การนี้ได้แง่หนึ่ง นักศึกษาผู้ศึกษาค้นคว้าทั้งหลาย คงจะถือหลักกาลามสูตรที่ว่า จะไม่เชื่ออะไรง่าย ๆ โดยไม่ผ่านการพิจารณาอย่างรอบคอบก่อน เพราะฉะนั้นการโฆษณาของพรรคนี้ จำเป็นจะต้องมีหลักฐานหรือข้อเท็จจริงยืนยัน จนสามารถทำให้เชื่อได้ว่า พรรคนี้องค์การนี้ได้ทำคุณูปการแก่ราษฎรไทยจริง

อาจารย์ปรีดีได้ส่งตัวแทนสตรีท่านใดไปติดต่อกับเสรีไทยในประเทศใดบ้าง แล้วตัวแทนสตรีท่านนั้นยังมีชีวิตอยู่หรือไม่ หากยังมีชีวิตอยู่ ก็ขอเรียนเชิญมาปาฐกถาเพื่อเป็นวิทยาทานแก่คนรุ่นหลังด้วย

ในฐานะที่ผมเองมิได้อยู่ในขบวนการเสรีไทย และระหว่างนั้นผมก็ยังไม่ได้เกิดด้วย ก็ถือว่าเป็นเพียงนักศึกษาเกี่ยวกับขบวนการเสรีไทย จากเท่าที่ได้อ่านเอกสาร เท่าที่ได้พบ และขอคุยสัมภาษณ์กับสมาชิกของเสรีไทย ก็ยังไม่พบว่าอาจารย์ปรีดีได้ส่งตัวแทนสตรีท่านใดไปติดต่อในต่างประเทศ แต่ว่าสมาชิกที่เป็นสตรีในขบวนการ

เสรีไทยที่ปัจจุบันมีชื่อเสียงก็มีหลายท่าน เช่น คุณหญิงจินตนา ยศสุนทร คุณหญิงสุภาพ ยศสุนทร (เสียชีวิตแล้ว) คุณหญิงอัมพร มีศุขแล้วก็มีนักเรียนสตรีไทยในอังกฤษที่ไม่ได้เป็นทหาร ได้ทำงานอยู่ด้านวิทยุที่อินเดีย ส่งข่าวมายังเมืองไทย ก็นับว่าช่วยอยู่แนวหลัง

แสดง ณ หอศิลปวัฒนธรรม ธรรมศาสตร์ วันที่ ๒๒ มิถุนายน ๒๕๒๖

ปรีดี พนมยงค์ กับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ

ท่านผู้มีเกียรติทั้งหลาย หัวข้อที่ผมมาพูดในวันนี้ ดูจากข้างหลังที่บอกว่า "ปรีดี กับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง" ผมขอแก้หัวข้อนิดหนึ่ง คือแก้เป็นอย่างนี้ "ปรีดี พนมยงค์ และมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ๒๔๗๗–๒๔๙๐" ชื่อรองว่า "เมื่อดอกจำปีแบ่งบาน ต้นโพธิ์เติบใหญ่ โดมตระหง่านเหนือริมน้ำเจ้าพระยาท่าพระจันทร์"

หัวข้อที่ผมมาพูดในวันนี้นะครับ พูดได้ว่ามีภูมิหลังว่าเป็นส่วนหนึ่งที่ผมและคณะที่สถาบันไทยคดี ศึกษาในใจอยู่ เราได้วางแผนในการทำประวัติศาสตร์ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ผมขอใช้คำว่า "ประวัติศาสตร์" มากกว่าคำว่าประวัติมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เรา

วางแผนว่าจะทำประวัติศาสตร์ของมหาวิทยาลัยครบรอบ ๕๐ ปีในปีหน้า (๒๕๒๗) เมื่อวางแผนไว้อย่างนี้แล้ว เราก็เริ่มทำงาน เราคิดว่าด้านหนึ่งในการที่จะค้นประวัติศาสตร์ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เป็นไปไม่ได้ที่เราไม่ไปเรียนสัมภาษณ์ท่านอาจารย์ปรีดีโดยตรง เพราะฉะนั้นสิ่งนี้ก็อยู่ในโครงการของพวกเรา แล้วก็ได้ดำเนินการติดต่อขอเข้าพบท่านอาจารย์ปรีดีในตอนต้นเดือนพฤษภาคม ท่านจะให้สัมภาษณ์ในวันที่ ๗ และ ๙ ท่านจัดให้ผมสองวัน แต่ปรากฏอย่างที่ท่านทั้งหลายทราบนะครับ ผมบุญน้อย บุญไม่มากเหมือนอย่างคุณสุภา ศิริมานนท์ ซึ่งได้ไปอยู่ได้ไปเรียนไต่ถามเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์การเมืองไทยอยู่เป็นเวลานาน ผมนั้นนัดวันที่ ๗ และ ๙ แต่ท่านได้ถึงอสัญกรรมวันที่ ๒ พฤษภาคม แทนที่จะไปสัมภาษณ์ก็กลายเป็นการไปงานศพครับ งานเผาศพของท่านวันที่ ๙ พฤษภาคม ดังนั้นหลายประเด็นที่เกี่ยวกับความเป็นมาของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ก็คงจะต้องค้นคว้ากันต่อไป ผมเข้าใจว่าหลายอย่างก็คงสูญสลายไปกับท่านผู้ประศาสน์การ นี่เป็นสิ่งที่ผมเสียใจมากในชีวิตการทำงานในมหาวิทยาลัยนี้

ในช่วงที่เราติดต่อกับท่านผู้ประศาสน์การอยู่นั้น ท่านได้บอกมาว่า ในการสัมภาษณ์ท่านได้มีหัวข้อว่าผมควรจะศึกษาอะไรไปก่อน และเอาเอกสารอะไรติดตัวไปด้วย ท่านว่าควรดูสุนทรพจน์ของท่าน

เกี่ยวกับเรื่องของธรรมศาสตร์ซึ่งท่านเคยให้ไว้ในสมัยอาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์เป็นอธิการบดี นอกจากนั้นก็ให้หาประวัติเกี่ยวกับการซื้อโอนที่ดินที่ท่าพระจันทร์ ให้ดูหลักสูตรของ ม.ธ.ก. หลักสูตรปริญญาตรี โท และเอก และให้ดูหลักสูตร ต.ม.ธ.ก. นี่เป็นการบ้านที่ท่านผู้ประศาสน์การได้ให้ผมไว้ ฉะนั้นก็อาจถือเป็นแนวทางในการสืบเสาะประวัติความเป็นมาของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง

ในหัวข้อที่ผมจะพูดวันนี้ จะขอจำกัดช่วงระยะเวลาที่เกี่ยวกับท่านปรีดีกับธรรมศาสตร์ เพียงแค่ ๒๔๗๗ ซึ่งเป็นปีสถาปนา จนกระทั่งถึงปี ๒๔๙๐ ที่ท่านได้จากเราไป และเพื่อความสะดวกในการที่จะศึกษาจุดเริ่มต้นของธรรมศาสตร์ เมื่อดอกจำปีแบ่งบาน ต้นโพธิ์เติบใหญ่ และโดมขึ้นมาตระหง่านเหนือริมน้ำเจ้าพระยาท่าพระจันทร์ ผมจะแบ่งหัวข้อในการดูประวัติศาสตร์ของธรรมศาสตร์เกี่ยวพันกับท่านปรีดี ออกเป็น ๓ หัวข้อใหญ่ดังนี้

หัวข้อที่หนึ่ง คือ ปรัชญาในการก่อตั้งมหาวิทยาลัย

หัวข้อที่สอง คือ การบริหาร การเรียน และการสอน

หัวข้อที่สาม คือ ชีวิตและวิญญาณของธรรมศาสตร์

หัวข้อที่หนึ่ง ในเรื่องของ **ปรัชญาในการก่อตั้งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์**นั้น ผมอยากจะเท้าความว่า ถ้าจะพูดไปแล้วเราก็ทราบ

ว่ามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มาจากโรงเรียนกฎหมายของกระทรวงยุติธรรม ซึ่งเป็นโรงเรียนที่เกิดขึ้นมาควบคู่กับโรงเรียนข้าราชการพลเรือน เกิดในสมัยรัชกาลที่ ๕ โรงเรียนกฎหมายตั้งก่อนในปี ๒๔๔๐ โรงเรียนข้าราชการพลเรือนตั้งในปี ๒๔๔๒ เพราะฉะนั้นในการปฏิรูปการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ ๕ มีสถาบันหลักอยู่ ๒ สถาบัน โรงเรียนกฎหมายและโรงเรียนข้าราชการพลเรือน โรงเรียนกฎหมายอยู่เรื่อยมา ในที่สุดได้กลายมาเป็นมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ นั่นเป็นภูมิหลังครับ จุดกำเนิดอีกจุดหนึ่งของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มีขึ้นคือมากับการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔๗๕ ผมมองว่าในแง่นี้การสถาปนามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในปี ๒๔๗๗ นั้น เปรียบเสมือนน้องคู่แฝดของ ๒๔๗๕ การสถาปนามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มากับหลักประการที่ ๖ ของคณะราษฎร ในหัวข้อที่ว่าจะต้องให้การศึกษาอย่างเต็มที่แก่ราษฎร อันนี้มีส่วนสำคัญทำให้เกิดมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หมายความว่ามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์นั้นก็มีกำเนิดมาควบคู่กับการปกครองในลักษณะใหม่ เมื่อประเทศมีรัฐธรรมนูญอันนี้จึงเป็นหลักปรัชญาพื้นฐานในการก่อตั้ง ผมคิดว่าหลักปรัชญาพื้นฐานนั้น อาจจะเป็นหลักของประชาธิปไตย คือว่าการเปิดเผยเปิดกว้างให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม เป็นการเปิดที่ทำให้เกิดกฎเกณฑ์ที่แน่นอน หลักนี้เป็นหลักของประชาธิปไตย การเปิดเผยมี

กฎเกณฑ์แน่นอน เป็นลักษณะที่สำคัญที่สุดลักษณะหนึ่งของสังคมประชาธิปไตย การปิดเป็นคุณสมบัติของเผด็จการ การเปิดเป็นหัวใจของประชาธิปไตย ฉะนั้นการเปิดการศึกษาให้กว้างนี้ มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ก็กลายเป็นฐานอันหนึ่งของระบอบการปกครองใหม่

ในแง่ของการเปิดเผย การมีเสรีภาพนั้น ผมอยากนำความรู้สึกของ "ธรรมศาสตร์หญิงคนแรก" ที่พูดกับพวกเราในการให้สัมภาษณ์ คือคุณหญิงบรรเลง ชัยนาม เมื่อเราถามท่านว่าประทับใจธรรมศาสตร์อย่างไรบ้างเมื่อเข้ามาเรียนธรรมศาสตร์ตอนนั้น และจบเป็น ธ.บ. หญิงคนแรกเมื่อ ๒๔๗๘ ท่านตอบว่า

"เอ ตอบยาก อาจจะประทับใจความมีเสรีภาพในการเล่าเรียนเป็นตลาดวิชา แล้วก็ให้เสรีภาพเสมอภาคกัน ให้เรียนวิชาต่าง ๆ ที่อยากรู้ ไม่มีการแบ่งชั้นวรรณะอะไรอย่างนี้ เข้าไปแล้วรู้สึกสบายใจ อย่างบางโรงเรียนก็อาจมี เข้าไปแล้วแบ่งพรรคแบ่งพวก แต่ธรรมศาสตร์ให้ความเสมอภาคกันหมด สบายใจ วิชาที่เรียนเป็นวิชาที่รักและสนใจ"

นี่เป็นความรู้สึกของธรรมศาสตร์บัณฑิตหญิงท่านแรกครับ ที่พูดถึงบรรยากาศของการมีเสรีภาพ ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของระบอบประชาธิปไตย ถ้าเราจะดูจากคำกล่าวของท่านผู้ประศาสน์การ

ปรีดี พนมยงค์ ที่กล่าวในวันที่ ๒๗ มิถุนายน ๒๔๗๗ ท่านก็กล่าวว่า

"การตั้งสถานศึกษาตามลักษณะของมหาวิทยาลัย ย่อมเป็นเครื่องพิสูจน์ และเป็นปัจจัยในการแสดงความก้าวหน้าของประเทศ ประชาชนชาวสยามจะเจริญในอารยธรรมได้ก็โดยอาศัยการศึกษาอันดีตั้งแต่ชั้นต่ำ ตลอดจนการศึกษาชั้นสูง เพราะฉะนั้นการที่จะอำนวยความประสงค์และประโยชน์ของราษฎรในสมัยนี้ จึงจำต้องมีสถานการศึกษาให้ครบบริบูรณ์ทุกชั้น" ท่านพูดต่อไปอีกว่า "มหาวิทยาลัยย่อมอุปมาประดุจบ่อน้ำบำบัดความกระหายของราษฎร ผู้สมัครแสวงหาความรู้อันเป็นสิทธิและโอกาสที่เขาควรมีควรได้ **ตามหลักแห่งเสรีภาพในการศึกษา** รัฐบาลและสภาผู้แทนราษฎรเห็นความจำเป็นในข้อนี้ จึงได้ตราพระราชบัญญัติ จัดตั้งมหาวิทยาลัยขึ้น"

อันนี้ผมคิดว่าคงจะชัดเจนเลยว่า กำเนิดของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มีมาอย่างไร ในลักษณะควบคู่มากับระบอบการปกครองใหม่ที่มีรัฐธรรมนูญ มีกฎเกณฑ์ในการปกครองที่แน่นอน ดังนั้นมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ก็เริ่มต้นด้วยการเป็นตลาดวิชาอย่างที่เราทราบกัน

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๗ ที่เปิดมหาวิทยาลัยนั้น มีคนสมัครถึง ๗,๐๙๔ คน บางคนได้รับการโอนมาจากคณะรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์

ของจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย คือในปี ๒๔๗๖ ก่อนการตั้งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์นั้น โรงเรียนกฎหมายของกระทรวงยุติธรรมได้ถูกโอนไปขึ้นกับคณะรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ของจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย พอปี ๒๔๗๗ ก็โอนมาเป็นธรรมศาสตร์ คนที่เข้ามาเป็นนักศึกษาธรรมศาสตร์ตอนนั้น น่าสนใจในแง่ของลักษณะของการเปิดเผยที่ผมว่าเป็นหลักของประชาธิปไตย คือ คนจำนวนมากสามารถจะสมัครเข้ามาได้ ถ้าจบมัธยมบริบูรณ์คือจบมัธยม ๘ ในสมัยนั้นก็สมัครได้ อันนี้อาจไม่ประหลาดอะไรเท่าไร แต่ถ้าเราดูไปแล้วว่าคนที่สามารถสมัครได้จะรวมถึงข้าราชการตั้งแต่เสมียนขึ้นไปถ้าผู้บังคับบัญชารับรอง อันนี้จะเกิดการกระจายของการศึกษาในภาคอุดมศึกษาอย่างมาก เปิดกว้างมาก เพราะข้าราชการทั่วไปสมัครได้ผู้ที่สมัครได้อีกก็คือสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ผู้แทนตำบลก็สมัครได้ยิ่งเปิดกว้างเข้าไปเป็นจำนวนมาก ซึ่งความหมายที่เราพูดว่าเปิดกว้างนี้ เราพูดในลักษณะของการเปรียบเทียบกับทางจุฬา ฯ ในสมัยนั้นทางจุฬา ฯ ต้องจบมัธยม ๘ ต้องสอบเข้า แล้วค่าเล่าเรียนก็แพงกว่าดังนั้นในการเปิดมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์คนระดับกลาง ๆ ก็สามารถเลื่อนวิทยฐานะและสถานภาพของตนเองได้ ไม่น่าสงสัยอะไรเลยที่คนในรุ่นนี้มีจำนวนไม่น้อยที่เมื่อเห็นโดมแล้วยกมือไหว้ คือเป็นการบอกว่านี่คือผู้ที่มีบุญคุณต่อตน สามารถเลื่อนวิทยฐานะและสถานภาพ

ของตนเองขึ้นมาถึงเพราะสิ่งนี้ ถ้าในระบบของการศึกษาเก่าอาจไม่มีโอกาสเลยก็ได้

ในปีแรกที่มีคนสมัคร ๗,๐๙๔ คนนั้น ยังชี้ให้เราเห็นถึงความต้องการการศึกษาในระดับสูงมากทีเดียว กล่าวคือมีคนจำนวนหนึ่งรออยู่ที่จะเข้าเรียนต่อ หลังจากนั้นจนถึงประมาณปี ๒๔๙๐ นักศึกษาที่สมัครเข้าในลักษณะซึ่งยังคงเป็นตลาดวิชานั้น จะมีประมาณ ๕๐๐ คนต่อปี ทีนี้ถ้าเราดูจากคนที่สมัครเข้ามา เราอาจพูดได้ว่า ส่วนใหญ่เป็นคนชั้นกลางในเมือง ใช้ศัพท์ที่ท่านปรีดี พนมยงค์พูดกับอาจารย์ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ก็บอกไว้ว่าเป็น "ชาวบุรี" ส่วนใหญ่จะเป็น "ชาวบุรี" มาสมัครเรียน สะท้อนให้เห็นคลื่นหรือแรงผลักดันในการที่มีความต้องการการศึกษาชั้นสูง ทำให้โรงเรียนกฎหมายเดิมกลายมาเป็นมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ผมอยากจะอ่านบันทึกอีกชิ้นหนึ่งที่ได้มา ที่จะสะท้อนภาพในตอนนั้น บันทึกนี้เป็นของคุณสงัด ศรีวณิก ธรรมศาสตร์บัณฑิต ปี ๒๔๘๑ คุณสงัด ศรีวณิก บันทึกไว้ในหัวข้อ "โดมรำลึก" ว่า

"ครั้นภายหลังเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อมิถุนายน ๒๔๗๕ แล้ว พวกเราประมาณ ๔-๕ คน ซึ่งเป็นนักเรียนกฎหมายอยู่ในเวลานั้น ได้ไปเยี่ยมท่านอาจารย์หลวงประดิษฐ์ ฯ เพิ่งหายจากการป่วยไข้หวัด เราได้สนทนาและปรารภกันถึงฐานะของโรงเรียน

กฎหมายซึ่งถือว่าเป็นการศึกษาชั้นสูง ควรจะได้รับการสถาปนาให้เป็นมหาวิทยาลัยบ้างหรือไม่ เพราะในขณะนั้นก็มีสถาบันชั้นอุดมศึกษาเป็นมหาวิทยาลัย ก็มีเพียงแต่จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยแต่เพียงแห่งเดียว"

นี่อาจสะท้อนให้เห็นภาพของการมีคลื่นหรือความต้องการในการที่จะก่อตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง

เกี่ยวกับปรัชญาในการก่อตั้งนั้น นอกจากเรื่องความเป็นพื้นฐานและความเป็นมาในแง่ของลักษณะประชาธิปไตยแล้ว ผมยังเห็นว่าปรัชญาของการก่อตั้งยังจะเน้นในเรื่องของกฎหมายอีกด้วย แน่นอนสถาบันนี้มาจากโรงเรียนกฎหมาย แต่เดิมมีหลักสูตร ๒ ปี เมื่อเกิด ม.ธ.ก. เปลี่ยนเป็นระดับปริญญามีหลักสูตร ๓ ปี มี ๖ ภาคการศึกษา ลักษณะของธรรมศาสตร์ในตอนนั้นก็ยังจะเน้นในด้านกฎหมายอยู่อย่างมาก ถ้าเราดูจากวิชาที่เขาเรียนกัน มีการเรียนวิชา**ธรรมศาสตร์** ในความหมายของกฎหมายทั่วไป เน้นในการเรียนกฎหมายแพ่ง กฎหมายอาญา ผมคิดว่า ท่านที่ศึกษาและคุ้นเคยกับเรื่องความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยในช่วงกลางคริสตศตวรรษที่ ๑๙ คือในสมัยรัชกาลที่ ๔,๕,๖ คงจะเห็นได้ว่า สิ่งหนึ่งที่เป็นปัญหาอย่างมากของสังคมไทยในการปรับตัวเข้าสู่ความเป็นสังคมสมัยใหม่คือกฎหมาย ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญมาก จะต้องมีการร่างพระราชบัญญัติ

กฎหมายต่าง ๆ ขึ้นมาใหม่ ใช้แทนกฎหมายเก่าที่เรามีอยู่ ฉะนั้นในลักษณะของการเรียนที่ธรรมศาสตร์ก็เน้นเรื่องกฎหมายมากทีเดียว อย่างที่ผมว่ามา มีการเรียนกฎหมายทั่วไป กฎหมายแพ่ง กฎหมายอาญา ที่ใหม่เข้ามาตอนนั้นก็คือ กฎหมายรัฐธรรมนูญ ซึ่งท่านก็ทราบดี แน่นอนเมื่อธรรมศาสตร์เกิดมาหลัง ๒๔๗๕ กฎหมายรัฐธรรมนูญซึ่งแต่เดิมแอบแฝงอยู่ในกฎหมายปกครอง ในสมัยราชาธิปไตย ก็สามารถปรากฏตัวออกมาเป็นวิชาอิสระของตัวเองได้ ไม่ต้องแอบอิงอยู่กับกฎหมายปกครองอีกต่อไป นอกจากนี้ก็ยังมีการศึกษาวิชาต่าง ๆ เช่น วิชาลัทธิเศรษฐกิจ วิชาเศรษฐศาสตร์ สรุปแล้วการศึกษาเน้นที่กฎหมาย แต่การศึกษาจะกว้างขวางกว่าเดิม มีวิชาอื่น ๆ ประกอบด้วย

หลักสูตรปริญญาตรีของธรรมศาสตร์นั้นมีปริญญาเดียว คือธรรมศาสตร์บัณฑิต เมื่อวันเปิดมหาวิทยาลัย คือ วันที่ ๒๗ มิถุนายน ๒๔๗๗ นั้น มีสูจิบัตรแจก เป็นสูจิบัตรพิมพ์ที่โรงพิมพ์ศรีกรุง ชื่อว่า "แนวการศึกษาชั้นปริญญาตรี โท และเอก แห่งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง" หมายความว่าเมื่อเปิดมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์นั้นมีโครงการถึงปริญญาเอกเลย แล้วก็ดำเนินการไปด้วยเลย ในปริญญาตรีอย่างที่เราทราบกันมีปริญญาเดียว ปริญญาโทแตกออกไปเป็น นิติศาสตร์มหาบัณฑิต รัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ การทูต

หลักสูตรปริญญาโทมีอยู่ในหนังสือสูจิบัตรนี้เรียบร้อย ในระดับปริญญาเอกก็มี ๔ แขนงเช่นเดียวกัน คือ นิติศาสตร์ รัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ การทูต ในระดับปริญญาตรีและโทนั้นมีการเรียนการสอน ส่วนในระดับปริญญาเอกไม่มีการเรียนการสอนตามปกติ ถ้าจะลองดูจากหลักสูตรปริญญาเอก จะมีดังนี้

หนึ่ง ให้ทำการค้นคว้าจากภาษาอังกฤษและฝรั่งเศส เมื่อค้นคว้าได้แล้วเป็นที่น่าพอใจ มีความสามารถในการค้นคว้าศึกษาก็บอกต่อไปว่า

สอง ให้แต่งตำราเป็นภาษาไทย ถ้าจะแปลความในสมัยปัจจุบันก็คือเขียนวิทยานิพนธ์ คำว่าแต่งตำราภาษาไทย คือการเขียนวิทยานิพนธ์ แล้วก็สอบปากเปล่า เมื่อกรรมการพอใจแล้วก็ได้รับปริญญาเอกไป อันนี้เป็นสิ่งที่ผมคิดว่ามหัศจรรย์มาก ธรรมศาสตร์เกิดขึ้นมา พ.ศ. ๒๔๗๗ มีถึงปริญญาเอกเลย ปัจจุบันนี้ปริญญาเอกหายไป ผมกำลังสืบหาว่าหายไปอย่างไร ได้สัมภาษณ์บุคคลบางคนที่ได้รับปริญญาเอก ได้พบอาจารย์ ดร. บรรจบ อิศดุลย์ ซึ่งเคยสอนอยู่ที่คณะรัฐศาสตร์ ท่านเป็นคนหนึ่งที่ได้รับปริญญาเอกจากธรรมศาสตร์ ถามท่านว่ามันหายไปไหน ท่านก็บอกไม่ทราบเหมือนกัน อยู่ดี ๆ มันก็หายไปดื้อ ๆ ปริญญาเอกมันหายไปดื้อ ๆ นะครับ เหลือแต่

ปริญญาโท อยู่ดี ๆ หดไปครับ ถ้าจะมีปริญญาเอก คงต้องมาตั้งต้นกันใหม่

ทีนี้ ผมอยากกลับไปในที่เกี่ยวกับการที่ธรรมศาสตร์เน้นเรื่องกฎหมาย คำถามก็คือว่าทำไมธรรมศาสตร์เน้นเรื่องกฎหมาย ผมเข้าใจว่าท่านผู้ประศาสน์การคงมีปรัชญาในการก่อตั้งเพื่อที่จะวางรากฐานลัทธิรัฐธรรมนูญ กฎหมายเป็นสิ่งสำคัญ เป็นการตั้งกฎเกณฑ์ของกฎหมาย อันนี้แปลความว่า เพื่อขจัดสิ่งที่เราเรียกว่าเป็นอัตตาธิปไตยหรือคณาธิปไตย โดยให้มีกฎเกณฑ์เป็นหลัก หรือจะใช้คำเก่า ผมอยากจะลองนึกดูว่าท่านปรีดีจะใช้คำอะไร คงบอกว่าให้มี **ธรรมะ** ที่เป็นกฎเกณฑ์ในการปกครองสังคม ไม่ใช่ขึ้นอยู่กับตัวบุคคล ดังนั้นจุดเริ่มต้นของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จึงมาจากเรื่องกฎหมาย ให้มีหลักเกณฑ์หรือ **ธรรมะ** ในการปกครองสังคมนี้ ผมลองสังเกตดูและเห็นว่า คำว่า **ธรรมะ** นอกจากเป็นส่วนหนึ่งของชื่อมหาวิทยาลัยแล้วยังจะมีควบคู่ไปกับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์อยู่ตลอดเวลา นับแต่เริ่มต้นมาจนถึงปัจจุบัน คุณลองดูไปเถอะ ทั้งในเรื่องปรัชญาพื้นฐานและสัญลักษณ์ต่าง ๆ ในเรื่องของเพลงมหาวิทยาลัย และอะไรก็ตามที่เกี่ยวกับธรรมศาสตร์ ลักษณะต่าง ๆ เหล่านี้จะค่อนข้างเป็นนามธรรมที่จะสร้างกฎเกณฑ์ให้กับสังคมไทยสมัยใหม่

ในหัวข้อของปรัชญานี้ ส่วนหนึ่งผมคิดว่าเมื่อดูจากการเลือก

ใช้ชื่อ **ธรรมศาสตร์** ผมเข้าใจว่านี่เป็นสิ่งหนึ่งที่จะบอกถึงปรัชญาของการก่อตั้ง ดังที่พูดแต่ตอนต้น ผมพยายามที่จะไปสัมภาษณ์ท่านผู้ประศาสน์การ ทำไมท่านให้ชื่อมหาวิทยาลัยอย่างนี้ ทำไมเลือกสีเหลืองและแดง ฯลฯ แต่ก็บุญน้อยอย่างที่ว่า ดังนั้นผมจึงต้องลองดูจากเอกสารรอบตัว ในแง่นี้ความคิดการก่อตั้ง การใช้ชื่อนี้มีภูมิหลังอย่างไร คำว่าธรรมศาสตร์หมายถึงกฎหมายที่เป็นแม่บทวางระเบียบสังคมสมัยเก่า ท่านปรีดีคงดึงเอามาใช้ในสมัยใหม่ เราเห็นได้ชัดเลยมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองเป็นสถาบันแรกที่รวบรวม**กฎหมายตราสามดวง** ที่รวบรวมขึ้นมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๑ นำมารวมพิมพ์เป็นเล่มอย่างสมบูรณ์เป็นครั้งแรก พร้อมทั้งมีคำนำในการจัดพิมพ์ครั้งนั้นโดยท่านผู้ประศาสน์การ **กฎหมายตราสามดวง** นี้เราก็ทราบดีว่า มีพระธรรมศาสตร์เป็นหัวใจของกระบวนกฎหมายทั้งหมด นี่เป็นการดึงเอาสัญลักษณ์ของกฎเกณฑ์ของสังคมเก่ามาใช้ คำว่าธรรมศาสตร์นี้ ในสมัยใหม่เริ่มเปลี่ยนความหมายไปบ้าง กลายเป็นกฎหมายทั่ว ๆ ไป

ทีนี้เราลองดูอีกใน "พระราชบัญญัติราชบัณฑิตสถาน" พ.ศ. ๒๔๗๖ มีการแบ่งงานของ ราชบัณฑิตสถานเอาไว้เป็น ๓ สำนัก สำนักที่หนึ่งเรียกว่า ธรรมศาสตร์และการเมือง สำนักที่สองเรียกว่า วิทยาศาสตร์ สำนักที่สามเรียกว่า ศิลปกรรม นี่เป็นการแบ่งงาน

ใน พ.ศ. ๒๔๗๖ ผมยังค้นไปไม่ถึงเบื้องหลังของการแบ่งงานเช่นนี้ ว่าเกิดขึ้นอย่างไร มีหลักการอย่างไร แต่ก็เห็นได้ชัดว่าธรรมศาสตร์และการเมืองได้นี้ใช้มาก่อนหน้าการตั้งมหาวิทยาลัย ผมอยากจะโยงกลับไปว่า วิชาธรรมศาสตร์และการเมืองในความหมายของโลกสมัยใหม่ อาจจะมีส่วนหนึ่งซึ่งเป็นอิทธิพลของฝรั่งเศส ผมคิดว่าท่านปรีดีอาจจะใช้ความคิดเดิมเรื่องพระธรรมศาสตร์ กับความคิดใหม่จากฝรั่งเศส

มีสถาบันหนึ่งในฝรั่งเศสที่เรียกว่า *Institut de France* ซึ่งอาจแปลเป็นไทยได้ว่า "สถาบันฝรั่งเศส" สถาบันนี้คงจะใกล้เคียงกับสิ่งที่เรามี คือ ราชบัณฑิตสถาน สถาบันฝรั่งเศสแบ่งสำนักของเขาออกเป็น *Académie* มีทั้งหมด ๕ ของเราแบ่งเป็น ๓ นะครับ ของฝรั่งเศสเขาแบ่งเป็น ๕ มีดังนี้

หนึ่ง *Académie Francaise*

สอง *Académie des Sciences* หรือ สถาบันวิทยาศาสตร์

สาม *Académie des Sciences Morales et Politiques* ถ้าจะแปลก็ว่า สถาบันธรรมศาสตร์และการเมือง

สี่ *Académie des Beaux-Arts* หรือ สถาบันวิจิตรศิลป์

ห้า *Académie des Inscriptions et Belles – Lettres* หรือ สถาบันจารึกและอักษรศาสตร์

สำหรับสถาบันที่สามน่าสนใจ สามารถโยงมาเรื่องธรรมศาสตร์ได้ เพราะชื่อภาษาอังกฤษของธรรมศาสตร์ในตอนแรกมิใช่ *Thammasat University* แต่เป็น *University of Moral and Political Sciences* ซึ่งก็คือ *Sciences Morales et Politiques* นั่นเอง

ที่นี้ ในหัวข้อที่สองเกี่ยวกับ **การบริหารและการศึกษาของมหาวิทยาลัย** ผมคิดว่าอาจจะเป็นมหาวิทยาลัยเดียวที่พูดได้อย่างภาคภูมิใจว่า กำเนิดของเราอิสระ เราเกิดมาเป็นอิสระไม่ขึ้นเป็นองค์กรส่วนของราชการ มหาวิทยาลัยเลี้ยงตัวเอง ที่น่ามหัศจรรย์ใจก็คือว่า เมื่อปี ๒๔๗๗ เราดูจากรายจ่ายของมหาวิทยาลัย เรากำลังค้นเกี่ยวกับรายรับรายจ่ายของมหาวิทยาลัยอยู่ ปี ๒๔๗๗ นั้นรายรับของมหาวิทยาลัย ๖ แสนบาท รายจ่าย ๑ แสนบาท ต่อมาปี ๒๔๘๕ รายรับของมหาวิทยาลัย ๔ แสนบาท น้อยลงไปเพราะนักศึกษาคงตัวแล้ว รายจ่าย ๒ แสนบาท ก่อนสิ้นสุดสมัยท่านผู้ประศาสน์การ ปี ๒๔๘๙ รายรับ ๑ ล้าน ๓ แสนบาท รายจ่าย ๗ แสนบาท มหาวิทยาลัยมีรายรับมากกว่ารายจ่ายทุกปี ในสมัยที่ท่านผู้ประศาสน์การ มหาวิทยาลัยเลี้ยงตัวเอง หามาเอง ส่วนหนึ่งมาจากค่าบำรุงของนักศึกษา

ค่าเล่าเรียนในสมัยนั้นปีละ ๒๐ บาท ถูกกว่าค่าเล่าเรียนมัธยมปลายครึ่งต่อครึ่ง ค่าเล่าเรียนมัธยมปลายสมัยนั้น ๔๐ บาท ธรรมศาสตร์เก็บ ๒๐ บาทก็ยังมีกำไร เลี้ยงตัวเองได้ เพราะฉะนั้นท่านผู้ประศาสน์การพูดเอาไว้ในสมัยที่ท่านอาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์เป็นอธิการบดีว่าส่วนหนึ่งมหาวิทยาลัยนี้มีทรัพย์สินที่ดิน มีตึกของตัวเองนั้น เงินมาจากนักศึกษาเอง นักศึกษารุ่นแรก ๗,๐๙๔ คน ที่มาเสียค่าบำรุงในปีแรกนั้น เงินของเขาซื้อที่ดินและสร้างตึกโดม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จะกลายเป็นส่วนหนึ่งของราชการอย่างที่เป็นกันในปัจจุบันก็เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ ระหว่าง ๒๔๗๗–๒๕๐๐ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เป็นอิสระ ได้รับเงินอุดหนุนนิดหน่อยจากงบประมาณแผ่นดิน ส่วนใหญ่แล้วเลี้ยงตัวเองได้

ในแง่ของอาจารย์เอามาจากไหน อาจารย์มีน้อยมาก อาจารย์ที่ได้รับสมัครเข้ามาช่วงแรกที่มีชื่อเสียงโด่งดัง เราได้ยินชื่อของท่านคือ ๔ ท่านแรก เสริม วินิจฉัยกุล ทวี ตะเวทิกุล วิจิตร ลุลิตานนท์ ขุนประเสริฐศุภมาตรา ที่รับอาจารย์ ๔ ท่านแรกเข้ามานี้เพื่อที่จะช่วยทำตำราของมหาวิทยาลัย สองท่านแรก คือ เสริม วินิจฉัยกุล และทวี ตะเวทิกุล นั้นในที่สุดได้ทุนไปเรียนต่อฝรั่งเศส ส่วนใหญ่อาจารย์จึงเป็นอาจารย์พิเศษ อย่างเช่นดิเรก ชัยนาม ไพโรจน์ ชัยนาม ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ส่วนใหญ่จะได้คนมีความรู้สูง มี

ใจรักที่จะมาสอน ได้คนที่ผมคิดว่าอุทิศตัวเองให้กับการศึกษาไม่น้อย หรือไม่ก็ได้อาจารย์ฝรั่งแจ๋ว ๆ มากเลย หลายคนคงเคยได้ยินชื่ออย่าง ร. แลงการ์ต ซึ่งก็เป็นอาจารย์พิเศษสอนระดับปริญญาโท มหาวิทยาลัยมีวารสารทางวิชาการของตนเองที่มีชื่อว่า *นิติสาส์น* มีอาจารย์ไพโรจน์ เป็นบรรณาธิการ มหาวิทยาลัยมีแผนกคำสอนของตัวเอง แผนกคำสอนขายคำสอนให้นักศึกษา ซึ่งไม่จำเป็นต้องมาเรียน จุดกำเนิดของโรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์นั้นมาจากตอนนี้ ท่านปรีดี พนมยงค์ได้ยกสำนักพิมพ์นิติสาส์นของท่านให้มหาวิทยาลัยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๓

นี่เป็นภาพทั่ว ๆ ไปของมหาวิทยาลัย ที่ลักษณะขององค์กรต่าง ๆ ที่มีอยู่อย่างนี้ ถ้าจะถามว่าบรรยากาศของมหาวิทยาลัยสมัยนั้นช่วงประมาณ ๒๔๗๗, ๒๔๗๘, ๒๔๗๙ เป็นอย่างไร คำตอบก็คือว่าคงไม่ใช่ภาพอย่างเราเห็นในปัจจุบัน ที่เต็มไปด้วยไอ้โน่นไอ้นี่ มีกิจกรรม มีความเคลื่อนไหวตลอดเวลา มหาวิทยาลัยช่วงแรกค่อนข้างเงียบ มีคนมาเรียนประมาณวันละ ๑๐๐ คน ตกบ่ายเงียบหมด จากคำสัมภาษณ์ความรู้สึกของคนรุ่นนั้น ตอนบ่าย ๆ คนหมดไปกลับบ้านไป นักศึกษาถึงจะมีจำนวนเป็นพันๆ ส่วนใหญ่ก็อ่านคำสอนอยู่ที่บ้าน เพราะฉะนั้นไม่น่าแปลกใจอะไรเลย ถ้าเราจะดูอย่างคุณสมคิด ศรีสังคม ธรรมศาสตร์บัณฑิตคนหนึ่ง ซึ่งบอกผมว่าไม่เคย

มาเรียนที่ธรรมศาสตร์ วันหนึ่งไปฟังเขาหาเสียงเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ประทับใจมากที่เห็นผู้สมัครใส่เสื้อครุยมาหาเสียง เลยสมัครเรียนธรรมศาสตร์ แล้วก็รับคำสอนที่อีสาน ท่านอ่านแล้วก็สอบ อยู่บ้านนอกไกลมากต้องขี่ม้าเข้ามาในเมือง ในที่สุดก็จบ เข้าทำงานกรมพระธรรมนูญ กระทรวงกลาโหม แล้วสอบชิงทุนไปเรียนถึงประเทศอังกฤษ นี่เป็นเส้นทางเดินของท่านนะครับที่มากับธรรมศาสตร์ คงจะพอมองเห็นภาพในตอนนั้นได้

บรรยากาศทั่วไปในตอนแรกนี่คงค่อนข้างเงียบเหงา ต้นโพธิ์คงไม่ค่อยโตนัก ดูรูปในระยะนั้นต้นไม่โตแต่ใบหนา เรากำลังขอให้คำนวณว่าต้นโพธิ์มีอายุเท่าไรอยู่ ขอให้เจ้าหน้าที่กระทรวงเกษตรเขาคำนวณ สมัยนั้นคงมีต้นจำปีอยู่ริมน้ำ มีต้นสนเรียงราย ริมแม่น้ำก็ไม่มีรั้วกั้น คือว่าเรื่องตำนานธรรมศาสตร์นี้ เมื่อเปิดธรรมศาสตร์ทีแรก ต้องคำนึงไว้ว่า วันที่เปิด ที่ผมอ่านคำปราศรัยของท่านผู้ประศาสน์การนั้น ธรรมศาสตร์อยู่ที่ของกรมประชาสัมพันธ์ปัจจุบันตรงนั้นเดิมเป็นตึกสวยมากเป็นห้างฝรั่งมาก่อน แล้วมาเป็นโรงเรียนกฎหมาย แล้วธรรมศาสตร์ไปสิงสถิตย์อยู่สองปี คือ ๒๔๗๗ และ ๒๔๗๘ ตึกเดิมของธรรมศาสตร์ตรงนั้นสวยมาก เป็นตึกฝรั่งแบบวิกตอเรีย ในตอนหลังพวกยักษ์มารที่เข้ามาปกครองบ้านเมืองได้ทุบทิ้งไป แล้วกลายเป็นกล่องคอนกรีตอย่างที่เราเห็นกรมประชาสัมพันธ์

ในปัจจุบัน ส่วนตึกโดมของเราจะเปิดขึ้นเมื่อ ๙ กรกฎาคม ๒๔๗๙ หลายคนคงทราบดีว่าผู้ออกแบบตึกโดม คือ คุณหมิว อภัยวงศ์ คนนี้ไปเรียนหนังสือมาจากปารีส มีความคิดเกี่ยวกับสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ ท่านอาจารย์ปรีดี เชิญมาช่วยออกแบบ ว่าจะทำอย่างไรดีกับการสร้างตึกธรรมศาสตร์ สมัยที่อยู่ตรงโรงเรียนกฎหมายเดิมนั้นท่านปรีดีก็มองหาที่ตั้งของมหาวิทยาลัย มองไปมองมาก็เจอที่ท่าพระจันทร์เป็นที่ของทหารซึ่งเขาจะย้ายออกไป ท่านก็เลยเจรจาขอซื้อ ท่านก็เอาเงินที่หามาได้นั้นแหละซื้อ ซื้อที่ดินตรงนี้สองรุ่น ในปัจจุบันทั้งหมดมี ๒๕ ไร่ ๓ งาน แล้วท่านก็เป็นผู้บริหารการศึกษาที่เฉลียวฉลาด คือบอกว่าค่อย ๆ ผ่อนใช้ก็แล้วกัน เวลาผ่อนท่านก็ไปขอยืมเงินกระทรวงการคลังมาผ่อนใช้ ทำให้เงินที่เรามีไม่หมดไปทันที ดำเนินกิจการของมหาวิทยาลัยไปได้ เมื่อซื้อที่ดินตรงนี้ได้ ก็เรียกนายหมิว อภัยวงศ์มาดูตึกเก่าของทหาร ซึ่งเป็นตึกแบบฝรั่งเหมือนกัน ๔ ตึกเรียงกันอยู่ ให้ออกแบบใหม่เป็นตึกมหาวิทยาลัย โดยมีหลักเกณฑ์ว่า แปลก ทันสมัย สวยงาม คุณหมิว อภัยวงศ์ ไปยืนที่ริมน้ำเจ้าพระยาท่าพระจันทร์ ดูไปดูมาแล้วท่านก็เชื่อมตึก ๔ ตึกให้ต่อกันตลอด แล้วก็เอาโดมใส่ขึ้นไป กลายเป็นตึกธรรมศาสตร์ ซึ่งจะค่อย ๆ มีชีวิตและวิญญาณขึ้นมา

นั่นคือเรื่องการบริหาร เรื่องลักษณะอิสระของมหาวิทยาลัย การเรียนการสอนดังที่ผมได้บอกไป มาเรียนกันก็น้อย แต่อยู่ ๆ ไป

ก็จะมีคนมาเรียนมากขึ้น มีการผลิตบัณฑิตมากขึ้น ในปี ๒๔๗๗ พอเปิดมีบัณฑิตเลย เพราะว่าโอนมา ปี ๒๔๗๗ มีบัณฑิตธรรมศาสตร์ ๑๙ คน ปีเดียวกันนั้นทางจุฬา ฯ มีบัณฑิต ๘๒ คน ปีถัดไป ๒๔๗๘ ที่คุณหญิงบรรเลง ชัยนาม เป็นธรรมศาสตร์บัณฑิตหญิงคนแรกนั้น มีบัณฑิต ๑๓๗ คน ส่วนจุฬา ฯ มี ๑๑๖ คน เราผลิตมากกว่าในตอนนี้ ในปี ๒๔๘๕ ธรรมศาสตร์มีบัณฑิต ๒๕๐ คน จุฬา ฯ มี ๒๕๕ คน ที่ผมเอาเรื่องการผลิตบัณฑิตมานี้ จะโยงกับเรื่องปรัชญาการศึกษาด้วย คือในแง่นี้ถ้าเราดูลักษณะของการผลิตคนที่มีความรู้ในระดับสูงในระบอบราชาธิปไตย ซึ่งมีการเปิดขยายการศึกษา มีการตั้งโรงเรียนขึ้นมากมาย ทั้งนี้เพื่อตอบความต้องการของกระทรวงทบวง กรม ที่ขยายตัวและมีความต้องการข้าราชการ ถ้าจะดูจากตัวเลขของคนที่จบการศึกษาระดับสูง คนจบจะมีจำนวนพอ ๆ กับความต้องการของหน่วยราชการ เขาจะไม่ผลิตให้เกินความต้องการ แต่ในหลักการของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เป็นเรื่องของเสรีภาพทางการศึกษา การให้การศึกษาแก่ราษฎรอย่างเต็มที่ จะไม่มองว่าถ้ากระทรวงนี้ต้องการ ๑๒ คน ก็ผลิตให้ ๑๒ คน แต่ว่าจะให้จบออกไปแล้วหางานทำเอง อันนี้เป็นความแตกต่างของธรรมศาสตร์ คือการผลิตให้คนมีการศึกษามากขึ้น ในสังคมประชาธิปไตยราษฎรควรมีความรู้ระดับสูง ให้เหมาะกับการปกครองสมัยใหม่ ผมคิดว่านี่

เป็นหลักของผู้ประศาสน์การที่ว่าให้ผลิตตามความสามารถที่เขาจะเรียนกันได้ เราดูจากบทบาทของท่านเมื่อมีการตั้ง ต.ม.ธ.ก. มีการสอบเข้า ในสมัยที่กระทรวงศึกษาธิการยกเลิกการจัดการศึกษาระดับเตรียมอุดมศึกษานั้น ธรรมศาสตร์ก็จะรับนักเรียนประเภทนี้จำนวนหนึ่ง ปรากฏว่ามีนักเรียนจำนวนไม่น้อยสอบเข้าไม่ได้ และไม่มีที่เรียน ท่านให้มี "ภาคสมทบ" โดยบอกว่า ให้เขาเรียนกันเถอะถึงแม้จะเรียนภายใต้หลังคาจากก็ให้เรียนกัน เรียนอยู่กับพื้นดินด้วยซ้ำไปนี่เป็นความคิดของท่าน ไม่อย่างนั้นแล้วจะเอาคนไปไหน ให้การศึกษาจะดีกว่า ผมคิดว่าหลักอันนี้ใกล้เคียงกับสิ่งที่ท่านอาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์ทำต่อมาในสมัยที่คณะเศรษฐศาสตร์มีภาคค่ำ

อีกประเด็นหนึ่ง ประเด็นสุดท้าย **ชีวิตและวิญญาณของธรรมศาสตร์** ผมบอกว่าขอจำกัดอยู่ พ.ศ. ๒๔๗๗–๒๔๙๐ ที่ผมได้ตั้งชื่อรองไว้ว่า เมื่อจำปีแบ่งบาน ใช้คำว่า "แบ่งบาน" นะครับ ต้นโพธิ์เติบใหญ่ ผมคิดว่ามหาวิทยาลัยจะค่อย ๆ มีชีวิตขึ้น ถ้าเราลองสัมภาษณ์ธรรมศาสตร์บัณฑิตรุ่นแรก เราจะมองไม่ค่อยเห็นว่าเขามีความสัมพันธ์อย่างไรกับมหาวิทยาลัย คือว่ารวดเร็วเกินไป เพิ่งเกิดขึ้นมา แต่พอไปไม่กี่ปีสิ่งที่เรียกว่าชีวิตและวิญญาณจะเกิดขึ้นในธรรมศาสตร์ ปีแรก ๒๔๗๗ จะเริ่มมีฟุตบอลประเพณีจุฬา–ธรรมศาสตร์ขึ้นเป็นครั้งแรกที่สนามหลวง ปีแรกนั้นเรายังไม่มีเพลงประจำ

มหาวิทยาลัย ปีที่สองมีที่โรงเรียนสวนกุหลาบ ฯ เรามีเพลงมหาวิทยาลัยแล้ว มีเพลง **มอญดูดาว** "สำนักไหนหมายชูประเทศชาติ" เกิดขึ้นแล้ว เริ่มมีชีวิตฟุตบอลประเพณี มีเพลงประจำมหาวิทยาลัย หลายอย่างเกิดขึ้นมาเป็นสัญญลักษณ์ ชีวิตของมหาวิทยาลัยเริ่มขึ้นจากการสร้างสัญลักษณ์เหล่านี้ ผมเข้าใจว่าท่านผู้ประศาสน์การคงคิดอยู่ตลอดเวลา ว่าในแง่ของสถาบันการศึกษาจะต้องมีอะไรบ้าง ไม่ใช่ทำไปเรื่อย ๆ วันต่อวัน เช่นเปิดเรียนนั้นเปิดวันที่เท่าไร ภาคแรกของธรรมศาสตร์เปิด ๒๗ มิถุนายน ครับมีความหมายมาก คือเป็นวันรัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราว ภาคสองเปิด ๑๐ ธันวาคม ตรงกับวันรัฐธรรมนูญฉบับถาวร (คือฉบับถาวรอย่างที่เราทราบกัน) นี่เป็นสัญลักษณ์ที่สร้างขึ้นมาในธรรมศาสตร์

ท่านปรีดี พนมยงค์ รู้สึกจะไม่เลือกคนระดับความสามารถปานกลางหรือระดับต่ำ ท่านต้องเอาคนระดับสูงมาช่วยทำงาน ถ้าจะหาสถาปนิกก็ต้องเอาอย่างนายหมิว อภัยวงศ์ ซึ่งดังมากในสมัยนั้น ถ้าจะหาคนแต่งเนื้อเพลงก็ต้องเป็นขุนวิจิตรมาตรา (เจ้าของเพลง "ใจพี่หายวาบ" นั่นแหละ) ท่านเป็นผู้แต่งเนื้อร้อง "มอญดูดาว" ทุกอย่างในเนื้อร้องนั้น ลองอ่านทีละประโยค จะมีความหมายในลักษณะนามธรรม พูดถึงธรรมะ หลักการของธรรมศาสตร์กับสังคม สีเหลืองสีแดงหมายถึงอะไร ผมคิดว่าหลายอย่างมีความหมายอย่างน่า

ภาคภูมิใจมาก โดมกลายมาเป็นสัญลักษณ์ กลายเป็นแม่ซึ่งแปลกดี ลองสังเกตดูชีวิตและวิญญาณที่เกิดขึ้นมาในธรรมศาสตร์ ถ้าเราลองไปมหาวิทยาลัยหรือวิทยาลัยอื่น ถามดูว่าต้นไม้อะไรในบริเวณนั้นที่มีชีวิตและวิญญาณ บางแห่งอาจจะตอบไม่ได้ แต่ที่ธรรมศาสตร์มองไปมีต้นโพธิ์ต้นจำปี (ตอนหลังอาจมีต้นหางนกยูง ซึ่งยังไม่แน่ใจว่าจะมีชีวิตและวิญญาณหรือไม่)

ผมขอตั้งข้อสังเกตไว้อย่างหนึ่งว่า การสร้างสัญลักษณ์ของมหาวิทยาลัยนี้ มีลักษณะที่เป็นทางการ กับลักษณะที่เป็นธรรมชาติ ทางการเรามีธรรมจักรเป็นตราประจำของมหาวิทยาลัย โดยธรรมชาตินักศึกษากำหนดขึ้นมาเองว่า โดมคือสัญลักษณ์ ดูเหมือนสถาบันอื่นจะไม่มีเช่นนี้ โดยทางการเรามีต้นหางนกยูงเป็นไม้ประจำมหาวิทยาลัย ที่เกิดขึ้นมาอย่างเป็นทางการในระยะหลัง แต่โดยไม่เป็นทางการเราก็มีต้นจำปี มีต้นโพธิ์ โดยทางการเรามีเพลงประจำคือพระราชนิพนธ์ "ยูงทอง" แต่โดยความรู้สึกทั่วๆไปเพลง "มอญดูดาว" จะเป็นเพลงที่สำคัญและมีพลังที่สุด

จุดหนึ่งที่ผมคิดว่าสำคัญมากในการสร้างความมีชีวิตและวิญญาณของธรรมศาสตร์ คือการตั้ง **มหาวิทยาลัยนิคม** พูดง่าย ๆ คล้ายกับเป็นหอพักนั่นเอง ตอนแรกที่ตั้งขึ้นมามีนักศึกษาจำนวนน้อย ปีแรกที่ตั้งคือ ๒๔๗๘ มีคนเข้ามาพักอยู่ มีชีวิตเป็นนักศึกษาอย่าง

เต็มที่ มีมาอยู่ประจำประมาณ ๓๐ ตอนหลังอาจมีถึง ๑๐๐ คน มหาวิทยาลัยนิคมที่เป็นหอพักนี้อยู่ภายในธรรมศาสตร์ (ตรงตึกคณะรัฐศาสตร์) และจะมีอยู่ในช่วงประมาณ ๒๔๗๘–๒๔๘๑ ก็ยกเลิกไป แต่ว่าก็มีส่วนสร้างชีวิตของนักศึกษาขึ้นมา เป็นชีวิตนักศึกษาที่อยู่กับมหาวิทยาลัย อยู่กับอาจารย์ดูแล

อีกจุดหนึ่งที่ทำให้มหาวิทยาลัยมีชีวิตชีวาคึกคักเลย ก็คือการเปิด ต.ม.ธ.ก. อันนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากการศึกษาระดับชาตินั้นได้ตัดมัธยม ๗ และ ๘ ออกไป ตัดออกไปจากโรงเรียนของกระทรวงศึกษาธิการ ดังนั้นชั้นเตรียมก็กลายมาเป็นเตรียมจุฬาฯ และเตรียมธรรมศาสตร์ เตรียมของธรรมศาสตร์นั้นมีอยู่ ๙ รุ่น ๒๔๘๑–๒๔๙๐ รับนักเรียนเข้ามาเรียน เลยเริ่มคึกคักมีผู้คนมากมาย มีความสัมพันธ์กันเหนียวแน่น ลองสังเกตดูในบรรดาชมรมศิษย์เก่าทั้งหลาย จะเห็นได้ว่าพวก ต.ม.ธ.ก. ยังเกาะกลุ่มกันแน่น พวกนี้เป็นผู้ช่วยสร้างชีวิตให้กับธรรมศาสตร์ ปัจจุบันยังมีรุ่นนั้นรุ่นนี้พบปะกันอยู่เรื่อย ๆ ดังที่เราเห็นในหน้าหนังสือพิมพ์

ลองดูหลักสูตรที่เขาเรียนกันในสมัย ต.ม.ธ.ก. น่าอัศจรรย์ใจ เขาเรียนภาษาไทย ภาษาบาลี ศีลธรรม โบราณคดี ดุริยางคศาสตร์ อังกฤษ ฝรั่งเศส ชวเลข พิมพ์ดีด นี่เป็นการยกตัวอย่างบางวิชาเท่านั้น ยังมีรายการวิชาอื่น ๆ อีกยืดยาว น่าสนใจที่ให้เรียนชวเลข

และพิมพ์ดีด การที่มีนักเรียนเข้ามาเพิ่มกับนักศึกษา ทำให้ธรรมศาสตร์มีชีวิตและวิญญาณมากขึ้นกว่าเดิม

ที่สำคัญอีกจุดหนึ่งคือการจบเป็นบัณฑิต สมัยนั้นมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มีการอบรมบัณฑิตที่เรียกว่า "การอบรมนักศึกษาก่อนรับปริญญาธรรมศาสตร์บัณฑิต" มีมาตั้งแต่ประมาณ ๒๔๘๑ จนกระทั่งถึงหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ปัจจุบันนี้พอคุณเรียนจบ คุณก็ไปถ่ายรูป เตรียมรับปริญญา วันรับปริญญาก็มาที่นี่ ได้รับพระราชทานโอวาทในวันนั้น แล้วก็เป็นอันจบพิธี แต่ในสมัยนั้นผมคิดว่าสร้างชีวิตและวิญญาณของคนจบธรรมศาสตร์ขึ้นมาอย่างมาก คือมีการอบรม ๑๕ วัน เข้ามากินมานอนอยู่ในนี้ ในระหว่างกินนอนอยู่ ๑๕ วันนั้น ก็ต้องฝึกเกี่ยวกับมารยาท ศีลธรรม วินัย การสมาคม มีการพาไปดูสถานที่ต่าง ๆ ผมนำหนังสือปี ๒๔๘๔ มาให้ดู แต่ละวันทำอะไรบ้าง ๕.๓๐ น. ตื่นนอน ๖.๐๐ น. พลศึกษา ๘.๐๐ น. อาหารเช้า ๙.๐๐ น. เข้าห้องอบรมหรือไปชมสถานที่ ๑๒.๐๐ น. อาหารเที่ยง ๑๔.๐๐ น. เข้าห้องอบรมหรือไปชมสถานที่ ๑๖.๓๐ น. พลศึกษา ๑๙.๐๐ น. อาหารค่ำ ๒๒.๐๐ น. เข้านอน แปลว่าตื่นตีห้าครึ่ง นอนสี่ทุ่ม เป็นเวลา ๑๕ วัน อบรมศีลธรรม มารยาท วินัยและการเข้าสมาคม ลองดูนะครับ การอบรมนี้ผมว่าน่าสนใจมาก ตัวอย่างเช่นการอบรมของปี ๒๔๘๔ วันที่ ๙ มีนาคม ผู้ประศาสน์การเปิดการอบรม นายกกิตติมศักดิ์แห่งมหาวิทยาลัยให้โอวาท

(นายก ฯ นี่ก็เหมือนกันกับนายกสภามหาวิทยาลัยในปัจจุบันที่เรามีศาสตราจารย์ประภาศน์ อวยชัย เป็นนายก ฯ อยู่ แต่ก่อนเรียกว่า "นายกคณะกรรมการมหาวิทยาลัย" และน่าสนใจมากคือ นายกคณะกรรมการ ฯ นี้ของธรรมศาสตร์มีนายกรัฐมนตรีเป็นนายก ฯ ทางจุฬา ฯ มีรัฐมนตรีกระทรวงธรรมการเป็นนายก ฯ ครับ) ดูต่อไปนะครับ วันที่ ๑๐ ไปชมสภาผู้แทนราษฎร ในตอนบ่ายวันนั้น หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ ศาสตราจารย์ กล่าวอบรม วันที่ ๑๑ ไปชมโรงกลั่นสุรา แล้วพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าวรรณไวทยากรกล่าวอบรม ตอนบ่ายไปชมการประปากรุงเทพ ฯ บ่ายไปอีก พระยามานวราชเสวี กล่าวอบรม ในวันต่อมาไปชมโรงฝิ่นรัฐบาล แล้ว ม.จ. สกลวรรณกร กล่าวอบรม วันต่อไป ไปชมเรือนจำมหันตโทษ แล้วเจ้าพระยามหิธร กล่าวอบรม วันต่อมา ไปชมนิคมสร้างตนเองจังหวัดสระบุรี ชมโรงงานกระดาษ โรงไฟฟ้าสามเสน เสร็จแล้วเจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศ กล่าวอบรม วันต่อไปอีก ไปชมโรงพยาบาลโรคจิต แล้วพระสารสาส์นประพันธ์ กล่าวอบรม วันต่อมา ไปชมไปรษณีย์โทรศัพท์ พระยาพลางกูรธรรมพิจัย กล่าวอบรม วันต่อมาไปชมโรงภาพยนตร์เฉลิมกรุง พระยาลัดพลีธรรมประคัลภ์ กล่าวอบรมฯลฯ คือรวมแล้วเป็นการดูงานชนิดหนึ่ง แล้วถูกอบรมแต่เช้าจนเย็น อันนี้เป็นสิ่งซึ่งทำให้เกิดชีวิตของคนที่เป็นธรรมศาสตร์บัณฑิต

ผมอยากจะสรุปว่าธรรมศาสตร์เกิดขึ้นมาอย่างนี้ ในแง่ของท่านผู้ประศาสน์การกับนักศึกษาธรรมศาสตร์เล่าเป็นอย่างไร ผมคิดว่าเราพอพูดง่าย ๆ ว่า ด้านหนึ่งของท่านปรีดีกับธรรมศาสตร์มีความสัมพันธ์ในแง่ที่ว่า ท่านเป็นผู้ประศาสน์การ คำว่า "ประศาสน์" แปลว่า "ให้" ตกลงท่านเป็นผู้ให้การสถาปนา นี่เป็นความสัมพันธ์ในแง่ของการเป็นผู้ก่อตั้ง ซึ่งเอาเข้าจริงแล้ว ความสัมพันธ์ของท่านกับธรรมศาสตร์จะเป็นความสัมพันธ์ที่น่าสนใจ อย่าลืมว่าเมื่อ ๒๔๗๗ ที่ตั้งธรรมศาสตร์ขึ้นมา ท่านปรีดี พนมยงค์เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยแล้ว ท่านเป็นมาตั้งแต่ปี ๒๔๗๖ ตลอดระยะเวลาที่เราพูดนั้น ท่านเป็นรัฐมนตรีอยู่เกือบตลอด จากมหาดไทยไปเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ เสร็จแล้วเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง จากนั้นเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ แล้วก็เป็นนายกรัฐมนตรี บทบาทของท่านเกี่ยวข้องกับการเมืองการบริหารระดับสูงมา ดังนั้นท่านผู้ประศาสน์การก็มิได้สอนหนังสือที่นี่ ท่านเคยสอนที่โรงเรียนกฎหมาย ดังนั้นความสัมพันธ์ของท่านกับนักศึกษานั้น เป็นความรู้สึกเชื่อถือและนับถือ ในแง่ที่ว่าท่านเป็นผู้ให้ ท่านไม่ได้มาสอน ไม่ได้มาพบกับนักศึกษาเป็นประจำอย่างอธิการบดี รองอธิการบดี หรือคณบดีในปัจจุบัน แต่ว่าท่านก็มีความสัมพันธ์กับธรรมศาสตร์และกับนักศึกษาไม่น้อย ท่านรู้จักกับ

นักศึกษาแม้ว่าจะไม่ได้สอน ถ้าเราอ่านจากบันทึกและการสัมภาษณ์ จะเห็นได้ว่ามีนักศึกษากลุ่มหนึ่ง อาจเป็นพวกหัวกะทิที่สนใจมาก ๆ จะเข้าไปพบท่าน พูดคุยหรือปรึกษาหารือ นี่เป็นกลุ่มเล็ก ๆ ที่สร้างความสัมพันธ์ส่วนตัวกับท่าน ดังนั้นว่าไปแล้วท่านก็ไม่มีความสัมพันธ์โดยตรงอย่างที่เราเห็นจากคนที่มีเวลาเต็มในการทำงาน ตำแหน่งผู้ประศาสน์การดูจะไม่ใช่ตำแหน่งบริหารแบบประจำทุกวัน ในสมัยนั้นการบริหารโดยตรงจะอยู่กับเลขาธิการ คือ ดร. เดือน บุนนาค และต่อมาจะเป็น ศาสตราจารย์วิจิตร ลุลิตานนท์ ตำแหน่งนี้ไม่มีในปัจจุบัน กลายเป็นตำแหน่งรองอธิการบดีฝ่ายต่าง ๆ ไป

ในเรื่องของความสัมพันธ์ที่ว่ามีความนับถือกันนั้น ความนับถือคงมาจากความชื่นชมในตัวท่าน ท่านเป็นนักเรียนนอก จบปริญญาเอก หนุ่มเฟี้ยว เป็นรัฐมนตรีเมื่ออายุเพียง ๓๒ ปี ในปี ๒๔๗๖ เป็นรัฐมนตรีมหาดไทยอายุ ๓๓ ปี เรียกได้ว่า ขนาดคุณชวน หลีกภัย หรือคุณวีระ มุสิกะพงศ์ ที่ว่าหนุ่มนั้นไม่มีทางทาบรัศมีกัน เพราะฉะนั้นก็เป็นความชื่นชมที่ได้พบเห็น แต่อีกด้านหนึ่งลึกลงไปกว่านั้น คือความนิยมนับถือในวิชาความรู้ คือไม่ได้ดูเฉพาะว่าท่านมีตำแหน่ง หรือดูจากสิ่งภายนอก แต่นับถือวิชาความรู้ของท่านภายใน ความสัมพันธ์นี้จึงมิใช่ความสัมพันธ์ส่วนตัว เอาเข้าจริงแล้วท่านจะพบนักศึกษาก็คือวันที่มาอบรมบัณฑิต ท่านมากล่าวเปิดและปิดการ

อบรมดังที่กล่าวแล้ว ความนิยมชมชื่นนี้จะเห็นได้จากรูปภาพและคำบอกเล่า เช่นว่าเมื่อท่านปรีดีเข้าประตูธรรมศาสตร์มา นักศึกษาจะเฮเข้าไปแล้วแบกท่านขึ้นบ่ามาที่ตึกโดม ที่ทำงานของท่านก็คือที่ได้ตึกโดม ปัจจุบันเป็นห้องรับรองของมหาวิทยาลัย ที่ข้างหน้ามีพระรูปรัชกาลที่ ๕ ตรงนั้นคือห้องทำงานของท่าน ซึ่งปกติท่านไม่ได้มาประจำ

อีกด้านหนึ่งความสัมพันธ์กับนักศึกษาของท่านปรีดีนั้น ผมคิดว่าอาจจะมาจากบทบาทที่ผมบอกว่าเป็นรัฐมนตรีจนกระทั่งมีตำแหน่งสูงมากเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ และท่านก็มีตำแหน่งผู้ประศาสน์การมาตลอดด้วย บทบาทที่ผมคิดว่าคงทำให้นักศึกษามีความรู้สึกผูกพันอย่างมากเลย คือบทบาทของผู้รักสันติภาพ อันนี้เป็นจุดสุดยอดอีกอันหนึ่งของชีวิตการทำงานของท่านซึ่งไม่ได้มีแต่เฉพาะกับสังคมไทย แต่สำหรับในธรรมศาสตร์ด้วย ผมค่อนข้างเสียใจที่เมื่อวาน อาจารย์ไชยันต์ รัชชกูล บรรยายเรื่องเสรีไทย แต่ไม่เอ่ยถึงธรรมศาสตร์แม้แต่น้อย คือเอ่ยแต่ท่านปรีดีกับเสรีไทย เรื่องมีอยู่ว่าในการปฏิบัติงานของขบวนการเสรีไทยนั้นสถานที่ที่สำคัญของการดำเนินงานมีอยู่ ๓ แห่ง คือหนึ่ง ทำเนียบท่าช้าง (ปัจจุบันคือที่ทำงานของยูนิเซฟ) สอง ตึกโดม สาม ที่พักของท่านที่พระราชวังบางปะอิน (เมื่อท่านไปถวายการดูแลสมเด็จ

พระพันวสา ฯ) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มีบทบาทสำคัญมากในช่วงของเสรีไทย ผมจะไม่กล่าวในรายละเอียดของเรื่องนี้ แต่ว่าที่นี่คือสถานที่สำคัญของขบวนการสันติภาพอันนั้น ถ้าจะเอ่ยถึง อย่างคุณจารุบุตร เรืองสุวรรณ ประธานรัฐสภาในปัจจุบันก็เคยเป็นนักศึกษาธรรมศาสตร์ ที่ได้รับการคัดเลือกจากท่านปรีดี และอาจารย์วิจิตร ลุลิตานนท์ เพื่อส่งไปฝึกช่วยงานของเสรีไทย ดังนั้นในตอนนี้ความสัมพันธ์สุดยอดที่ท่านปรีดีจะมีกับนักศึกษาธรรมศาสตร์ นอกจากการเป็นผู้ให้ ความสามารถส่วนตัวในทางการงาน สติปัญญา ความใกล้ชิดนักศึกษาในระดับหนึ่ง บทบาทหลังก็คือบทบาท **นักสันติภาพ** ของท่าน เราจะเห็นได้ตั้งแต่แรก เมื่อมีการเรียกร้องดินแดนในอินโดจีน มีกระแสของลัทธิชาตินิยมขวาจัด ท่านปรีดีเตือนอยู่เสมอว่าการเรียกร้องดินแดนนั้นต้องใช้สันติวิธี ไม่ใช่กำลังอาวุธ ถ้าเราเข้าไปในอินโดจีนเมื่อไร ญี่ปุ่นก็จะเข้ามาในประเทศไทย นี่เป็นสิ่งที่ท่านได้พูดเตือนเอาไว้ ท่านไม่สามารถออกมาขัดขวางได้เต็มที่ ในเมื่อกระแสของลัทธิชาตินิยมขวาจัดเป็นไปอย่างรุนแรงในสมัยของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม คำปรามของท่านนี้เรายืนยันได้จากการสัมภาษณ์บุคคลต่าง ๆ ท่านเตือนเรื่องการเดินขบวนเรียกร้องดินแดนของนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งเดินขบวนด้วยคำขวัญของการเจรจาโดยสันติวิธี

จุดที่เราจะเห็นได้ชัดอีกก็คือ **พระเจ้าช้างเผือก** ท่านปรีดีในฐานะผู้ประศาสน์การและผู้อำนวยการสร้างภาพยนต์ นางเอกพระเจ้าช้างเผือกนั้นก็เป็นดาวธรรมศาสตร์ (ไพลิน นิลรังสี) หลายท่านคงได้ดูหนังเรื่องนี้ ได้เคยอ่านเรื่องราวมาแล้ว การสร้างหนังพระเจ้าช้างเผือกมีส่วนให้นักศึกษากับท่านใกล้ชิดกันมาก การเลือกพระเอกนางเอกก็ดูตัวกันที่ตึกโดมนี้เอง แล้วหนังเรื่องพระเจ้าช้างเผือกก็มีบทบาทในการกอบกู้ประเทศไทยภายหลังสงครามโลกอีกด้วย นี่เป็นการแสดงความคิดของท่านเกี่ยวกับสงครามและสันติภาพ ท่านยืนอยู่กับสันติภาพ ทำให้สัมพันธมิตรโดยเฉพาะอย่างยิ่งสหรัฐอเมริกาเห็นเจตจำนงของคนไทยอีกกลุ่มหนึ่ง อันนี้ผมคิดว่าเป็นส่วนที่ทำให้ท่านมีความผูกพันกับมหาวิทยาลัยมาก บทบาทเหล่านี้ดำเนินมาจนถึงจุดสุดท้าย เมื่อเกิดรัฐประหาร ๒๔๙๐ (ด้วยข้ออ้างจากกรณีสวรรคต) ดังที่ท่านทั้งหลายทราบกัน ท่านปรีดีต้องจากประเทศไทย และจากธรรมศาสตร์ไป แม้ท่านยังมีตำแหน่งผู้ประศาสน์การเป็นทางการอยู่เรื่อยมา จนกระทั่ง พ.ศ. ๒๔๙๕ ซึ่งเขามาเปลี่ยนมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง เป็นมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เฉย ๆ เลิกตำแหน่งผู้ประศาสน์การ มีตำแหน่งอธิการบดีแทน (จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นอธิการบดีคนแรก) ผมคิดว่าท่านปรีดียังอยู่ในความรู้สึกในฐานะผู้ให้และผู้สร้างชีวิตและวิญญาณของธรรมศาสตร์

ยังผูกพันอยู่กับคนธรรมศาสตร์จำนวนมาก ผมอยากจบลงด้วยการนำหนังสือที่มีชื่อว่า *ธรรมจักร* พิมพ์เมื่อวันที่ ๑๑ พฤษภาคม ๒๔๙๓ (๑๑ พฤษภาคมคือวันเกิดของท่านปรีดี) มีผู้เขียนท่านหนึ่งที่ใช้นามปากกา "๑๔๕๕๙" กล่าวว่า

"ครั้นเกิดรัฐประหารขึ้นเมื่อวันที่ ๘ พฤศจิกายน ๒๔๙๐ ประมุขของมหาวิทยาลัยต้องลี้ภัยการเมืองไปยังต่างประเทศ อาจารย์ถูกจับกุมคุมขัง การสอบไล่ของนักศึกษาในบางลักษณะวิชาต้องทำการสอบกันใหม่ เนื่องจากกระดาษคำตอบของนักศึกษาถูกใช้เป็นเป้าสำหรับประลองความคมของดาบปลายปืน ขณะนั้นเป็นเวลาปิดสมัยการศึกษาประจำปี ซึ่งโดยปกติมหาวิทยาลัยก็เงียบเหงาอยู่แล้ว แต่โดยเฉพาะอย่างยิ่งในขณะนั้น บรรยากาศเต็มไปด้วยความเศร้าและทึบทะมึน แม้ดวงอาทิตย์จะแจ่มกระจ่างปานใดก็ตาม แต่นักศึกษาที่ย่างเท้าเข้าไปในมหาวิทยาลัยในขณะนั้น ก็รู้สึกประหนึ่งว่าดวงอาทิตย์นั้นไร้แสง เพราะยอดโดมที่เคยตระหง่านท้าทายเมฆดูคล้ายประหนึ่งว่าจะพลอยเศร้าไปกับนักศึกษาด้วย เพราะเขาเหล่านั้นรู้สึกโดยสัญชาติญาณว่า ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป วาระที่เขาจะต้องกัดฟันเผชิญกับมรสุมและพายุร้ายได้มาถึงแล้ว" ขอบคุณมากครับ

ขอขอบคุณ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ และดำรง ใคร่ครวญ ที่ให้ข้อมูลส่วนใหญ่สำหรับการปาฐกถาครั้งนี้ ซึ่งแสดง ณ หอศิลปวัฒนธรรม ม.ธ. วันที่ ๒๓ มิถุนายน ๒๕๒๖

ปรีดี พนมยงค์ กับหลักธรรมในการสร้างชาติ

พระพิมลธรรม

เจ้าอาวาสวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์

พระพิมลธรรม ปัจจุบันเป็นเจ้าอาวาสวัดมหาธาตุ ยุวราชรังสฤษฎิ์ และเป็นสภานายกมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อุปสมบท ณ วัดมหาธาตุฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖ ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดมหาธาตุ ฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๑ และดำรงตำแหน่งสภานายกมหาจุฬาฯ ในอดีตหลวงพ่อเป็นผู้ที่ได้กระทำกิจพระศาสนาแผ่ไพศาลทั่วไปทั้งในและนอกประเทศ ทั้งในทางปริยัติและปฏิบัติ ดังมีผลประจักษ์ชัดเป็นหลักฐานมากมาย ในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้เซ็นคำสั่งลับขับพระพิมลธรรมด้วยข้อกล่าวหาหลายข้อ รวมทั้งข้อหาว่าให้การสนับสนุนลัทธิคอมมิวนิสต์ พระพิมลธรรม ถูกจำขังเป็นเวลาหลายปีเพื่อนัดสืบพยาน แต่ในที่สุดพระธรรมก็ชนะอธรรม

ศาลทหารกรุงเทพ ฯ ได้พิพากษายกฟ้อง เนื่องจากไม่ปรากฏพยานหลักฐานใด ๆ พอจะชี้ให้เห็นว่าจำเลยได้กระทำผิดต่อข้อกล่าวหาดังกล่าว และทางมหาเถระสมาคมต้องคืนสมณศักดิ์แก่ท่าน เมื่อวันที่ ๕ กันยายน ๒๕๑๘ จนกระทั่งเดือนกันยายน ๒๕๒๕ พระพิมลธรรมจึงได้กลับมาดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดมหาธาตุ ฯ และสภานายกมหาจุฬา ฯ อีกครั้งหนึ่ง

วันนี้ท่านจะได้มาแสดงปาฐกถาธรรมในหัวข้อที่ว่า "ท่านปรีดี พนมยงค์ กับหลักธรรมในการสร้างชาติ" เพื่อระลึกถึงท่านผู้ประศาสน์การ และรำลึกถึง ๕๐ ปีแห่งการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔๗๕ ในงานนี้ได้รับเกียรติจากท่านผู้หญิงพูนศุขมาในงานนี้ด้วย อันดับต่อไปก็ขอกราบนิมนต์หลวงพ่อขึ้นเป็นองค์ปาฐก ณ บัดนี้

อาตมภาพขออำนวยพรแด่ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ผู้เป็นที่คุ้นเคยนับถือกันมาเป็นเวลายาวนาน และท่านผู้ฟังผู้มีเกียรติทั้งหลายก่อน แต่การจะบรรยายถึงธรรมตามที่ได้กำหนดไว้นั้น อาตมภาพขอถือโอกาสกล่าวถึงเหตุการณ์ครั้งอดีตเกี่ยวกับจังหวัดพระนครศรี-อยุธยาสักเล็กน้อย

เมื่อสมัยก่อน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เห็นจะเป็นเพราะเคยเป็นนครหลวงของประเทศไทยมาเป็นเวลายาวนานนั้นเอง จึงมี

คนที่เรียกว่านักปราชญ์ราชบัณฑิต พร้อมทั้งเจริญด้วยทิฐิมานะอย่างอุ่นหนาฝาคั่ง และทั้งที่มีกิเลสตัณหาค่อนข้างจะหนาแน่น จนทำให้ยากแก่การปกครองไม่ว่าด้านศาสนาและด้านชาติ สมัยนั้นอาตมภาพยังเป็นพระหนุ่มเป็นพระเปรียญ อายุเพิ่งย่างเข้า ๒๙ ปี เผอิญทางราชการคณะสงฆ์ ได้แต่งตั้งเจ้าประคุณสมเด็จพระวันรัตเขมจารีมหาเถระ ผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ของอาตมภาพ และเป็นอดีตเจ้าอาวาสวัดมหาธาตุ ฯ องค์ที่ ๑๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ท่านได้ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะมณฑลอยุธยา เจ้าประคุณสมเด็จเช่นสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเชื่อมั่นว่าเป็นพระมหาเถระที่สมรรถภาพสูงองค์หนึ่ง เมื่อมณฑลอยุธยาเป็นที่ปกครองยากลำบากแก่ผู้ไปปกครองเรื่อยมา ทางคณะสงฆ์จึงได้แต่งตั้งท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระวันรัตเขมจารีมหาเถระ เป็นเจ้าคณะมณฑลอยุธยา

เมื่อท่านเจ้าประคุณสมเด็จเป็นเจ้าคณะมณฑลอยุธยา ก็ได้ดำเนินวางแผนการปกครองด้วยวิธีการของท่าน คือไปปกครอง ณ ที่ใดก็มักสร้างคนก่อนอื่น ปกครองพระก็สร้างพระ ปกครองคนก็สร้างคน เพราะว่าคนเป็นเครื่องมือแห่งการปกครอง ดังนั้นเมื่อท่านเจ้าประคุณสมเด็จไปรับตำแหน่งเจ้าคณะมณฑลอยุธยา ท่านก็ได้ส่งอาตมภาพเวลานั้นเป็นเปรียญธรรม มีนามว่าพระมหาอาจ อาสภเถระ เปรียญธรรม ๘ ประโยค อายุ ๒๙ ปี ให้ไปดำรงตำแหน่งรองเจ้า

คณะมณฑลอยุธยาและเป็นรองเจ้าอาวาสวัดสุวรรณดาราราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อาตมภาพคิดแต่ในใจว่าจะไปลำพังผู้เดียวโดดเดี่ยว จะได้กลับคืนมาไว ๆ แต่ท่านเจ้าประคุณสมเด็จท่านบัญชาให้เอาพระเปรียญธรรมเป็นคณะไปด้วย ให้เป็นคณะบัญจวัคคีย์ มีอาตมภาพและพระเปรียญธรรมติดตามอีก ๔ เป็น ๕ รูปด้วยกัน ได้ออกเดินทางจากกรุงเทพ ฯ โดยรถไฟไปจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เมื่อวันที่ ๑๑ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๗๕ ในการไปครั้งนั้น เจ้าประคุณสมเด็จได้กรุณาขึ้นรถไฟไปส่งถึงวัดสุวรรณดาราราม

ตั้งแต่อดีตที่แล้วมาก็ดี หรืออนาคตตั้งแต่อาตมภาพไปอยู่จังหวัดพระนครศรีอยุธยาแล้วก็ดี เจ้าประคุณสมเด็จไม่เคยไปส่งใครเลย คงไปส่งอาตมภาพผู้เดียว ตั้งแต่นั้นมาอาตมภาพก็ได้ทำหน้าที่สนองพระเดชพระคุณตอบแทนสมเด็จพระอุปัชฌาย์ และสนองพระเดชพระคุณเจ้านาย โดยเฉพาะสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งอาตมภาพได้ไปทูลลาด้วยตนเอง เมื่อไปทูลลา ท่านได้ทรงแสดงความชื่นชมยินดีเป็นพิเศษว่าจะไปครองวัดของท่าน คือวัดสุวรรณดารารามนั้น นอกจากจะเป็นพระอารามหลวงแล้ว อดีตเป็นที่ปลูกอาคารบ้านเรือนของพระชนกของพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและสมเด็จกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ซึ่งเป็นผู้สถาปนาวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎ์

อาตมภาพไปอยู่วัดสุวรรณดารารามไม่นานก็เกิดมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองขึ้น นอกจากมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ แล้ว ต่อมา พ.ศ. ๒๔๗๖ มีการกบฏบวรเดชเกิดขึ้นอีก ทำให้จังหวัดพระนครศรีอยุธยายุ่งยากวุ่นวายมิใช่น้อย บรรดาข้าราชการทั้งหลายก็พลอยวุ่นวายไปด้วย ต้องคอยระมัดระวังหลายอย่างหลายประการ ต่อมาเมื่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นล่ำเป็นสันมั่นคงแล้ว ครั้งนั้นมีท่านรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ เป็นแกนสำคัญผู้หนึ่ง ซึ่งมีบ้านเดิมอยู่ทางทิศพายัพของเกาะเมืองอยุธยา เมื่ออาตมภาพไปเป็นรองเจ้าอาวาสและรองเจ้าคณะมณฑลได้จัดพระปริยัติธรรมการศึกษาขึ้น ท่านรัฐบุรุษอาวุโสได้ไปพัฒนาเกาะเมืองอยุธยาขึ้นเป็นพิเศษ ไป ๆ มา ๆ เสมอ เป็นเหตุให้ได้พบปะสนทนารู้จักมักคุ้นกันมาแต่ครั้งนั้น จนกระทั่งมาได้รู้จักท่านผู้หญิงพูนศุขซึ่งเป็นศรีภรรยาของท่าน ต่อมาก็มีความสนิทสนมรักใคร่กับลูก ๆ ของท่าน โดยเฉพาะคุณปาล พนมยงค์บุตรคนโต ซึ่งได้อุปสมบทที่วัดมหาธาตุ ฯ โดยอาตมภาพเป็นพระอุปัชฌาย์ แต่เป็นที่น่าเสียดายบุญน้อยได้ถึงแก่อนิจกรรมทำลายขันธ์ไปแล้ว

ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ อาตมภาพจึงมีส่วนได้เกี่ยวข้องได้สนทนาปราศรภกันกับท่านรัฐบุรุษอาวุโสในขณะที่ท่านได้ขึ้นไปอยุธยา และขณะที่อาตมภาพมากรุงเทพ ฯ อาตมภาพเวลานั้นถึงแม้จะอยู่กรุงศรี

อยุธยาก็จริง แต่ก็เหมือนเป็นพระอยู่กรุงเทพ ฯ ต้องลงมาประชุมทุกอาทิตย์เดือนหนึ่งหลายครั้ง มีครั้งหนึ่งอาตมภาพมาประชุม ขึ้นรถไฟจะไปประชุมที่กรุงเทพ ฯ พอรถไฟเคลื่อนออกจากสถานีอยุธยาเท่านั้น เครื่องบินเอาลูกระเบิดมาโยนลงใส่ขบวนรถ คนแตกตื่นกระโดดลงจากรถไฟระเนระนาด อาตมาก็เลยทำเป็นพระใจสิงห์ ไม่กระโดดลงมา บรรดาภรรยาผู้พิพากษาซึ่งมาพร้อมกันหลายคนก็เลยพากันมาขอพึ่ง แล้วก็ลงรถ เดินกลับวัดกลับบ้านของตน

ด้วยเหตุนั้น ความสัมพันธ์ติดต่อกันระหว่างอาตมภาพกับท่านรัฐบุรุษอาวุโสจึงใกล้ชิดกันมาก นอกจากสนิทสนมกับท่านและครอบครัวแล้ว บรรดาพี่ ๆ น้อง ๆ ของท่านก็มีความคุ้นเคยรักใคร่นับถือกันมา จนกระทั่งท่านเหล่านั้นเสียชีวิตไป ในฐานะที่อาตมาเป็นพระจังหวัดอื่น โดยกำเนิดเป็นชาวจังหวัดขอนแก่น เมื่อมาอยู่กรุงศรีอยุธยา ก็ได้ตระกูลพนมยงค์นี้เป็นที่พึ่งพาที่อาศัยตระกูลหนึ่ง เคยได้ปรารภกับท่านรัฐบุรุษถึงเรื่องการสร้างชาติบ้านเมือง มีทรรศนะตรงกันว่า การสร้างชาติบ้านเมืองนั้นไม่ได้หมายเพียงการสร้างอาคารบ้านเรือนให้ใหญ่โตมโหฬาร

การสร้างชาติโดยตรงหมายถึงการสร้างคน ซึ่งท่านรัฐบุรุษก็เข้าใจได้ดีในเรื่องนี้ จะเห็นได้จากการที่ท่านมาตั้งมหาวิทยาลัยไว้ ณ ที่นี่ เรียกว่ามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ก็มีคำว่าธรรมติดอยู่ ทั้งนี้ก็

โดยที่ว่าการสร้างชาตินั้นคือสร้างคน

การสร้างคนนั้น ก่อนอื่นก็ต้องรู้จักคำว่า "คน" เสียก่อน คนคืออะไร คนมีอยู่ ๒ ชั้น ชั้นนอกคือร่างกายเป็นเปลือกคน ชั้นในที่เรียกว่าจิตใจเป็นแก่นคน เมื่อคนเป็นอย่างนี้ การสร้างคนนั้นก็ต้องพิจารณาสร้างให้ถูกต้อง สร้างจิตใจอันเป็นแก่น สร้างร่างกายอันเป็นเปลือกให้คู่ควรกัน แม้ในคำสอนพุทธศาสนาก็สอนในเรื่องกายกับใจนี้มาก ด้านกายคือเปลือกถ้าไม่สมบูรณ์ เช่นตาบอดหูหนวกมีพระวินัยบัญญัติไว้ไม่ให้รับบวชเป็นพระในพุทธศาสนา ด้านแก่นคือจิตใจ ถ้าเป็นคนใบ้บ้าเสียสติก็ไม่ให้รับเข้าบวชเป็นภิกษุ แสดงว่าสมเด็จพระพุทธองค์ก็ได้ทรงสอนไว้ในเรื่องสร้างคนคือกายและใจ ใจของคนนั้น ต้องเป็นใจที่ซื่อสัตย์สุจริตและบริสุทธิ์สะอาด พร้อมทั้งประกอบด้วยสติปัญญาตามบุญวาสนาบารมี ข้อนี้สำคัญมาก ถ้าหากว่าบิดามารดาสร้างบุตรธิดาให้เป็นคนเสียสติใบ้บ้าแล้ว ก็เรียกว่าลูกผู้นั้นหมดโอกาสที่จะได้รับสมบัติของพุทธศาสนา หมดโอกาสที่จะได้รับความเจริญรุ่งเรืองในชาตินี้ต่อไป

หลักการพระพุทธศาสนายังสอนว่า บุคคลที่มารดาบิดาสร้างมาไม่ถึงขั้น เป็นจำพวกคนปัญญาอ่อน ถ้าสร้างลูกมีปัญญาอ่อนก็เป็นกรรมของลูก ถึงจะนับถือพุทธศาสนา ถึงจะบวชเรียนเขียนอ่าน ถึงจะศึกษาเล่าเรียนอย่างไร ๆ ก็ไม่มีวันที่จะรู้ความลึกซึ้งสุขุมของ

พระพุทธศาสนาหรือของโลกได้ ศึกษาธิการบางท่านว่าโรงเรียนไหนบ้างสร้างคนโง่มาแต่กำเนิดให้เป็นคนฉลาดได้ ถ้าสร้างได้แล้วรัฐบาลน่าจะให้เงินเดือนเป็นรางวัลพิเศษ

ที่จริง คนปฏิวัติคนไม่ได้ อย่างคนปากเบี้ยว เข้าโรงเรียนแล้วปฏิวัติให้ปากคืนดีไม่ได้ คนบ้าเข้าโรงเรียนแล้วปฏิวัติให้เป็นคนดีไม่ได้ ผิวดำเข้าโรงเรียนแล้วปฏิวัติให้เป็นคนผิวขาวไม่ได้ หมายความว่าโรงเรียนนั้นทำอะไรไม่ได้มากเท่าไร ได้แต่เสริมของที่มีอยู่แล้วให้เหมาะสมให้ดีให้เจริญขึ้นตามสมควรแก่วิสัยเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ บุคคลที่มาประพฤติปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาที่จะได้สำเร็จผลสมประสงค์ของพระพุทธศาสนา คือสำเร็จเป็นกัลยาณชน เป็นพลเมืองที่ดีนั้น ต้องมีพื้นฐานที่ดีมาแล้ว พื้นฐานที่ดีนั้นผู้ให้มาคือมารดากับบิดาสองคนเท่านั้น คนอื่นให้ไม่ได้

ดังนั้น ผู้ที่เป็นมารดาบิดาของโลกจึงน่าสนใจเป็นพิเศษ ถึงโรงเรียนหรือมหาวิทยาลัยนี้ก็น่าจะสอนกันเป็นพิเศษ แทนที่จะตอนคนกันเป็นตอนหมูตอนแมว ควรจะสอนให้คนสร้างลูกให้เฉลียวฉลาดเป็นนักปราชญ์บัณฑิตกัน อย่างสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชโอรสกว่าครึ่งทรงมีเป็นร้อย สมเด็จพระจุลจอมเกล้า ฯ รัชกาลที่ ๕ ยังสู้ไม่ได้ พระองค์ทรงลาสิกขาเมื่อพระชนม์ ๔๗ ทรงมีครอบครัวสร้างพระราชโอรสได้มาก ส่วนสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ฯ

ซึ่งมีพระมเหษีแต่พระชนม์ ๑๖ พรรษา ก็สู้ไม่ได้ อันนี้เป็นเครื่องวัดว่าสมัยนั้นนัยว่าสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ก็ดี สมเด็จพระจุลจอมเกล้า ฯ ก็ดี ทรงบ่นเสมอว่า ได้เสนาบดีไม่ถึงพระราชหฤทัย คือผู้ที่เป็นเสนาบดีเป็นมือเป็นเท้านั้น ปฏิบัติราชการไม่ทันพระราชประสงค์ อย่าว่าแต่ทางโลกเลยแม้ทางศาสนาก็เห็นชัด อาตมภาพถนัดในทางพระศาสนา จึงจะขอพูดหนักอยู่ในทางศาสนาเรื่อย ๆ เพราะโตมาในทางศาสนา

สมเด็จบรมบพิตรรัชกาลที่ ๕ เป็นที่ทราบกันดีว่าพระองค์ทรงเป็นจอมแห่งนักปราชญ์ผู้หนึ่งหาผู้เสมอเหมือนได้ยาก อาตมภาพเห็นถนนราชดำเนิน เห็นพระราชวัง พระที่นั่งอนันตสมาคมแล้ว ก็ยังถวายพรยกย่องสรรเสริญอยู่ในใจมานาน จนถึงบัดนี้ก็ยังหาผู้เหนือไม่ได้ การพัฒนาวัตถุ แล้วพระองค์ได้มีโอกาสเสด็จไปเห็นเมืองนอกหลายแห่งหลายหน พระองค์ก็ได้ทรงถ่ายทอดเอามาจากต่างประเทศ ในฐานะที่พระมหากษัตริย์พระองค์นี้เป็นองค์เอกอัครศาสนูปถัมภก ได้ทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งมหาวิทยาลัยสงฆ์ขึ้น ๒ แห่ง แห่งหนึ่งตั้งที่ วัดบวรนิเวศวิหาร พระราชทานนามว่า "มหามกุฏราชวิทยาลัย" และตั้งขึ้นที่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฏ์อีกแห่งหนึ่ง พระราชทานนามว่า "มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย" ที่ทรงตั้งมหามกุฏราชวิทยาลัย เพื่อเป็นอนุสรณ์แด่สมเด็จพระบรม

ชนกนาถ ส่วนที่วัดมหาธาตุ ฯ นั้น เป็นนิมิตเครื่องหมายแทนพระองค์เองว่า ทรงพระราชทานพระบรมนามาภิไธยให้เป็นชื่อของมหาวิทยาลัย และได้ทรงแบ่งแยกไว้ว่ามหามกุฏราชวิทยาลัยให้เป็นมหาวิทยาลัยสำหรับพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายศึกษาเล่าเรียน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยให้พระสงฆ์มหานิกายศึกษาเล่าเรียน และในพระบรมราชโองการนั้นได้ทรงสั่งกำชับไว้ว่า ที่ทรงตั้งมหาวิทยาลัยสงฆ์ขึ้นนี้ "เพื่อจะให้พระสงฆ์ได้ศึกษาเล่าเรียนพระไตรปิฎกและวิชาชั้นสูง" ใจความ ๒ ประโยคนี้สำคัญมาก มีกระทรวงศึกษาธิการเอาไปตีความคำว่าวิชาชั้นสูงคืออะไร แต่ว่าทางมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยตีความไม่เหมือนกัน พระไตรปิฎกนั้นไม่ต้องความตี มีอยู่ ๓ ประเภท คือพระพุทธโอวาทที่เกี่ยวกับระเบียบวินัยมารยาท เรียกว่าพระวินัยปิ-ฎก พระพุทธโอวาทที่เป็นคำสอนอันเป็นส่วนสมมติธรรม เรียกว่าพระสุตตันตปิฎก พระพุทธโอวาทที่สูงเลยสมมติเลยบัญญัติไปมีแต่สภาวธรรมเท่านั้น คือมีแต่รูปกับนาม เรียกว่าพระอภิธรรมปิฎก พระวินัยปิฎก มีข้อธรรม ๒๑,๐๐๐ ข้อ พระสุตตันตปิฎกมีหัวข้อธรรมเท่ากัน ส่วนพระอภิธรรมปิฎกมีหัวธรรม ๔๒,๐๐๐ ข้อ รวมเป็น ๘๔,๐๐๐ ข้อ ถ้าเราจะยกเอามาสอนนักเรียนชั้นปริญญาบ้างก็เห็นจะเป็นนักปราชญ์ราชบัณฑิต ไม่คดไม่โกงได้อยู่ ถ้าสอนถึงขนาดจบพระไตรปิฎกและได้ประพฤติปฏิบัติธรรมกรรมฐานจนได้วิชาชั้นสูง

ในสมัยที่อาตมภาพได้ใกล้ชิดติดต่อกับท่านรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ ท่านมอบหมายให้การพัฒนาเกาะเมืองกรุงศรีอยุธยาไว้ในบารมีของอาตมภาพลับ ๆ โดยสั่งผู้ว่าราชการจังหวัดอย่างไม่มีลายลักษณ์อักษรว่า ถ้าจะพัฒนาวัดเก่าวัดใดวัดหนึ่ง ต้องให้ไปปรึกษาเจ้าคุณศรีสุธรรมมุนีเสียก่อน อาตมภาพเมื่อก่อนได้ราชทินนามว่า พระศรีสุธรรมมุนี เมื่อท่านได้ให้เกียรติอย่างนี้ อาตมาสมัยนั้น ก็ได้ร่วมกันทำการพัฒนา โดยเฉพาะก็ระวังไม่ให้กระทบกระเทือนจิตใจและทรัพย์สมบัติของราษฎร และพยายามอะลุ่มอล่วยให้เข้าอกเข้าใจ จึงได้รื้อได้ถอนเปลี่ยนแปลงสิ่งต่าง ๆ ให้เป็นไปตามจุดมุ่งหมาย เหตุการณ์ก็เป็นมาด้วยดีและมีข้อหนึ่งที่ท่านรัฐบุรุษอาวุโสพูดกับอาตมาไว้ว่า ท่านเจ้าคุณเป็นผู้มีกึ๊ฟ ฉะนั้นจำเป็นที่จะต้องไปศึกษาดูงานต่างประเทศให้จงได้ เวลานั้นอาตมภาพก็ไม่ได้สนใจ กึ๊ฟคืออะไรก็ไม่ทราบ ภาษาอะไรก็ไม่ทราบ เราสนใจแต่ภาษาบาลี และก็ไม่เคยไปเมืองนอกเมืองนาที่ไหน แต่เมื่อท่านรัฐบุรุษอาวุโสมา ในเวลาที่ได้พบกันแต่ละครั้ง ว่าเราจะต้องสร้างชาติบ้านเมืองด้วยการสร้างคนให้เป็นคนเสียก่อน ถ้าคนไม่เป็นคนแล้ว เราจะสร้างวัดวาอารามสร้างตึกสร้างมหาวิทยาลัยใหญ่โตสักเท่าไร ก็ไม่เป็นการสร้างชาติบ้านเมือง กลับจะเป็นการทำลายชาติบ้านเมืองในภายหลัง แต่ถ้าเราสร้างคนเป็นคนแล้ว จะสร้างอะไรขึ้นอาจจะไม่ต้องสร้างเองก็

ได้ ลูกเต้าเกิดมาภายหลังเขาก็สร้างเองตามอัธยาศัยของเขา แต่จะต้องสร้างคนให้เป็นคนเป็นประการสำคัญและเป็นประการแรก หลักการที่จะสร้างคนให้เป็นคนนั้น เราได้สนทนากันว่ามี ๒ ชั้น ดังที่กล่าวมาแล้ว คนชั้นแก่นคือจิตใจเอาอะไรสร้าง คนชั้นเปลือกคือกายเอาอะไรสร้าง ก็ได้ความวินิจฉัยออกมาจากมวลนักปราชญ์ทั้งหลายว่า การที่จะสร้างจิตใจให้ซื่อสัตย์สุจริตไม่ให้คดโกงและให้จิตใจบริสุทธิ์สะอาดเป็นนักปราชญ์บัณฑิตนั้น นอกจากศาสนาแล้วไม่มีอะไรจะสร้างได้ ให้มีทรัพย์ตั้งหมื่นล้านมากองไว้เพื่อจะให้ช่วยสร้างปัญญาก็สร้างไม่ได้ หรือจะเอามาสร้างกายที่ไม่สวยไม่งามให้สวยให้งามก็ไม่ได้ จิตใจนี้มีศาสนามีธรรมมีบุญเป็นสมบัติ ฉะนั้นจึงต้องเอาศาสนาเท่านั้นสร้างแก่นคนคือจิตใจ ให้สำเร็จเป็นใจคน ไม่ให้เป็นใจสัตว์ มนุสฺสมนุสฺโส คนแท้ ๆ มนุสฺสเทโว คนเทวดา

การที่จะเอาศาสนามาสร้างคนนั้น ได้พูดกันว่า ก่อนอื่นต้องได้มนุษยธรรม ธรรมที่ทำให้เป็นคน มนุษยธรรมได้แก่เบญจศีลหรือกุศลกรรมบท เบญจศีลมี ๕ ถ้าเป็นกุศลกรรมบทมี ๑๐ แต่ว่าโดยความหมายอันเดียวกัน ก็ได้ความว่าเมื่อมารดาบิดาจะหล่อลูกแต่ละคน ต้องเอาศีล ๕ ลงด้วย คล้ายหล่อพระมีทองคำใส่ลงไว้ให้มีเนื้อทอง ถ้าสร้างลูกสร้างคนไม่มีศีล ๕ ไม่มีกุศลกรรมบทลงไปด้วยแล้ว ก็ไม่เป็นคนแท้ มักจะเป็นคนเปรต คนเดรัจฉาน คนหมู ๆ

หมา ๆ เวลานี้ประเทศไทยเราเห็นจะมากด้วย ฆ่ากันทุกวันตามข่าว สร้างคนให้เป็นศัตรูแก่ตนเอง แก่สังคม แก่ประเทศชาติ และแก่พระศาสนา เมื่อไม่ช้ามานี้วัดมหาธาตุ ฯ ถูกขโมยช้างศึกม้าศึกและมโหระทึก ตำรวจสามารถไปนำเอาคืนมาได้ สั่งให้รางวัลตำรวจหมื่นหนึ่ง ตำรวจจับเข้าคุกหมด ๘ คนด้วยกัน

ข้อที่ว่าเอาศาสนามาสร้างจิตใจนั้นก็เพื่อให้จิตใจมีธรรม เพื่อให้จิตใจเป็นธรรม ส่วนกายนั้นไม่สำคัญนักเท่าไร เพราะกายเป็นคนใช้ ดังที่มีคำสุภาษิตพังเพยว่า "ใจเป็นนายกายเป็นบ่าว" ถ้าใจซึ่งเป็นนายเป็นผู้บัญชาการดีแล้ว ถึงกายซึ่งเป็นคนใช้ก็ดีไปตามเอง แม้จะประดับตกแต่งกายให้สวยงามสักเท่าใด ก็บังคับใจไม่ได้และมีประโยชน์น้อย อาตมภาพในฐานะที่เป็นพระอยู่แต่ในวัดและมีวงจำกัดมองเห็นไปว่า เวลานี้โลกจ่ายทรัพย์เสริมสร้างบ่าวมากเหลือเกิน จนเงินเดือนไม่พอใช้ ส่วนนายปล่อยให้โง่ ๆ เง่า ๆ ปล่อยให้ฆ่ากันอิจฉาริษยาบังเบียดกันไปเรื่อย ๆ นี่ก็น่าคิด ขอฝากท่านผู้ฟังไว้คิด

เดี๋ยวนี้เราไม่ค่อยได้สนใจสร้างใจซึ่งเป็นนาย เอาใจใส่แต่เรื่องจะสร้างกายซึ่งเป็นบ่าว แต่งตัวกันโก้หรู มีรถยนต์สวย ๆ เพียงแต่ให้ก้นนั่ง คิดดูก็รู้สึกว่าโง่กันไปหน่อย ตายแล้วก็เอาไปไม่ได้ สมบัติกายนั้นตายแล้วก็เอาไปไม่ได้ ส่วนสิ่งที่จะเอาไปได้ไม่ค่อยคิด

สร้างกัน วัดมหาธาตุฯมีสมภารมาถึงปัจจุบัน ๑๘ องค์ มรณภาพไปแล้ว ๑๖ องค์ องค์ที่ ๑๘ เป็นมา ๒ หนแล้ว แต่ก็ยังไม่ตาย ก็ไม่เห็นสมภารองค์ใดเอาสมบัติไปด้วยได้ ทิ้งไว้ให้สมภารปัจจุบันเป็นภาระดูแลรักษา จนให้เขามาลักมาขโมยดังกล่าวแล้ว นี่ก็เห็นชัด เอาไปไม่ได้จริง ๆ

ส่วนสมบัติในใจนั้นเอาไปด้วยได้ ท่านผู้ฟังทั้งหลาย ที่เรามาทำบุญฟังปาฐกถาธรรมวันนี้ จุดหมายสำคัญเราต้องการจะทำบุญสนองพระคุณท่านรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ เมื่อเราทำบุญแล้วบุญจะถึงคนตายไหม ก็น่าคิด สำหรับอาตมภาพคิดมานานแล้ว จะพูดแสดงให้ฟังต่อไป

มนุษย์เราเกิดมาแล้วเรียกว่าโชคดีเหลือเกิน ดีอย่างไร ดีกว่าเป็นหมามาก หมาไม่รู้จักไหว้เจ้าของ รู้แต่ประจบกินอย่างเดียวว่านโมก็ไม่ได้ ไหว้ก็ไม่เป็น ยังขี้รดอีก เกิดเป็นคนนั้นแสนประเสริฐเพราะเหตุใด เพราะการเกิดมาแต่ละคนได้รถยนต์มาคนละ ๑ คัน จะขอเชิญพระบาลีมาพูดให้ฟังต่อไป อิทํ สรีรยนฺตํ อันว่ารถยนต์คือสรีระร่างกายคันนี้ จตุจกฺกํ มีล้อสี่ นวทวารํ มีท่อไอเสียเก้าสรีรํ มีร่างกายเป็นเรือนรถ จิตฺตํ มีจิตใจเป็นเครื่องยนต์ บุญฺญานิ มีบุญกุศลเป็นน้ำมัน สติโทวาริกํ มีสติเป็นโชเฟอร์ขับรถ ก็อย่างนับดู ที่จริงเรามีรถมาคนละคันทุกคนแล้ว ก็ไม่น่าจะฮึกเหิมเสริม

สร้างรถอะไรมากมายขึ้นมาอีก ใช้ได้ดีกว่ารถซื้อมาเป็นไหน ๆ รถคันนี้ขี่ไปนิพพานได้นะท่านผู้มีเกียรติ แต่ก็ต้องขึ้นอยู่กับโชเฟอร์และน้ำมัน ถ้าโชเฟอร์ขับรถเก่ง ไม่ตกเหวตรงไปได้ ก็ไปถึงนิพพาน หรือมิฉะนั้นน้ำมันไม่หมด สั่งสมน้ำมันไว้ไม่ให้ขาด อย่าขี้เกียจใส่บาตรเติมน้ำมัน ขอโฆษณาให้ช่วยใส่บาตรพระ ไม่ให้พระเณรอดอยากมาก เดี๋ยวจะสึกเสียหมด การทำบุญเป็นการสั่งสมเก็บน้ำมันรถไว้ใช้ คนเราที่จะตาย ๑ เพราะหมดอายุ ๒ เพราะหมดบุญ หมดอายุ คนเราอายุ ๑๐๐ ปีเป็นกำหนด ในระหว่างจวน ๑๐๐ ปีก็ตายแล้ว อย่าง ฯพณฯ ปรีดี ท่านอายุ ๘๓ แก่กว่าอาตมภาพ ๓ ปี

รถคันนี้ ถ้าเราฝึกโชเฟอร์ไว้ให้ดี เตรียมน้ำมันไว้ไม่ให้ขาดไปถึงนิพพานได้ ถ้าไม่อยากไปนิพพานไว จะไปชมเมืองฟ้าเมืองสวรรค์ เมืองอินทร์เมืองพรหมก็สนุกสุขสบายเหมือนกัน ขี่รถคันนี้แหละไปชม โดยเฉพาะรถคันนี้ไม่ได้ซื้อ ได้มาเอง บุญบันดาลมาพร้อมกับเกิด ซึ่งคนโบราณเขาเรียกว่าบุญวาสนา รถบางคันก็ดีบางคันก็ไม่สมบูรณ์ เพราะเจ้าของที่สร้างรถไม่สมประกอบ

ที่กล่าวมานี้ว่าถึงเรื่องสมบัติใจคือแก่นคน เอาศาสนาสร้างใจให้ใจทรงธรรม ส่วนเปลือกคนคือกายนั้น ใช้สถาบันชาติสร้าง ถ้าชาติใดเป็นหลักฐานมั่นคงดำรงอยู่โดยดี ประชาราษฎรมีสิทธิเสรีภาพและทำมาหากินได้สะดวกสบาย ชาตินั้นก็จะทำให้ราษฎรมีพลานามัย

สมบูรณ์ คนที่มีจิตใจเป็นนักปราชญ์ มีร่างกายพลานามัยสมบูรณ์ก็ชื่อว่าเป็นผู้สมบูรณ์แล้ว คือเก่นคนก็เฉลียวฉลาดเป็นนักปราชญ์ราชบัณฑิต คนใช้คือรถได้แก่ร่างกายก็มีพลานามัยสมบูรณ์ ใช้ให้ทำอะไรก็ทำได้ และจะเป็นอย่างนี้ได้ชาติต้องเป็นปกติมีหลักฐานมั่นคง บ้านเมืองเป็นปกติ ถ้าบ้านเมืองไม่ปกติ บ้านแตกสาแหรกขาด เช่น ประเทศกัมพูชา และลาวปัจจุบันนี้ น่าสงสารจริง ๆ อาตมภาพเคยไปเยี่ยมค่ายอพยพชาวลาวทางหนองคาย ชาวกัมพูชาทางอรัญประเทศ พวกนี้โดยมากไปอยู่ยุโรปอเมริกาเป็นส่วนมาก อาตมภาพเสียดายคนไทยดำ อยากได้ไว้บนผืนดินเมืองไทย ก็ไม่มีสิทธิ์จะทำได้ พวกไทยดำ ไม่ใช่ผิวดำ แต่ชอบนุ่งผ้าดำ เครื่องประดับตกแต่งดำ แต่ผิวขาวสะอาด จะสวยกว่าคนไทยอีสานด้วยซ้ำไป

ข้อนี้ที่ได้สนทนากับท่านรัฐบุรุษอาวุโส จะช่วยกันสร้างชาติ โดยเอาศาสนามาสร้างใจ เอาสถาบันชาติมาสร้างกาย แล้วอาตมภาพยังได้เรียนท่านว่า ฯพณฯ เป็นฝ่ายอาณาจักร จงสร้างชาติตามหลักการก็แล้วกัน คณะสงฆ์ซึ่งเป็นฝ่ายพุทธจักรจะช่วยสร้างศาสนา

เพื่อที่จะสร้างคนให้สำเร็จตามเป้าหมาย อาตมาจึงจัดส่งพระภิกษุที่มีสมรรถภาพ ไปศึกษาเล่าเรียนวิชาความรู้เพิ่มเติม คือจัดส่งไปศึกษาอยู่พม่า อินเดีย ศรีลังกาและญี่ปุ่น ทำไปทำมาในที่สุดก็ถูกจับเข้าคุก หาว่าเป็นหัวหน้าคอมมิวนิสต์ เลยเป็นอย่างนี้ไป

เพราะคนเราไม่เหมือนกัน หรือว่าชาติบ้านเมืองสะกดคนให้ไม่สมประกอบ ตาสั้น หูสั้นก็เป็นได้ มีแสงสว่างไม่แจ่มแจ้ง เห็นคนดีเป็นคนเลว เห็นคนเลวเป็นคนดี ถ้าเราได้คนอย่างนี้เป็นผู้นำเป็นผู้สร้างชาติบ้านเมือง ก็นับว่าเป็นกรรมของชาติ

ตามที่กล่าวมานี้ อาตมภาพเสียดายท่านรัฐบุรุษอาวุโส ที่ว่าเสียดายนั้นก็คือเสียดายความรู้ความสามารถของท่าน ถ้าท่านได้อยู่ได้เป็นที่ปรึกษาหารือกัน ถึงท่านจะแก่ชราแล้วสติปัญญาท่านก็ยังดี เมื่อตะกี้ได้เรียนถามท่านผู้หญิงได้ความว่า ท่านเขียนหนังสืออยู่ดี ๆ ก็ถึงแก่อสัญกรรมอย่างกระทันหัน หมอฝรั่งก็ชมว่าตายดีจริง ๆ ก็คนมีบุญย่อมตายงามตายดี เป็นไปตามธรรมดาของหลักธรรม น่าเสียดายอยู่อันหนึ่งก็คือว่า ขณะที่ ฯพณฯ ท่านยังเป็นหนุ่มแข็งแรงเฉลียวฉลาด ประเทศไทยเราก็ไม่ให้โอกาสแก่ท่านบริหารราชการ ให้ท่านหนีไปเสีย อันนี้น่าเสียดาย ถ้าเราเปิดโอาสเปิดทางให้ท่านได้สร้างประเทศชาติไปตามหลักการ เข้าใจว่าขโมยจะน้อยลงหรือหมดสิ้นไป

ท่านผู้ฟังเห็นไหมว่า เพราะเราไม่ได้เอาศาสนามาสร้างใจขโมยจึงเต็มบ้าน ที่ว่าการที่จะเอาศาสนามาสร้างคนนั้น ศาสนาพุทธมี ๓ ขั้น ขั้นที่ ๑ ปริยัติศาสนา คือเรียนพระไตรปิฎก ขั้นที่ ๒ ปฏิบัตติศาสนา คือเจริญสมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐาน ขั้นที่ ๓ ปฏิเวธศาสนา คือการได้บรรลุมรรคผลเป็นพระโสดา สกิทาคา

อนาคา อรหันต์ คนเราถ้าได้เอาศาสนามาสร้างจิตใจให้เป็นใจคนก่อน ต่อไปค่อยเลื่อนให้เป็นใจเทวดาใจพระอริยเจ้า ประเทศชาติของเราก็จะเจริญไปในทางที่ดี เมื่อ ๓ ปีมาแล้ว อาตมภาพได้มีโอกาสไปประเทศสวิสเซอร์แลนด์ ที่นั่นไม่มีขโมยเลย อาตมภาพไม่พูดถึงเรื่องขโมยเลย อายเขา กลัวเขาจะถาม ในสมัยนี้ประเทศสวิสเซอร์แลนด์ก็หาขโมยไม่ได้ แต่ประเทศสหรัฐอเมริกามีมาก ประเทศสวิสเซอร์แลนด์อนุโมทนา บ้านไม่ต้องมีรั้ว ปลูกต้นไม้แทนรั้ว ลืมของไว้ตามรถเมล์ก็ส่งคืนให้ถึงบ้านเลย

เวลาเห็นจะหมดแล้ว ในโอกาสนี้ อาตมภาพได้ทราบว่าคณะศิษยานุศิษย์ญาติมิตรใน ฯพณฯ พากันแสดงความกตัญญูกตเวทิตาธรรมแด่ดวงวิญญาณของท่าน ทั้งสมัยถึงอสัญกรรมครบ ๗ วัน ครบ ๕๐ วัน แทนที่จะทำวันเดียว นี่ยังจะมีต่อไปอีก น่าอนุโมทนาสาธุการมากเหลือเกิน แต่ที่มาพูดวันนี้ก็ใคร่จะขอให้บรรดาศิษย์ท่านรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ พากันได้สร้างลูกให้ดี ๆ ตามหลักการอย่าไปตอนกันเสียหมด ไม่พูดว่าเป็นบุญหรือบาป แต่ว่าเป็นการกันนักปราชญ์ไม่ให้มีโอกาสได้เกิด การตอน นักปราชญ์ไม่มาเกิดเป็นคนที่หนึ่ง เพราะเหตุใด เพราะพ่อแม่ยังหลงทางอยู่ บุตรคนแรก ๆ จึงไม่ฉลาด ไปฉลาดคนหลัง ๆ ถ้าไปตอนเสียหมดแล้ว ลูกดี ๆ ไม่มีโอกาสได้เกิด ชาติเราจะเป็นอย่างไรถ้ามีแต่คนโง่ ๆ เกิดมามาก ๆ

ดังนั้น อาตมภาพจึงใคร่เชิญคำสุภาษิตเกี่ยวกับเรื่องสร้างลูกของนักปราชญ์ระดับโลกผู้หนึ่งมาแสดงไว้ ณ ที่นี้ว่า "แม่ผู้ให้กำเนิดและเลี้ยงลูกที่มีสติปัญญา ความเฉลียวฉลาด ความสามารถ และมีพลานามัยสมบูรณ์นั้น ชื่อว่าได้ทำหน้าที่กรณียกิจให้แก่ประเทศชาติอย่างดียิ่ง ลูกผู้มีคุณลักษณะดังกล่าวจัดเป็นสมบัติอันล้ำค่าของชาติ และรับใช้สังคมได้เป็นอย่างดี" ดังนี้

ที่สุดนี้ ขอเชิญชวนคณะศิษยานุศิษย์ญาติมิตรและท่านผู้พึงทั้งหลาย โปรดได้พากันน้อมจิตใจอันประกอบไปด้วยบุญกุศลนี้ไปถึงดวงวิญญาณของท่านรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ ในปรโลก และขออันเชิญดวงวิญญาณท่านรัฐบุรุษอาวุโส โปรดได้รับทราบว่าขณะนี้คณะศิษยานุศิษย์ญาติมิตรกำลังทำบุญอุทิศให้อยู่ ขอได้โปรดส่งดวงวิญญาณมารับทราบและอนุโมทนา ขอให้กุศลผลบุญนี้จงสำเร็จเป็นพลวปัจจัยอำนวยผลดลบันดาลให้ ฯพณฯ จงมีความสุขเกษมสำราญอยู่ในภพที่บังเกิดนั้น ๆ จงทุกประการเทอญ

แสดง ณ หอศิลปวัฒนธรรม ธรรมศาสตร์ วันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๕๒๖

ความคิดสังคมนิยมวิทยาศาสตร์ประชาธิปไตย ของปรีดี พนมยงค์

เฉลิมเกียรติ ผิวนวล

สำหรับวันนี้เป็นวันก่อนสุดท้ายของการจัดงานสัปดาห์รำลึกท่านปรีดี พนมยงค์ วันนี้เป็นการปาฐกถาในหัวข้อเรื่อง "ความคิดสังคมนิยมวิทยาศาสตร์ที่เป็นประชาธิปไตยของท่านปรีดี พนมยงค์" ซึ่งอาจารย์เฉลิมเกียรติ ผิวนวล ท่านบอกว่า ตัดคำว่า "ที่เป็น" ออกไปได้ คือ "ความคิดสังคมนิยมวิทยาศาสตร์ประชาธิปไตย" นั่นเอง

องค์ปาฐกของเราวันนี้คือ อาจารย์เฉลิมเกียรติ ผิวนวล ผู้ช่วยศาสตราจารย์วิชาปรัชญา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปัจจุบันกำลังทำงานวิจัยเกี่ยวกับความคิดทางการเมืองของท่านปรีดี พนมยงค์ ของสถาบันไทยคดีศึกษา มีผลงาน

ที่สำคัญมากทางด้านปรัชญา จิตวิทยา เช่น **ไท–ทาส: การศึกษาปัญหาความหมายของเสรีภาพสำหรับคนสมัยใหม่ จิตวิเคราะห์ของฟรอยด์ และความคิดทางจริยศาสตร์ของ คาร์ล มากซ์** *และวันนี้อาจารย์เฉลิมเกียรติ ผิวนวล ก็ให้เกียรติมาเป็นองค์ปาฐกในเรื่อง "ความคิดสังคมนิยมวิทยาศาสตร์ประชาธิปไตย" ขอเรียนเชิญเลยครับ*

สวัสดีครับ เรื่องที่ผมจะพูดนี้มีลักษณะแตกต่างจากเรื่องที่พูดกันมาก่อนหน้า เนื่องจากในการศึกษาผลงานของท่านปรีดี เราอาจจะแยกผลงานต่าง ๆ ของท่านได้เป็น ๒ ประเภทใหญ่ ๆ คือ

ผลงานจากการกระทำของท่านเองอย่างหนึ่ง ส่วนอีกอย่างหนึ่งก็เป็นในเชิงความคิด ซึ่งปรากฏเป็นเอกสารต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก แน่นอนว่าผลงานทั้ง ๒ อย่างเกี่ยวข้องกันสัมพันธ์กัน ท่านปรีดีก็เป็นบุคคลหนึ่งที่พยายามทำอย่างที่ตัวเองคิด อย่างไรก็ตามการบรรยายของผมในวันนี้จะเน้นเกี่ยวข้องกับความคิดมากกว่าด้านการกระทำ ความสำคัญในด้านนี้ของท่านปรีดี มีถึงขนาดที่มีผู้ตั้งข้อสังเกตว่าถึงแม้เราอาจจะมองผลงานด้านการกระทำ เช่นทางการเมืองของท่านว่าประสบความล้มเหลวบ้าง แต่ว่าหลายคนที่ศึกษาข้อเขียนของท่านในเชิงแนวความคิด ก็มีความเห็นพ้องกันว่าท่านมีระบบความคิดที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง อย่างที่ท่านพิธีกรได้เรียนให้ท่านผู้

พึ่งทราบแล้วว่าหัวข้อการบรรยายวันนี้มีชื่อยืดยาวมาก แล้วชื่อจริงๆ ที่ท่านใช้เองนั้นมีชื่อว่า ปรัชญาสังคมนิยมวิทยาศาสตร์ประชาธิปไตย (*Democratic Scientific Socialism*)

นี่คือเป็นชื่อที่ท่านปรีดี ใช้เรียกระบบความคิดของท่านโดยส่วนรวม มีข้อสังเกตคือว่าท่านปรีดีเพิ่งจะมาใช้ชื่อนี้ในระยะ ๓–๔ ปีมานี้เอง และชื่อนี้ถ้าเปิดดูในปาฐกถาหรือข้อเขียนโดยตรงของท่าน เราจะไม่ค่อยพบแต่กลับพบในการให้สัมภาษณ์ของท่าน มีครั้งหนึ่งผู้สื่อข่าวต่างประเทศสัมภาษณ์ท่านโดยเรียนถามท่านว่า "ท่านจะบรรยายลักษณะปรัชญาการเมืองของท่านสักหน่อยจะได้ไหม" ท่านปรีดีก็ตอบว่า "ปรัชญาการเมืองของข้าพเจ้าคือ **สังคมนิยมวิทยาศาสตร์ประชาธิปไตย** เพราะว่าประชาธิปไตยและสังคมนิยมควรมีพื้นฐานเป็นวิทยาศาสตร์..."

เนื่องจากว่าหัวข้อการบรรยายวันนี้เป็นเรื่องใหญ่โตมาก เพราะเรากำลังพูดถึงระบบความคิดโดยส่วนรวมของบุคคลหนึ่ง ซึ่งนอกเหนือจากการเป็นนักปฏิวัติแล้ว ก็ยังสามารถที่จะได้รับการขนานนามว่าเป็น "นักคิด" อย่างเต็มภาคภูมิด้วย ดังนั้นในการบรรยายของผมในวันนี้ ผมจะขอเริ่มด้วยการทำความเข้าใจอย่างง่ายๆ เนื่องจากเวลาเรามีไม่มากนัก ผมจะขอเริ่มด้วยการวิเคราะห์คำแต่ละคำ ชื่อนี้มีคำสำคัญอยู่ ๓ คำคือคำว่า "สังคมนิยม" "วิทยาศาสตร์" และ "ประชา

ธิปไตย" หัวข้อแรกของผมจึงเป็นการวิเคราะห์ความหมายของ "วิทยาศาสตร์" เนื่องจากท่านปรีดีได้บอกแล้วว่าทั้งสังคมนิยมและประชาธิปไตยควรที่จะอยู่บนพื้นฐานวิทยาศาสตร์ สำหรับท่านปรีดี "วิทยาศาสตร์" นี้ถูกมองว่าเป็นหลักแห่งความรู้อย่างหนึ่ง วิทยาศาสตร์เป็นความรู้อย่างหนึ่งของมนุษย์ เป็นความรู้ที่ได้จากการสังเกตและค้นคว้าในเชิงประสบการณ์ การสังเกตค้นคว้าในเชิงประจักษ์ (*Empirical*) ในเรื่องของธรรมชาติ แล้วก็จัดเข้าเป็นระบบระเบียบ ดังนั้นท่านจึงบอกว่าความรู้ทางวิทยาศาสตร์ เป็นความรู้ในสภาวะและอาการทั้งหลายของธรรมชาติ ความหมายของวิทยาศาสตร์ ในฐานะที่เป็นหลักความรู้หรือหลักวิชาปรากฏร่องรอยในงานของท่านนับแต่งานชิ้นแรก ๆ อย่างเช่น **คำประกาศของคณะราษฎร** มาจนถึง **เค้าโครงการเศรษฐกิจ** เรื่อยมาจนถึงงานสมัยหลังๆ ก่อนที่ท่านจะถึงแก่อสัญกรรมลง วิทยาศาสตร์ก็มีความหมายในฐานะที่เป็นหลักความรู้อย่างหนึ่งเช่นนี้ เป็นการศึกษาสภาวะและอาการของธรรมชาติ

ความรู้แบบวิทยาศาสตร์นี้ วางอยู่บนหลักปรัชญา แบบ**สสารธรรม** (*Materialism*) นี่มิได้หมายความว่าผมจะทำเรื่องนี้ให้เป็นเรื่องยาก แต่ว่าการจะเข้าใจระบบความคิด **ปรัชญาสังคมนิยมวิทยาศาสตร์ประชาธิปไตย** ก็จำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับเรื่องทางปรัชญา

อันนี้ท่านปรีดีบอกว่า ปรัชญาแบบสสารธรรมนี้เป็นทัศนะทางปรัชญาที่อาศัยวิทยาศาสตร์เป็นหลัก ดังนั้นเมื่อท่านเสนอแนวคิดอย่างวิทยาศาสตร์ ท่านก็จำต้องเข้าเกี่ยวข้องกับปรัชญาแบบสสารธรรม คำว่า "สสารธรรม" เป็นศัพท์ที่ท่านใช้เอง เรามักจะรู้จักกันในชื่ออื่นว่า **สสารนิยม** หรือ **วัตถุนิยม** นี่เป็นแนวความคิดแบบหนึ่งที่ถือหลักว่าสสารวัตถุเป็นสมุฏฐานของสรรพสิ่ง การบอกว่าสสารเป็นสมุฏฐานของสรรพสิ่งนี้ เป็นการระบุจุดยืนในการมองโลกแบบหนึ่ง แนวความคิดแบบนี้จะตรงกันข้ามกับแนวความคิดแบบ **จิตนิยม** หรือใช้ศัพท์ของท่านว่า "จิตธรรม" ในขณะที่นักจิตนิยมจะคิดว่าความเป็นจริงของโลกและชีวิตของเรานี้คือ จิตวิญญาณ อย่างเช่นความเชื่อที่ว่าเมื่อคนเราตายไปแล้วก็มีวิญญาณล่องลอยออกไป อยู่ในโลกนรก สวรรค์ โลกอะไรก็ตาม แล้วมาเกิดใหม่ได้ นั่นเป็นความคิดแบบจิตธรรม หรือจิตนิยม แต่ท่านปรีดีไม่ได้คิดแบบนั้น ท่านเสนอว่าสมุฏฐานของโลกนี้และชีวิตคือสสาร แล้วสสารคืออะไร ท่านปรีดีเข้าใจคำว่า **สสาร** นี้ ตามความหมายแบบวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ คือตามความหมายทางการศึกษาฟิสิกส์ของคนสมัยนี้นี่เองว่า **สสาร** ก็หมายถึงของแข็ง ของเหลว และก๊าซ คือทั้ง ๓ อย่างนี้เป็นลักษณะหรือเป็นสถานะ ๓ อย่างของสสาร จึงหมายถึงสิ่งที่มีตัวตนสามารถสัมผัสรับรู้ได้โดยอาศัยประสาทสัมผัสทั้ง ๕ นั่นคือแนวความคิดพื้นฐาน

จากวิทยาศาสตร์เราได้เข้าไปสู่แนวความคิดสสารธรรม ท่านปรีดีมิได้เกี่ยวข้องกับการถกเถียง เรื่องจิตธรรม สสารธรรมอะไรมากมายนัก เพราะวัตถุประสงค์ใหญ่อยู่ที่การเข้าใจตัวมนุษย์เอง ในแง่ปรัชญาแบบสสารธรรมนี้ ท่านปรีดีบอกว่าในตัวมนุษย์นี่ย่อมมีทั้งสิ่งที่เรียกว่า สสารและจิตประกอบกันอยู่ เพราะมีข้อเท็จจริงประจักษ์ว่ามนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่มีจิตสำนึก ผมจะอ่านข้อความตอนหนึ่ง จากข้อเขียนของท่านเองให้ฟัง ท่านบอกว่า

"...ปรัชญาสสารธรรมมิได้ปฏิเสธอำนาจแห่งจิตสำนึกของมนุษย์ เพราะฝ่ายสสารธรรมรู้ดีว่ามนุษย์แตกต่างกับสัตว์เดรัจฉานที่มีความรู้สึกตามสัญชาตญาณ แต่มนุษย์สามารถมีจิตสำนึก ซึ่งทำให้มนุษย์มีการปฏิบัติตามจิตสำนึก ความต่างกันระหว่างปรัชญาสสารธรรมกับจิตธรรม อยู่ที่ฝ่ายสสารธรรมถือว่า **สภาวะแห่งความเป็นอยู่ก่อให้เกิดจิตสำนึก...**"

นี่ก็เป็นคำกล่าวของท่านเอง อย่างไรก็ตามเมื่อเราพูดถึงว่าตัวมนุษย์ประกอบด้วยสสารกับจิตนั้น ในทัศนะของนักสสารธรรม เราต้องเข้าใจว่าท่านพูดถึง **จิต** หรือ **จิตสำนึก** ซึ่งมิได้หมายความถึงอย่างเช่นวิญญาณ ซึ่งไม่เหมือนกัน เนื่องจากว่าสสารเป็นสมุฏฐานของสรรพสิ่งทั้งโลก และชีวิตมนุษย์ ดังนั้นต้องเข้าใจจิตในแง่ของ**สสาร** มิใช่เข้าใจในแง่ของ **วิญญาณที่เป็นเอกเทศ** ซึ่งเมื่อร่างกายซึ่ง

เป็นสสารตายไปแล้วมันจะออกจากร่าง "จิต" ที่เป็นผลิตผลของสสารเช่นนี้คือว่า จิตสืบมาจากสมอง ตรงจุดนี้เป็นข้อเสนอที่น่าสนใจมาก ว่าความสำนึกหรือจิตสำนึกของมนุษย์ สืบมาจากสมอง นี่เป็นแนวความคิดวิทยาศาสตร์ซึ่งเชื่อถือกันมานานนับแต่ศตวรรษที่ ๑๙ ในโลกตะวันตก อย่างไรก็ตามการระบุถึงเรื่องแบบนี้ว่าจิตสำนึกของมนุษย์สืบมาจากสมองนั้น ก็เป็นเรื่องที่จะมีข้อสงสัยได้มาก เพราะว่าการศึกษาวิทยาศาสตร์ในปัจจุบันนี้ก็ยังไม่สามารถพิสูจน์เรื่องนี้ได้อย่างชัดเจน ว่าสมองเป็นตัวสร้างความรู้สำนึกคิดต่างๆ ของมนุษย์เราทั้งหมดหรือเปล่า หรือว่าในมนุษย์อาจจะมีสมองและก็ส่วนอื่นๆ ด้วย นี่ก็กำลังเป็นประเด็นคิดค้นของวิทยาศาสตร์

อย่างไรก็ตามในการศึกษาความคิดของท่านปรีดี เราจะเห็นได้ว่าท่านปรีดีเชื่อมั่นมากในความรู้แบบวิทยาศาสตร์ แล้วก็วางระบบความคิดทั้งหมดของท่านไว้กับความรู้ในลักษณะนี้ จากการพิจารณาเรื่องของตัวมนุษย์ท่านปรีดีก็ขยายเข้าสู่เรื่องของสังคม ท่านก็เรียกชื่อแนวทางในการศึกษาสังคมของท่านว่าเป็น "**วิทยาศาสตร์สังคม**" การศึกษาวิทยาศาสตร์สังคมของท่านปรีดีเป็นเรื่องที่เด่นมากในความคิดของท่าน และก็เช่นเดิมเมื่อนักปรัชญาเช่นท่านปรีดียืนยันถึงความเป็นจริงของสรรพสิ่งว่าเป็นแบบสสารธรรม ท่านก็เสนอว่าการเข้าใจสังคมนี้ก็วางอยู่บนแนวความคิดแบบสสารธรรมได้ สังคมของเรา

ดำรงอยู่เพื่อตอบสนองมนุษย์ และโดยพื้นฐานแล้ว ก็เพื่อที่มนุษย์จะสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ มนุษย์ก็จำเป็นจะต้องผลิตบางสิ่งบางอย่างขึ้นมาสำหรับการดำรงชีพ เราเรียกสิ่งที่ผลิตขึ้นมาสำหรับเป็นปัจจัยในการดำรงชีวิตว่า "ชีวปัจจัย" ชีวปัจจัยนี้ในความหมายที่สำคัญที่สุด มันเป็น **สสารทางสังคม** มันเกี่ยวข้องกับเรื่องการผลิต เรื่องเศรษฐกิจของสังคมหนึ่ง ๆ ยกตัวอย่างเช่น มันจะเกี่ยวข้องกับเรื่องของเครื่องมือการผลิต เกี่ยวข้องกับเรื่องของบุคคลผู้กระทำการผลิตอย่างนั้นเป็นต้น ในการศึกษาเรื่องทางสังคม ท่านปรีดีก็เน้นที่ประเด็นเหล่านี้เอง คือเรื่องของชีวปัจจัย เรื่องของเครื่องมือในการผลิต เรื่องของบุคคลผู้ทำการผลิต ท่านปรีดีมองว่าสังคมมนุษย์เราทุกสังคมจะมีองค์ประกอบโดยทั่ว ๆ ไปอยู่ ๓ อย่าง ประการแรกคือ **เศรษฐกิจ** เป็นเรื่องสำคัญมากที่เกี่ยวกับการผลิตชีวปัจจัย ซึ่งชีวปัจจัยถูกมองว่าเป็นสสารทางสังคม ก็อยู่บนแนวความคิดปรัชญาสสารธรรมเช่นเดิม เศรษฐกิจนี้ท่านปรีดีถือว่าเป็นรากฐานของสังคม องค์ประกอบต่อมาคือ **การเมือง** ซึ่งเป็นโครงสร้างเบื้องบนจากรากฐานเศรษฐกิจ ซึ่งสามารถสะท้อนไปยังรากฐานเศรษฐกิจ อำนวยให้เศรษฐกิจดำเนินการผลิตของสังคมได้ ในความหมายนี้ก็คือว่าเศรษฐกิจเป็นฐาน การเมืองอยู่เบื้องบน ทั้งสองสัมพันธ์กันมีผลกระทบแก่กันและกัน ประการสุดท้าย ประการที่ ๓ คือสิ่งที่ท่านปรีดีเรียก

ว่า **ทัศนะทางสังคม** พื้นฐานทางเศรษฐกิจมีส่วนก่อให้เกิดจิตใจอย่างหนึ่งของสมาชิกในสังคม ทัศนะทางสังคมก็คือส่วนสำคัญของสิ่งที่เรียกว่า "วัฒนธรรม" มันเป็นจิตใจของสมาชิกในสังคม

นั่นเป็นองค์ประกอบใหญ่ของระบบสังคมทั่ว ๆ ไป องค์ประกอบทางเศรษฐกิจและการเมืองก็จะเป็นตัวก่อรูปสถาบันทางสังคมต่าง ๆ ขึ้นมา ก็จะมีองค์กรต่าง ๆ ทั้งหลายนี้ ในรายละเอียดปลีกย่อย เกี่ยวกับการแยกในเรื่องเศรษฐกิจ การเมือง และทัศนะทางสังคมนี้ ผมอยากจะขอเปรียบเทียบเพื่อให้เข้าใจชัดมากขึ้นกว่านี้สักนิดหนึ่งว่า เราอาจจะเปรียบเทียบระบบสังคมกับตัวมนุษย์เองอย่างที่ผมกล่าวในตอนแรกก็ได้ เมื่อมนุษย์ประกอบด้วยร่างกายกับจิตใจ สังคมก็เช่นเดียวกัน เราสามารถพิจารณาได้ว่าเศรษฐกิจกับการเมืองเป็นองค์ประกอบทางสสารนั่นเอง คือเป็นร่างกาย ท่านปรีดีใช้ศัพท์เรียกคำทั้งสองนี้ว่า เป็น "กายทางสังคม" ส่วนทัศนะทางสังคมก็เป็น "จิตใจ" นั่นเอง ดังนั้นเราก็จะเข้าใจได้ว่าจิตใจอยู่บนพื้นฐานของกาย

สังคมก็เป็นเช่นเดียวกับตัวมนุษย์ คือย่อมมีวันเกิดแล้วก็ดับสลายไป ท่านปรีดีมีศัพท์ใช้เรียกการเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่งทั้งชีวิต และสังคมของมนุษย์เรานี้ว่าทุกอย่างเป็น "อนิจจัง" นี่เป็นศัพท์ทางพุทธศาสนา สังคมเปลี่ยนแปลงเสมอ สิ่งที่เป็นตัวกำหนดการ

เปลี่ยนแปลงเสมอคือรากฐานทางเศรษฐกิจนั่นเอง ตัวอย่างทั้งหลายที่ท่านปรีดีใช้ในการอธิบายในเรื่องนี้ จะบ่งชัดเจนเลยว่าการเปลี่ยนแปลงที่รากฐานทางเศรษฐกิจ ซึ่งเกี่ยวข้องกับเรื่องของเครื่องมือหรือปัจจัยการผลิตเหล่านี้ จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงของสังคมโดยส่วนรวมด้วย ท่านปรีดีได้อาศัยแนวการวิเคราะห์ซึ่งท่านเรียกว่า "ทฤษฎีสสารธรรมทางประวัติศาสตร์" โดยดูถึงความหมายของคำว่าสสารธรรม หมายถึงการผลิตชีวปัจจัยในสังคม ก็คือเรื่องเศรษฐกิจ ส่วนการดูสสารธรรมทางประวัติศาสตร์ เป็นการดูพัฒนาการของระบบสังคมจากอดีตมา

ท่านปรีดี ได้เสนอว่าสังคมของมนุษย์เรามีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ แล้วก็การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญถึงขนาดเปลี่ยนรูประบบนั้นมีขั้นตอนอยู่ด้วย แต่เดิมนั้นมนุษย์เราอยู่ในสังคมดั้งเดิม ซึ่งเรียกว่า **ระบบปฐมสหการ** เป็นสังคมที่มนุษย์ทั้งหลายอยู่ร่วมกัน ทำการผลิตร่วมกัน เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน แบ่งปันกันเสมอ เป็นสังคมที่ไม่มีชนชั้นไม่มีการควบคุมปัจจัยการผลิต ไม่มีใครเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตของสังคมโดยตรง ทุกคนร่วมกัน แต่ต่อมาเมื่อเริ่มมีการสะสมมากขึ้นเริ่มมีบางคนคิดที่จะทำน้อยลงแต่ได้มากขึ้น เริ่มมีกรรมสิทธิ์ส่วนตัวตอนนั้นก็เริ่มมีการพยายามที่จะเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต ยิ่งกว่านั้น เมื่อสังคมมีการพัฒนามากขึ้น มีการต่อสู้ทำสงครามต่างเผ่าต่าง

ชาติ มีการเกณฑ์แรงงานคนที่เป็นเชลยมาทำการผลิตให้สังคมที่ชนะ ด้วยเหตุผลเหล่านี้สังคมมนุษย์ก็เคลื่อนไหวอีกครั้งหนึ่ง จากระบบสังคมแบบดั้งเดิมมาเป็น**ระบบทาส** มนุษย์ก็อยู่ในระบบทาส หลังจากนั้นก็พัฒนามาเป็น **สังคมศักดินา** แล้วก็ต่อมาเป็น **สังคมทุน** (หรือท่านปรีดีใช้ศัพท์คำว่าสังคม "ธนานุภาพ") แล้วก็จะพัฒนาต่อไปถึง **สังคมนิยม** ในสังคมทาส สังคมศักดินา และสังคมทุนนั้น จะมีสิ่งซึ่งเรียกว่า "ชนชั้นวรรณะ" เกิดขึ้น การพิจารณาเรื่อง**ชนชั้น** ดูได้จากการเป็นเจ้าของทรัพย์สิน เป็นเจ้าของการผลิต ชนชั้นวรรณะในความหมายที่เราพูดถึงกันนี้ มันหมายรวมถึงการที่บุคคลมีวิถีชีวิตที่แตกต่างกันเลย ต่างชนชั้นก็หมายถึงต่างวิถีชีวิต ต่างทัศนะ ภายในสังคมที่มีชนชั้น เมื่อฝ่ายหนึ่งที่มีจำนวนน้อย เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต แต่อีกฝ่ายหนึ่งซึ่งเป็นคนจำนวนมาก เป็นฝ่ายที่ไม่มี ไม่เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต และก็ต้องทำการผลิตด้วย ในสังคมเช่นนี้ก็ย่อมมีการขัดแย้งคือ **การขัดแย้งทางชนชั้น** การขัดแย้งซึ่งทำให้สังคมเคลื่อนไหวไปนี้ สำหรับท่านปรีดีมันเป็นพลังงานในตัวมันเอง นี่ก็คือความหมายของ ไดเล็คติค *(Dialectics)* ซึ่งท่านปรีดีใช้ศัพท์ว่า "ประติการ" คือการขัดแย้งภายในสรรพสิ่ง ซึ่งจะทำให้เกิดการเคลื่อนไหวเป็นพลังงาน สังคมก็ถูกมองเหมือนกับวัตถุอย่างหนึ่งในทางฟิสิกส์ คือมีพลังงานอย่างหนึ่งในตัวเอง เป็นพลังงานตาม

ธรรมชาติที่จะทำให้มันเคลื่อนไหวไป และการเคลื่อนไหวของมันก็เป็นขั้นตอน อย่างที่ผมได้เรียนให้ทราบแล้ว มีระบบสังคมใหญ่ๆ อยู่ ๕ แบบ ในขั้นสุดท้ายของการเป็นสังคมนิยมนั้น ก็ตามที่เข้าใจกันสังคมนิยมก็คือสังคมที่ปราศจากการกดขี่ ไม่มีชนชั้น (ผมจะพูดถึงสังคมนิยมนี้ในตอนต่อไป คือตอนวิเคราะห์ศัพท์คำว่า "สังคมนิยม") ในการเสนอขั้นตอนการเปลี่ยนแปลงของสังคมนี้ ได้พูดถึงการเปลี่ยนแปลงของสังคมที่เป็น ๕ ตอน แต่ท่านปรีดีมิได้มองการเปลี่ยนแปลงนี้เป็นแบบเส้นตรงอย่างง่ายๆ ท่านคิดว่าในบางกรณีการเปลี่ยนแปลงของสังคมก็อาจพัฒนาตามขั้นตอนเหล่านี้ ๕ ตอน แต่ท่านเองก็ยอมรับในความจริงที่ปรากฏว่าในบางสังคมการเปลี่ยนแปลงมิได้เป็นตามขั้นตอนเหล่านี้ มีการกระโดดข้าม ดังนั้นท่านเองก็เปิดทฤษฎีให้กว้างขึ้น โดยการยอมรับถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในบางลักษณะที่จะทำให้พลังการผลิต ซึ่งเป็นพื้นฐานของสังคมเปลี่ยนแปลงไป ถึงขนาดที่กระโดดข้ามขั้นตอนของระบบของสังคมไปเลย ยกตัวอย่างเช่น บางสังคมอาจจะเปลี่ยนแปลงจากระบบศักดินาข้ามทุนนิยมแล้วกลายเป็นสังคมนิยมอย่างนี้ก็เป็นได้ ตัวอย่างที่ท่านปรีดีใช้ในการแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงข้ามขั้นตอนนี้ก็เช่น ในรัสเซียซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงที่ข้ามขั้นตอน

โดยสรุปตอนนี้ก็คือว่า วิทยาศาสตร์เป็นแหล่งแห่งความรู้อย่าง

หนึ่ง มันสอดคล้องกับปรัชญาแบบสสารธรรม และแนวความคิดนี้ท่านปรีดีก็ใช้เพื่อเข้าใจตัวมนุษย์และสังคมด้วยการเข้าใจสังคมแบบสสารธรรม ก็คือการเข้าใจถึงพลังการผลิตซึ่งเป็นเรื่องเศรษฐกิจของสังคม และทุกสังคมของมนุษย์ก็จะมีการเปลี่ยนแปลงผันแปรไปเนื่องจากพลังการผลิตนั้น เช่นเครื่องมือ ปัจจัยต่าง ๆ ในการผลิตก็เปลี่ยนแปลงไป ดังนั้นระบบสังคมก็จะเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย

ตอนนี้จะมาถึงคำว่า "สังคมนิยม" ท่านปรีดีได้เขียนเกี่ยวกับเรื่องสังคมนิยมไว้จำนวนมาก แล้วท่านเองก็บอกว่าแนวความคิดแบบสังคมนิยมมันมีมากมายหลายชนิด มีเป็นร้อยชนิด ดังนั้นการจะเข้าใจแนวความคิดแบบสังคมนิยมต้องอาศัยการวิเคราะห์ถึงโครงร่างของความคิดโดยส่วนรวมของท่าน คือท่านเองก็ไม่เคยบอกว่าแนวความคิดสังคมนิยมของท่านเป็นแบบไหน ในตอนหนึ่งท่านปรีดีได้กล่าวถึงเรื่องความหมายของคำว่า "สังคมนิยม" ท่านได้บอกเอาไว้ว่าสังคมนิยมหมายถึงศัพท์อังกฤษที่เรียกว่า "*Socialism*" เกิดขึ้นในสมัยศตวรรษที่ ๑๙ ซึ่งใช้เรียกลัทธิที่สังคมเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตและอำนวยให้สมาชิกของสังคมร่วมมือกันในการผลิต โดยได้รับปันผลและสวัสดิการอย่างเป็นธรรม นี้เป็นความหมายของ **สังคมนิยม** ซึ่งท่านปรีดีได้ยกขึ้นมาใช้ และอีกตอนหนึ่งท่านเองได้ยกตัวอย่างความคิดของนักสังคมนิยมคนหนึ่งชื่อโรเบิร์ต โอเวน ซึ่งโอเวนเป็น

คนที่พยายามสร้างสังคมที่เป็นธรรมขึ้นมา โดยเสนอความร่วมมือระหว่างผู้ประกอบการเศรษฐกิจ และชื่อของโอเวนก็เป็นชื่อหนึ่งของนักคิดจำพวกยูโทเบีย ท่านปรีดีได้ยกตัวอย่างโอเวนโดยท่านเขียนบอกไว้ว่า "โอเวนได้ทดลองจัดตั้งนิคมเรียกว่า นิว ฮาร์โมนี่ (*New Harmony*)" ซึ่งผมเห็นควรแปลเป็นภาษาไทยว่า นวศรีอาริยะไมตรี คำว่าศรีอาริยะไมตรีนี้ ท่านทั้งหลายคงนึกถึงแนวความคิด "พระศรีอาริย์" พระศรีอาริยเมตไตรย์ซึ่งปรากฏอยู่ในข้อเขียนของท่านปรีดีอยู่เสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในตอนท้ายของ **เค้าโครงการเศรษฐกิจ** ซึ่งเสนอสำหรับประเทศไทยนี้ ดูเหมือนว่าจุดสำคัญของสังคมนิยมนี้ก็คือ เรื่องของเศรษฐกิจเช่นเดิม เป็นการจัดระบบเศรษฐกิจที่ชุมชนเป็นเจ้าของร่วมกัน มีการแบ่งปันกันอย่างเป็นธรรม ไม่ใช่ชนส่วนน้อยเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต และคนส่วนใหญ่เป็นคนที่ยากไร้ อับจน แต่กลับจะต้องทำงานอย่างหนัก จุดเน้นก็คือความเป็นธรรมในสังคม

ท่านปรีดีเองเคยให้สัมภาษณ์ว่า แนวความคิดเรื่องสหกรณ์ซึ่งท่านเองได้เสนอไว้ใน **เค้าโครงการเศรษฐกิจ** (ปี พ.ศ. ๒๔๗๖) ท่านเองก็มุ่งหวังคิดถึง **สหกรณ์แบบสังคมนิยม** ดังนั้นเราก็พอจะคาดคิดได้ว่าแนวความคิดสังคมนิยมนั้น ก็อยู่ในใจท่านมาตั้งแต่ท่านเริ่มเข้ามาเกี่ยวข้องกับวงการทางการเมือง และท่านก็ได้พยายามที่จะเข้า

มาเกี่ยวข้องกับเรื่องทางเศรษฐกิจของสังคม เรื่องของการจัดการเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต ซึ่งใน **เค้าโครงการเศรษฐกิจ** ท่านได้เสนอระบบสหกรณ์และความหมายที่แท้จริง ก็คือพยายามให้ชุมชนเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตร่วมกัน เพื่อแก้ไขการเอารัดเอาเปรียบ การกดขี่ และที่สำคัญแก้ไขการแบ่งปันที่ไม่เป็นธรรม

มาถึงตอนนี้ หลาย ๆ ท่านที่คุ้นเคยกับปรัชญาการเมืองสมัยใหม่ อาจจะเริ่มนึกว่าแนวความคิดแบบท่านปรีดีจะเป็นมาร์กซิสม์หรือเปล่า ซึ่งก็มีผู้ศึกษาหลายคนบอกว่าท่านปรีดีก็ได้รับอิทธิพลแนวความคิดของมาร์กซิสม์อยู่มาก ในเรื่องนี้ท่านเองก็ได้กล่าวถึงตอนหนึ่งซึ่งน่าสนใจมาก เมื่อมีคนถามท่านในการสัมภาษณ์ครั้งหนึ่งว่าท่านเป็นชาวมาร์กซิสต์หรือไม่ ท่านได้ตอบว่า "ไม่ ๆ ๆ (สาม **ไม่** เลยครับ) ข้าพเจ้าได้บอกแล้วว่าปรัชญาของข้าพเจ้าคือ **สังคมนิยมวิทยาศาสตร์ประชาธิปไตย** ถึงแม้ว่าถ้ามาร์กซ์พูดอย่างนี้หรืออย่างนั้น ข้าพเจ้าก็ต้องพิจารณาว่าเป็นจริง หรือเป็นไปตามสังคมนิยมวิทยาศาสตร์ประชาธิปไตยหรือไม่ สังคมนิยมมีอยู่หลายชนิด แม้ลัทธิมาร์กซิสม์ก็มีชนิดต่าง ๆ . . . ข้าพเจ้ามีอิสระที่จะเลือกทฤษฎีใดทฤษฎีหนึ่ง ที่สอดคล้องกับหลักการ" ดังนั้นในการพิจารณาความคิดของท่านปรีดี จะใช้โครงร่างทางทฤษฎีแบบมาร์กซิสม์มาทำการศึกษาโดยตรง ก็จะทำให้เราผิดพลาดได้อย่างง่ายดาย ถึงแม้ว่าในหลาย ๆ

กรณี ก็เห็นได้ว่ามีหลายแนวคิดที่ท่านปรีดีก็คงได้อิทธิพลความคิดจากของมาร์กซ์ อย่างเช่นในเรื่องสสารธรรมทางประวัติศาสตร์ อย่างที่ผมได้กล่าวถึงไปแล้ว

ทีนี้ในตอนนี้เราจะเข้าถึงการวิเคราะห์คำสุดท้ายคือ คำว่า "ประชาธิปไตย" ความหมายของประชาธิปไตยก็คือ หมายถึง "ระบบการปกครองที่ถือมติปวงชนเป็นใหญ่" บางครั้งท่านปรีดีได้ใช้วิธีการให้ความหมายโดยการผสมรากของคำศัพท์ และท่านก็บอกว่า มันหมายถึงการที่ปวงชนได้ทรงไว้ซึ่งอำนาจสูงสุดของประเทศ ซึ่งก็เป็นความหมายที่เหมือนกันที่ว่า เป็นการปกครองสังคมที่ถือมติของประชาชนเป็นใหญ่ และอีกตอนหนึ่งท่านได้กล่าวถึงเรื่องนี้อีกว่า "สังคมจะดำรงอยู่ได้ก็โดยมวลราษฎร ดังนั้นระบบของสังคมที่จะทำให้มวลราษฎรมีพลังผลักดันให้สังคมก้าวหน้าได้ ก็คือระบบประชาธิปไตย . . . คือหมายถึงระบบที่ประชาชนหรือมวลราษฎรมีอธิปไตยตามมูลศัพท์คือ "ประชา" สนธิกับ "อธิปไตย" นี่ก็คือความหมายของคำว่า "ประชาธิปไตย" และเมื่อพิจารณาประกอบกับเรื่องที่ผมได้เรียนให้ทราบแล้วว่า สังคมใด ๆ ก็ตามต้องประกอบไปด้วยเศรษฐกิจ การเมือง และทัศนะทางสังคม ดังนั้นเมื่อท่านปรีดีพูดถึง "สังคมแบบประชาธิปไตย" ความหมายมันก็คือว่าจะต้องมีประชาธิปไตยทั้งทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง และทัศนคติทางสังคม

ทั้งสามอย่างนี้ต้องเป็นแบบเดียวกันหมด หรือเป็นแบบประชาธิปไตย สังคมจึงถือว่าเป็น **ประชาธิปไตย** ที่สมบูรณ์

ในแง่ประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจ ท่านปรีดีได้เคยกล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า "ระบบประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจนั้น ไม่ได้หมายถึงระบบที่มีบางคนกล่าวว่าใช้วิธีการริบทรัพย์สินของทุกคนในสังคมแล้วเอามาแบ่งเฉลี่ยเท่า ๆ กัน ถ้าหากเป็นระบบตามวิธีการนี้ ระบบนั้นก็ไม่ใช่ประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจ เพราะไม่ใช่ระบบที่เป็นธรรม คือคนที่ไม่ทำงานหรือทำงานอย่างเกียจคร้านก็จะได้รับส่วนแบ่งเท่ากับคนที่ทำงานอย่างอุตสาหะ และจะนำไปสู่ความเสื่อมโทรมทางเศรษฐกิจของสังคม ระบบประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจหมายถึงราษฎรส่วนมากของสังคมต้องไม่ต้องตกเป็นทาสของคนจำนวนข้างน้อย ซึ่งอาศัยอำนาจผูกขาดเศรษฐกิจของสังคม และราษฎรทั้งปวงจะต้องร่วมมือกันฉันพี่น้องออกแรงกายหรือแรงสมองตามความสามารถ เพื่อผลิตสิ่งอุปโภคบริโภคให้สมบูรณ์ ครั้นแล้วแต่ละคนก็จะได้รับผลที่เป็นธรรม ตามส่วนแรงงานทางกายหรือทางสมองที่ตนได้กระทำ ผู้ใดออกแรงมากก็ได้มาก ผู้ใดออกแรงงานน้อยก็ได้น้อย" นี่คือความหมายของลักษณะประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจ ระบบประชาธิปไตยทางการเมืองโดยปราศจากประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจเรื่องนี้เป็นเรื่องสำคัญมากสำหรับประชาธิปไตยทางการเมือง หลาย ๆ

ครั้งมักจะคิดกันไปว่าการแก้ไขปัญหาทางการเมืองสามารถจะกระทำได้ภายใต้ในตัวมันเอง ท่านปรีดีก็ได้เคยยกตัวอย่าง ซึ่งสะท้อนภาพของการเมืองไทยไว้เป็นอย่างดีเลยว่า ขอให้ดูตัวอย่างในประเทศซึ่งไม่มีลักษณะประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจ ในการเลือกตั้งผู้แทนราษฎร ผู้ซึ่งกุมอำนาจในทางเศรษฐกิจ มีเงินทองมากก็สามารถทุ่มเทเงินมาใช้จ่ายในการเลือกตั้งได้ แล้วก็ได้รับเลือกตั้งเข้าในสภา ฯ ทั้ง ๆ ที่บุคคลพวกนี้อาจจะไม่มีความสามารถทางการเมือง ในทางตรงข้ามคนที่มีความสามารถในทางการเมืองแต่ไม่มีทุน คือไม่ใช่ผู้ที่มีอำนาจทางเศรษฐกิจ แม้จะมาสมัครรับเลือกตั้งได้ แต่โอกาสที่จะได้รับการเลือกตั้งก็น้อยมาก เพราะว่าไม่มีเงินมาใช้จ่ายแข่งขันกับพวกที่มีเงินมีอำนาจทางเศรษฐกิจ

ประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจและทางการเมืองก็ยังไม่เพียงพอ เพราะไม่เต็มรูปขององค์ประกอบทางสังคม เรายังต้องคิดถึงสิ่งที่เรียกว่าทัศนะทางสังคมที่เป็นประชาธิปไตย มันเป็นไปไม่ได้ที่จะสร้างระบอบประชาธิปไตยขึ้นมา โดยที่คนในสังคมนั้น มีทัศนะทางสังคมแบบเผด็จการ หรือแบบคลั่งชาติ หรือแบบชอบทำสงคราม มันเป็นไปไม่ได้ ระบอบประชาธิปไตยในส่วนที่ท่านปรีดีเองก็ได้พยายามย้ำถึงเรื่องนี้บ่อยครั้งมาก ถึงแม้ว่าเราจะต้องการเพียงแค่ระบอบประชาธิปไตยทางการเมือง ไม่ถึงขนาดเศรษฐกิจที่เป็นรากฐาน ถึง

แม้เราจะต้องการเพียงแต่ด้านการเมือง แต่ถ้าเราไม่มีทัศนะที่เหมาะสมแล้ว มันก็เป็นไปไม่ได้ที่จะสร้างระบบการเมืองเช่นนั้นขึ้นมาได้

ท่านปรีดีเองก็คิดว่า ระบบประชาธิปไตยที่สมบูรณ์ คือ ครบทั้ง ๓ องค์ประกอบของสังคมนี้ จะทำให้ประเทศชาติ เป็นสังคมที่มี **สันติสุข** มี **เอกภาพ** และ **ความมั่นคง** ความมั่นคงของสังคมจะต้องสืบมาจากเรื่องเหล่านี้ ไม่ใช่คิดถึงความมั่นคงของสังคมที่จะต้องมีตำรวจ หรือให้มีการควบคุมมากขึ้น หรือให้มีกฎระเบียบมากขึ้น โดยที่องค์ประกอบทั้ง ๓ ของสังคมนั้น ยังไม่มีส่วนใดเป็นแบบประชาธิปไตยเลย มันเป็นไปไม่ได้ นี่เป็นแนวความคิดที่น่าสนใจอย่างยิ่ง ว่าเอกภาพของสังคมนั้นจะมั่นคงได้ก็ต่อเมื่อ เรามีประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจการเมืองและทัศนะทางสังคม ท่านปรีดีได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ตอนหนึ่งว่า การรักษาเอกภาพของชาติโดยอาศัยทางจิต ซึ่งปราศจากรากฐานทางเศรษฐกิจและการเมือง ประชาธิปไตยของราษฎรนั้นก็เท่ากับอาศัยการลอยไปลอยมาในอากาศ ซึ่งอาจตกไปสู่อวกาศนอกพิภพ เพราะว่ามนุษย์อยู่ได้ด้วยการมีปัจจัยดำรงชีพ และมีระบบการเมืองประชาธิปไตยให้สิทธิของมนุษย์ โดยสรุปก็คือว่า เป็นไปไม่ได้ที่เราจะคิดถึงสังคมที่เป็นสันติสุข สงบเรียบร้อย โดยมองข้ามการตอบสนองทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง และทัศนะแบบประชาธิปไตยของคนในสังคม แนวความคิดที่เรียกร้องให้คนรักชาติโดย

ไม่ได้คำนึงถึงองค์ประกอบทางสังคมเหล่านี้ นับว่าเป็นการเรียกร้องที่สูญเปล่า และเอกภาพก็ไม่มีทางจะเกิดขึ้นได้ เพราะว่าตราบใดที่ไม่มีความเป็นธรรมในสังคม ความขัดแย้งก็ยังดำรงอยู่เสมอ

ทั้งหมดนี้เป็นความหมายโดยส่วนรวม เป็นความคิดพื้นฐานของ ปรัชญาสังคมนิยมวิทยาศาสตร์ประชาธิปไตย ในตอนต่อไปผมจะกล่าวถึงแนวความคิด **สังคมนิยมวิทยาศาสตร์ประชาธิปไตย** ในอีกแง่หนึ่ง ซึ่งท่านปรีดีได้เคยเสนอเอาไว้คือ เป็นแง่ที่เกี่ยวข้องกับหลักการ ๕ ประการของแนวความคิดแบบนี้

ท่านปรีดีได้กล่าวถึงหลักการของปรัชญาของท่าน ว่าประกอบด้วยหลัก ๕ ประการ อันเป็นจุดยืนของผู้รักชาติ กล่าวคือ **เอกราชของชาติ อธิปไตยของชาติ สันติภาพ ความเป็นกลาง** และ **ความไพบูลย์ของประชาชนพร้อมด้วยประชาธิปไตยของประชาชน** นี่คือหลัก๕ประการของปรัชญาสังคมนิยมวิทยาศาสตร์ประชาธิปไตย และท่านเองในฐานะซึ่งเป็นผู้ใฝ่ใจอย่างลึกซึ้งต่อบ้านเกิดเมืองนอน ท่านคิดว่าหลัก ๕ ประการนี้ **เหมาะอย่างยิ่งสำหรับประเทศไทย**

เกี่ยวกับการรักษาเอกราชและอำนาจอธิปไตยของชาตินั้น ดังที่ผมได้เรียนให้ทราบแล้วว่าการรักษาเอกภาพของชาติ จะต้องเกี่ยวข้องอยู่กับการสร้างสรรค์ทางเศรษฐกิจ และการเมือง ซึ่งการรักษาเอกภาพของชาติในแง่นี้ ก็จะสัมพันธ์ใกล้ชิดกับการที่ชาติจะสามารถ

ดำรงเอกราชและอธิปไตยเอาไว้ด้วย ท่านปรีดีได้พิจารณาเรื่องการดำรงเอกราช อธิปไตยของชาติในหลาย ๆ แง่ ยกตัวอย่างเช่น การที่ต่างชาติคุกคามเมืองไทย การคุกคามอาจมีได้ในหลายรูปแบบ อย่างเช่นการส่งทหารเข้ารุกรานโดยตรง หรือการใช้อิทธิพลทางเศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรม หรือการใช้จารชนแทรกซึมบ่อนทำลาย นี่เป็นการคุกคามต่อเอกราชและอธิปไตยของชาติ ท่านปรีดีได้เสนอว่าการจะดำรงรักษาเอกราชของชาติได้ ตามหลัก ๒ ประการของปรัชญาของท่านนั้น เราก็จำเป็นต้องยึดมั่นในหลักสันติภาพ และดำรงความเป็นกลางของประเทศเอาไว้ ยกตัวอย่างเช่น ประเทศไทยจะต้องไม่ตกหลุมพรางเข้าสู่การเป็นตัวแทนทำสงครามแทนมหาอำนาจ จริง ๆ แล้วความคิดแบบนี้ก็มีตัวอย่างเยอะแยะ ที่เห็นชัดก็เช่นกรณี เวียดนาม–กัมพูชาเป็นต้น และประเทศไทยก็จะต้องไม่ตกเป็นอาณานิคมทางเศรษฐกิจ และวัฒนธรรม นโยบายเศรษฐกิจของรัฐบาลไทยที่ขอจากคนอื่นเขามา กู้เขามา นโยบายแบบนี้ถือเป็นการพึ่งพิงทางเศรษฐกิจ ซึ่งท่านปรีดีมองว่าเป็นรูปแบบของอาณานิคมแบบใหม่ทางเศรษฐกิจ นี่เป็นเรื่องที่ผิดพลาดเพราะมันเป็นการคุกคามเอกราช และอธิปไตยของชาติ และมันจะทำให้ประเทศชาติไม่สามารถจะดำรงรักษาความเป็นกลางอย่างแท้จริงได้ ยิ่งกว่านั้นเราก็จะต้องไม่เป็นอาณานิคมทางวัฒนธรรมด้วย จะเห็นได้ว่าหลัก

๔ ประการของปรัชญาสังคมนิยมวิทยาศาสตร์ประชาธิปไตยมีความสัมพันธ์กันใกล้ชิดมาก อันที่จริงตัวท่านเองก็ได้ใช้ชีวิตอุทิศเพื่อปกป้องหลักการเหล่านี้มาโดยตลอด ท่านผู้ฟังที่ได้ติดตามรายการปาฐกถาวันผ่าน ๆ มา คงได้ยินได้ฟังเรื่องแบบนี้มามากแล้ว การที่ท่านปรีดีจัดตั้งขบวนการเสรีไทยต่อต้านญี่ปุ่นในขณะที่ประเทศไทยตกอยู่ภายใต้การครอบครองของญี่ปุ่น นั้นก็แสดงถึงการที่ท่านได้กระทำอย่างที่ท่านคิด ว่าการดำรงเอกราชอธิปไตยของชาติ เป็นเรื่องที่สำคัญอย่างยิ่ง และวิธีการอันหนึ่งที่ท่านพยายามเสมอคือ การรักษาความเป็นกลางของประเทศชาติเอาไว้ และทั้งหมดนี้จะกระทำได้สำหรับบุคคลที่รักสันติภาพเท่านั้น ในตอนสุดท้ายของคำนำของหนังสือ *พระเจ้าช้างเผือก* ท่านปรีดีได้กล่าวว่าเรื่องพระเจ้าช้างเผือก (ซึ่งต่อมาได้ถ่ายทำเป็นภาพยนตร์) เรื่องนี้ขออุทิศให้กับสันติภาพ แนวความคิดเรื่องสันติภาพก็คงจะวนเวียนอยู่ในจิตใจของท่านมาตั้งแต่ตอนโน้นแล้ว และกระทั่งในภายหลังถึงแม้ท่านจะไม่ได้เกี่ยวข้องกับการเมืองไทยโดยตรง โดยที่ท่านต้องพำนักอยู่ในต่างแดน แต่แนวความคิดเรื่องสันติภาพก็ยังคงปรากฏอยู่เป็นหลักสำคัญ ๑ ใน ๕ ประการของปรัชญาของท่านอยู่นั่นเอง

ในประการสุดท้ายของหลักการนี้ก็คือ ความไพบูลย์และประชาธิปไตยของประชาชน นั้นก็เป็นไปในหลักการของระบบ

ประชาธิปไตยอันสมบูรณ์ อย่างที่ผมได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

แนวความคิดเรื่องปรัชญาสังคมนิยมวิทยาศาสตร์ประชาธิปไตยของท่านปรีดีได้เสนอขึ้นมาจากจุดยืนของผู้รักชาติ อย่างที่ท่านปรีดีได้เคยบอกว่า ความรักชาติเป็นเรื่องหนึ่งที่ท่านเกี่ยวข้องอยู่เสมอ แล้วก็เขียนถึงพูดถึงหลาย ๆ ครั้ง ท่านได้พยายามย้ำว่าระบบประชาธิปไตยที่สมบูรณ์ย่อมสอดคล้องกับทัศนะรักชาติ ทัศนะรักชาตินี้เป็นทัศนะประชาธิปไตย ซึ่งรักทุกชนชาติและเชื้อชาติ ซึ่งประกอบเป็นชาติเดียวกัน ครอบครองดินแดนประเทศเดียวกัน คือเป็นปิตุภูมิเดียวกัน มีความเป็นอยู่ทางเศรษฐกิจอันเป็นรากฐานของสังคมเดียวกัน คือยอมเสียสละประโยชน์ส่วนตัวเพื่อชาติและปิตุภูมิเป็นส่วนรวม เอกภาพของชาติจะมั่นคงได้ถ้าได้ระบบประชาธิปไตยโดยสมบูรณ์คือประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจ การเมือง ทัศนะประชาธิปไตย ซึ่งรวมทั้งทัศนะรักชาติ ดังนั้นเราจะเข้าใจความหมายของการรักชาติภายในระบบความคิดแบบประชาธิปไตย ทัศนะรักชาตินี้ตรงข้ามกับทัศนะแบบเชื้อชาตินิยม หรือทัศนะแบบคลั่งชาติ ซึ่งเราจะเห็นตัวอย่างได้ชัดเจนในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม มีความพยายามรื้อฟื้นเชื้อชาติไทย ทัศนะแบบนั้น ท่านปรีดีเรียกว่าเป็นทัศนะเชื้อชาตินิยม ซึ่งมิใช่ความรักชาติ ความรักชาติที่แท้จริงจะต้องยืนหยัดอยู่กับประชาธิปไตยที่สมบูรณ์ ซึ่งในขั้นรากฐานก็หมายถึงความสมบูรณ์พูนสุขของราษฎรนั่นเอง

ผมคิดว่าผมได้กล่าวมาเป็นเวลาพอสมควรแล้ว ทั้งหมดนี้เป็นแนวความคิดหลัก ของนักประชาธิปไตยคนหนึ่ง ซึ่งเป็นผู้ที่รักชาติ รักประชาธิปไตย และก็รักสันติภาพเป็นอย่างยิ่ง ในฐานะที่เป็นผู้ศึกษาแนวความคิดของท่านปรีดี พนมยงค์ ผมก็คิดว่าการรำลึกถึงท่าน ตามความหมายที่แท้จริงนั้นก็คือ การเข้าใจแนวความคิดและสปีริตของท่านด้วยการตระหนักถึง พันธะหน้าที่ที่เรามีต่อเพื่อนมนุษย์ร่วมประเทศชาติของเรา และขยายไปสู่มิตรภาพระหว่างนานาชาติ

ความคิดแบบสังคมนิยมวิทยาศาสตร์ประชาธิปไตยนั้น จะมีทางนำมาใช้ปฏิบัติได้หรือไม่

มันตอบยากนะครับ มันก็คล้ายกับเราทำการประเมินเค้าโครงการเศรษฐกิจซึ่งท่านเสนอเมื่อปี ๒๔๗๖ แล้วก็ยังคงมีการศึกษากันอยู่ เป็นเรื่องที่ตอบยากจริง ๆ เพราะว่าตัวผู้เสนอเองก็ลาจากพวกเราไปแล้ว อย่างไรก็ตามของพรรค์นี้ถ้าไม่ทำก็ไม่รู้ คือถ้าเพียงคิดอยู่แค่ว่าทำได้หรือไม่ได้ มันก็คงจะไม่ได้ และมีคำถามอยู่อีกตอนหนึ่งว่าถ้าทำได้จะต้องใช้ความรุนแรงด้วยหรือไม่ คำถามนี้น่าสนใจมาก คือว่า ท่านปรีดีเองได้เคยกล่าวไว้หลายครั้งว่าการเปลี่ยนแปลงของสังคมนั้น การใช้วิธีทางการเมืองเพื่อที่จะปรับโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจสามารถทำได้เช่นเดียวกัน และวิธีการทางการเมืองนั้นท่าน

ปรีดีได้พูดถึงวิธีการตามระบบสภาด้วย ดังนั้นในส่วนคำถามนี้เรียกว่าจะเป็นการใช้ความรุนแรงหรือไม่นั้น ผมก็คงตอบได้ตามความคิดของท่านว่าไม่จำเป็นเลย สามารถจะใช้วิธีสันติในระบบรัฐสภาได้

การรักษาความเป็นกลางมีวิธีการอย่างไร

อันนี้ผมเองไม่สามารถตอบได้ ลักษณะนี้เป็นหลักการอย่างหนึ่งครับ ในทฤษฎีและความเป็นกลางนี้ เราเห็นได้ชัดว่าขึ้นอยู่ในสถานการณ์ที่แตกต่างไปตามยุคสมัย ฉะนั้นเราก็จะมาพูดโดยตรงกันว่าจะรักษาความเป็นกลางในสถานการณ์แบบไหน (**หมายเหตุ** ดูตัวอย่างบทบาทของท่านปรีดีในช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒)

ทัศนะทางสังคมอาจเปรียบได้กับค่านิยมทางสังคมหรือไม่

ก็คงได้ สามารถเปรียบเทียบกันได้ ในฐานะที่เป็นจิตใจของมนุษย์ในวัฒนธรรมและโดยตามเค้าโครงสร้างส่วนบนนั่นเอง ถ้าเรามองว่าค่านิยมคือระบบคุณค่าที่เรายึดถือกันอยู่ในสังคม เช่นเห็นว่าบางอย่างมีคุณค่าดี บางอย่างไม่ดีอะไรอย่างนั้น ถือได้ว่าเป็นเหมือนทัศนะทางสังคมได้

อะไรเป็นตัวกำหนดของสาเหตุวิวัฒนการข้ามขั้นตอนของสังคม

ก็อย่างที่ผมได้เรียนให้ทราบ บางครั้งสังคมพัฒนาข้ามขั้นอย่างเช่นจากระบบศักดินามาเป็นสังคมนิยมเลยนั้น เป็นตัวอย่างที่

ท่านปรีดียกขึ้นมาโดยท่านอ้างถึงการที่รัฐบาลของสหภาพโซเวียตยื่นมือไปครอบครองแคว้นเล็กแคว้นน้อย ตามรอบนอกของประเทศก็ใช้การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองเข้าไปก่อน แล้วหลังจากนั้นก็ทำการปรับระบบสังคมใหม่ เศรษฐกิจก็ไม่ได้เป็นไปตามพัฒนาการโดยตัวของมันเอง มันก็เลยเปลี่ยนจากเดิม ศักดินากลายเป็นสังคมนิยมแบบโซเวียตไปเลย อย่างนั้นเป็นต้น การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองก็มีผลด้วย

การเสนอร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจของท่านปรีดีใช้ทฤษฎีอะไรรองรับบ้าง นอกจากทฤษฎีปรัชญาสังคมนิยมวิทยาศาสตร์ประชาธิปไตย

อย่างที่ผมเรียนให้ท่านทราบในตอนต้นแล้ว ว่าท่านปรีดีใช้คำนี้เมื่อประมาณ ๓–๔ ปีมานี้เอง เมื่อตรวจจากเอกสารและบทสัมภาษณ์ของท่าน อย่างไรก็ตามเราสามารถพิจารณาเค้าโครงการเศรษฐกิจ ในฐานะที่เป็นความพยายามสร้างประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจตามระบบปรัชญาแบบนี้ได้ เมื่อพิจารณาเฉพาะใน **เค้าโครงการเศรษฐกิจ** ท่านบอกว่าเป็นการผสานระหว่างหลักการของทุนนิยมกับสังคมนิยม และโดยพื้นฐานแล้วหากเราไปดูข้อเสนอใน **คำอธิบายกฎหมายการปกครอง** ซึ่งท่านใช้เป็นตำราสำหรับนักศึกษาธรรมศาสตร์รุ่นแรกๆ นั้น เราก็จะเห็นแนวความคิดที่ท่านกล่าวถึงไว้

ในคำอธิบายกฎหมายการปกครอง แล้วก็มาปรากฏอีกครั้งในพื้นฐานของ **เค้าโครงการเศรษฐกิจ** ก็คือความคิดทางเศรษฐกิจแบบหนึ่งที่มีชื่อว่าลัทธิโซลิดาริสม์ (*Solidarism*) ลัทธินี้มีความคิดพื้นฐานว่ามนุษย์เราจะต้องมีความรับผิดชอบต่อกันและกัน มนุษย์ทุกคนที่อยู่ร่วมกันในสังคมมีหนี้ต่อกัน คนยากจนก็เพราะสังคมมีส่วนสำคัญที่ทำให้เขายากจน ทุกคนจึงมี "หนี้" ต่อกันและหนี้นี้สามารถพิจารณาได้ว่าเป็นหนี้ทางจริยธรรมด้วย ดังนั้นทุกคนควรจะปฏิบัติต่อเพื่อนมนุษย์ของเขาอย่างดี มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่จุนเจือกัน และท่านปรีดีก็เคยบอกว่าแนวความคิดแบบนี้ตรงกันกับหลักการของสิทธิมนุษยชน อันนี้ก็เป็นทฤษฎีที่รองรับเค้าโครงการเศรษฐกิจ

ความคิดของท่านปรีดีมีส่วนต่างจากลัทธิมาร์กซิสม์อย่างไร

ก็ต่างกันมากเลยครับ แต่ผมคิดว่าว่าง ๆ ไปคุยกับผมที่ ๆ ทำงานดีกว่าครับ

พัฒนาการของสังคมที่จะเข้าสังคมนิยมของท่านปรีดีมีอะไรเป็นตัวผลักดัน

ถ้าแนวความคิดสสารธรรมทางประวัติศาสตร์ของท่านปรีดีก็ต้องอยู่ที่โครงสร้างเดิม คือพื้นฐานทางเศรษฐกิจมีการเปลี่ยนแปลงในพลังการผลิต และก็มีพลังผลักดันจากความสัมพันธ์ทางการผลิตคือมีพลังในการต่อสู้ทางชนชั้น ก็จะขับดันให้สังคมเปลี่ยนแปลงได้

มีข้อสังเกตอย่างหนึ่ง แล้วก็เป็นการตอบคำถามหลาย ๆ คำถามที่มาถึงผมนี้ด้วย ว่าผมก็พิจารณางานของท่านมาหลายชิ้น ยังไม่ปรากฏการอธิบายการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยจากระบบปัจจุบันไปสู่ระบบสังคมนิยมโดยตรงเลย ดังนั้นสำหรับใครก็ตามที่สนใจเรื่องนี้ก็ต้องศึกษาด้วยกัน อ่านงานของท่านด้วยกัน แล้วลองประเมินว่าตามโครงร่างทฤษฎีแบบนี้ เราจะคาดคะเนตอบคำถามเรื่องนี้ได้อย่างไรบ้าง

มีคำถามน่าสนใจถามมาว่า วิธีการทางปรัชญา (ความจริงแล้วต้องบอกว่าเป็นวิธีการของผม) ไม่ค่อยมองสภาพแวดล้อมประกอบในแง่นี้ก็เป็นความจริงครับ คือว่าเพราะวิธีการศึกษา ความคิดของท่านปรีดีที่เหมาะสมผมว่ามีอยู่ ๒ ทาง ซึ่งจะได้ความคิดของท่านอย่างครบถ้วน ทางแรกก็คือการพิจารณางานเขียนหรือปาฐกถาของท่านแต่ละชิ้น โดยพิจารณาสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมในขณะนั้น เพราะว่าเมื่อเราพิจารณางานเขียนเหล่านี้ เราจะเห็นได้เลยว่ามีงานเขียนหลาย ๆ ชิ้นเป็นการตอบโต้สถานการณ์เฉพาะในแต่ละขณะ วิธีการศึกษาแบบนี้จะช่วยให้เข้าใจงานเขียนแต่ละชิ้นได้ ซึ่งก็เป็นวิธีการที่ดีอย่างหนึ่ง

ในส่วนวิธีการที่ผมทำอยู่และได้เสนอให้ท่านทราบอยู่ขณะนี้เป็นอีกแบบหนึ่ง คือการมองถึงระบบความคิดเลย แน่นอนว่ามันจะมี

ส่วนเกี่ยวข้องสภาพการณ์แวดล้อมบางขณะบ้าง แต่นั่นไม่ใช่จุดเน้น ท่านจะเห็นว่าผมจับความคิดต่าง ๆ ของท่านปรีดี มาประกอบกันเข้าเป็นระบบอันหนึ่งขึ้นมา แล้วก็มาเรียนเสนอท่านเลย

แสดง ณ หอศิลปวัฒนธรรม ธรรมศาสตร์ วันที่ ๒๕ มิถุนายน ๒๕๒๖

ปรีดี พนมยงค์ กับแนวความคิดทางเศรษฐกิจ

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์

อาจารย์ปรีชา ปัจจุบันเป็นอาจารย์สอนที่คณะเศรษฐศาสตร์ ที่จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย ท่านสำเร็จการศึกษาปริญญาตรี โท เอก คณะเศรษฐศาสตร์ และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยฮัมบูร์ก ประเทศเยอรมัน ท่านเป็นนักเศรษฐศาสตร์การเมืองที่สนใจการวิเคราะห์ปัญหาโครงสร้างทางเศรษฐกิจ และการเมืองไทย ขณะนี้ท่านกำลังค้นคว้าเกี่ยวกับเรื่อง วิกฤตการณ์ของระบบสังคมนิยมทั่วโลก ผลงานทางวิชาการล่าสุดของท่านซึ่งพิมพ์ออกมาเสร็จสดๆ ร้อน ๆ คือ **ความแปลกแยกและปัญหามนุษยธรรมในระบบสังคมนิยม** *การปาฐกถาในวันนี้ อาจารย์ปรีชาได้ฝากมาบอกว่าท่านจะพูดในฐานะนักเศรษฐศาสตร์การเมืองในทศวรรษที่ ๘๐ ซึ่งหวล*

กับไปมองดูนักเศรษฐศาสตร์การเมืองคนแรกของประเทศไทยคือท่านปรีดี พนมยงค์ ขอเชิญ ดร. ปรีชาครับ

สวัสดีครับท่านผู้พึงที่เคารพ วันนี้ผมเป็นตัวแทนเท่านั้นเองมาบรรยายแทนอาจารย์ ดร. ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ซึ่งป่วยหนักไม่สามารถมาบรรยายในวันนี้ได้ ผมรับคำเชิญมาเพื่อให้บรรลุโครงการรำลึกถึงท่านปรีดี บทปาฐกถาของผมชื่อ "ความคิดหรือแนวคิดทางเศรษฐกิจของปรีดี พนมยงค์"

ถ้าเราหวลระลึกถึงระยะเวลาที่ผ่านมาเป็นเวลา ๒,๐๐๐ กว่าปี เราจะเห็นว่าการกดขี่เบียดเบียนมนุษย์ด้วยกันนั้น ได้ถูกล้มเลิกไปนานแล้ว แต่เป็นการล้มเลิกในยูโทเบียของนักคิดทางสังคมเท่านั้นเอง ยูโทเบียสังคมได้ขับไล่ความมืดมนออกไป และได้สร้างโลกใหม่ที่เต็มไปด้วยแสงสว่างขึ้นมา ผู้ถูกเอารัดเอาเปรียบได้มีโอกาสเป็นครั้งแรกที่จะเข้าไปพำนักอาศัยอยู่ในสุริยานคร สุริยานครนี้หมายถึงนครซึ่งกำลังจะมาถึง ในประวัติศาสตร์ความคิดทางสังคมของมนุษยชาตินั้น เราจะพบว่า โดยตามธรรมชาติแล้วผู้ถูกเอารัดเอาเปรียบควรจะลุกขึ้นมาคัดค้านระบบของคนกลุ่มน้อย แต่แล้วกลับกลายเป็นเรื่องธรรมดาไปที่ผู้คนเหล่านี้กลับนิ่งเงียบ ประวัติศาสตร์โลกของเราที่ผ่านมา เราจะเห็นผู้คนรบราฆ่าฟันกันร้อยครั้งพันครั้งแต่ก็มีการปฏิวัติสังคมกันไม่กี่ครั้ง ในแผ่นดินสยาม การกดขี่เบียด

เบียนกันได้สิ้นสุดลงเช่นเดียวกัน แต่สิ้นสุดลงใน "เค้าโครงเศรษฐกิจ" ของท่านอาจารย์ปรีดีเท่านั้น หลังจากนั้นผู้ปกครองใหม่ก็เดินตามหนทางเก่าของประวัติศาสตร์ไทย ความทุกข์ยากก็ยังคงมีอยู่จนทุกวันนี้ และแล้วนักคิดของยูโทเบียสยามกลับต้องพลัดพรากจากแผ่นดินไทยไปจบชีวิตลงในดินแดนต้นกำเนิดของยูโทเบียสังคมสมัยใหม่ ในปาฐกถาวันนี้ที่เกี่ยวกับเรื่องแนวคิดทางเศรษฐกิจของท่านอาจารย์ปรีดีนั้น ผมจะมองตามที่บอกไว้ ในฐานะที่ท่านเป็นนักเศรษฐศาสตร์การเมืองของไทยยุคใหม่ ความจริงความคิดทางเศรษฐกิจของอาจารย์ปรีดีมีมากมาย เพราะท่านเป็นนักคิด นักเขียน นักวางนโยบาย นักกฎหมาย ได้เสนอความคิดกระจัดกระจายทั่วไป จนไม่อาจนำมาบรรยายได้ในหนึ่งชั่วโมงข้างหน้านี้ ผมจึงขอจำกัดมุ่งไปยังหลักใหญ่ของระบบเท่านั้นเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลักใหญ่ของแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์การเมืองของอาจารย์ปรีดี เพราะตัวท่านเองก็ได้ศึกษาที่ปารีสในปลายทศวรรษที่ ๒๐ จนได้ประกาศนียบัตรชั้นสูงของเศรษฐศาสตร์การเมืองฝรั่งเศส การวิเคราะห์แนวคิดที่ผมจะดำเนินต่อไปนี้ เป็นเพียงการมองของนักเศรษฐศาสตร์การเมืองคนหนึ่งในทศวรรษที่ ๘๐ ของเรา ซึ่งโดยส่วนตัวแล้วไม่มีความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์กับท่านอาจารย์ปรีดีเลย สำหรับเรื่องที่ท่านอาจารย์ทำอะไรไว้บ้างทางนโยบายเศรษฐกิจ มาตรการทางเศรษฐกิจนั้น เช่น

เน้นเรื่องเอกราชและอธิปไตยทางเศรษฐกิจการคลัง รวมทั้งมาตรการต่าง ๆ ทางด้านเศรษฐกิจของประเทศไทยนั้น นักประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ นักรัฐศาสตร์ของเราวิเคราะห์กันไว้เรียบร้อยแล้ว และในรายการปาฐกถาของเราก็ได้มีการอภิปรายหลายเรื่องในส่วนที่เกี่ยวกับความสำเร็จและความล้มเหลวทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับแนวคิดเหล่านั้น ดังนั้นการวิเคราะห์ของผมจึงมุ่งไปเฉพาะวิเคราะห์ในเชิงวิพากษ์อุดมการทางเศรษฐกิจของท่านอาจารย์ปรีดี ผมเน้นคำว่า "วิพากษ์อุดมการ"

ในเรื่อง "ความเป็นอนิจจังของสังคม" นั้น ท่านอาจารย์ปรีดีได้บอกว่า การเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ ได้เปลี่ยนความสัมพันธ์ทางการผลิตและการที่พระมหากษัตริย์เป็นเจ้าของแผ่นดินทั้งหลายในสังคม มาเป็นระบบราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ ซึ่งอำนาจอธิปไตยมาจากปวงชนชาวไทย ดังนั้นปวงชนชาวไทยจึงเป็นเจ้าของแผ่นดินตามรัฐธรรมนูญ ส่วนอาญาสิทธิ์ของเจ้าของที่ดินซึ่งเป็นอำนาจรัฐชนิดหนึ่งนั้น ที่ให้เจ้าของนามีอำนาจยึดทรัพย์สินนั้น อำนาจนี้ก็ถูกยกเลิกไปโดยพระราชบัญญัติว่าด้วยการห้ามยึดทรัพย์สินของกสิกร พ.ศ. ๒๔๗๕ ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางการผลิตในชนบทของไทยที่สำคัญประการหนึ่ง ทำให้ความสัมพันธ์แบบเก่า ระหว่างเจ้าของนากับลูกนาได้หมดไป

และมีความสัมพันธ์ใหม่ขึ้นมา คือให้มี "ผู้เช่า" กับ "ผู้ให้เช่า" ตามระบบของทุนนิยมสมัยใหม่ ตั้งแต่วันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ เป็นต้นมา เกี่ยวกับเจตนารมณ์ของท่านอาจารย์ปรีดี และเกี่ยวกับเรื่องอุดมการเศรษฐกิจนั้น เราจะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า ท่านอาจารย์ปรีดีต้องการอย่างสำคัญที่สุดที่จะบอกเราว่า แผ่นดินของสยามมิได้เป็นของผู้ใดทั้งสิ้น แต่ผลิตผลในแผ่นนี้จักต้องเป็นของคนทุกคน คณะราษฎรก็ได้ประกาศต่อประชาชนถึงวัตถุประสงค์ คือหลัก ๖ ประการในส่วนที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจของประเทศนั้นมีความว่า จะต้องบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรในทางเศรษฐกิจ โดยรัฐบาลใหม่จะหางานให้ราษฎรทุกคนทำ จะวางโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ ไม่ปล่อยให้ราษฎรอดอยาก ในการประชุมนั้น หลวงประดิษฐ์มนูธรรมได้ขยายข้อความนี้ออกไปว่า การที่เราเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้น ถ้าเปลี่ยนและทำตามแบบเก่าก็คงไม่มีประโยชน์อะไร เพราะเราไม่ได้ทำสาระสำคัญ นั่นคือแก้ความฝืดเคืองของราษฎร แบบที่เราต้องเดินนั้น ต้องเดินอย่างอาศัยหลักวิชาการ อาศัยแผน อาศัยโครงการวิธีการโซเชียลลิสม์ *(Socialism)* เป็นวิธีวิทยาศาสตร์โดยแท้ ขอรับรองว่า การเปลี่ยนแปลงการปกครองคราวนี้ไม่ใช่คูเดต้า *(Coup d́ etat)* แต่เป็นการปฏิวัติ *(Revolution)* ทางเศรษฐกิจ ไม่ใช่การเปลี่ยนแปลงทางปกครองซึ่งเปลี่ยนจากพระเจ้าแผ่นดินองค์เดียว

มาเป็นหลายคน ข้อความที่ปรากฏนี้บ่งอย่างชัดเจนว่า อาจารย์ปรีดีนั้นหลังจากปฏิวัติทางการเมืองแล้ว ก็ตั้งใจจะให้เกิดการปฏิวัติทางเศรษฐกิจเป็นลำดับต่อมา นี่คือที่มาของ **ยูโทเปียสยาม** ซึ่งเรากำลังจะวิพากษ์วิจารณ์ต่อไปนี้

ส่วนหนึ่งเราอย่าลืมว่าแนวคิดของท่านอาจารย์ปรีดีนั้น เมื่อมองในพัฒนาการปัจจุบันเราต้องยอมรับว่าแฝงด้วยแนวคิดของมนุษย์นิยม แนวคิดมนุษย์นิยมนั้นซึ่งอยู่ในจิตสำนึกของอาจารย์ปรีดี ได้ผลักดันให้เกิดยูโทเปียขึ้นมา และในขณะเดียวกันนั้นยูโทเปียสยามก็ได้ทำให้แนวคิดมนุษย์นิยมนี้พัฒนาต่อไป เราอาจเรียกได้ว่าเป็นขบวนการแห่งวิวัฒนาการในประวัติศาสตร์ความคิดของเศรษฐศาสตร์การเมือง แนวความคิดมนุษย์นิยมนี้ สรุปแล้วก็เติบโตมาในยูโทเปียนั้นเอง ถึงแม้ว่ายูโทเปียสยามของท่านจะมาเร็วเกินไป แต่ท่านก็ได้มาแล้ว ไม่ว่าใครจะไม่พอใจหรือพอใจก็ตาม ในการวิพากษ์อุดมการในยูโทเปียสยามนั้น ผมจะขอยึดเอกสาร "เค้าโครงเศรษฐกิจ" หรือสมุดปกเหลืองเป็นพื้นฐาน แต่ในขณะเดียวกันก็จะพาดพิงถึงแนวความคิดในผลงานอื่น ๆ อีกด้วยที่เกี่ยวกับปัญหาของเค้าโครงเศรษฐกิจดังกล่าว ในขั้นต้นนี้ เราจะมาวิเคราะห์ดูว่าแนวคิดและนโยบายที่ปรากฏในเค้าโครงเศรษฐกิจมีลักษณะหลักการอะไรบ้าง หัวใจของ "เค้าโครง" ท่านอาจารย์ปรีดีได้สรุปไว้อย่างชัดเจน

ทำ ให้มีความเสมอภาคทางเศรษฐกิจ และมีเสรีภาพทางสังคม อาจารย์ปรีดีก็ได้ชี้แจงเพิ่มเติมอีก หลังจากมีกลุ่มผู้ไม่เข้าใจมากมายว่า ระบบเศรษฐกิจที่อาจารย์ปรีดีได้เสนอนั้นเป็นระบบอะไรกันแน่ เท่าที่เราได้วิเคราะห์จากการตอบโต้ และการสนทนาระหว่างอาจารย์ปรีดี กับกลุ่มต่าง ๆ เราจะเห็นว่า

๑. อาจารย์ปรีดีบอกว่าโครงการเศรษฐกิจนี้ เป็นระบบผสมผสานกันระหว่างทุนนิยมกับสังคมนิยม เป็นการใช้หลักลัทธิเศรษฐกิจหลายอย่าง โดยเอาส่วนที่ดีมาปรับปรุงให้เข้ากับระบบเศรษฐกิจของประเทศไทย แต่หลักใหญ่นั้นเราถือหลักของลัทธิสังคมนิยม ไม่ใช่คอมมิวนิสต์ และหลักที่สำคัญของสังคมนิยมในความหมายของท่านก็คือ หลักของโซลิดาริตี้ *(Solidarity)* ซึ่งหมายความว่ามนุษย์ย่อมช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มนุษย์จักร่วมกันประกันภัยต่อกัน ร่วมกันในการประกอบการเศรษฐกิจ

๒. ท่านอาจารย์ปรีดีบอกไว้อย่างชัดเจนว่า ท่านต้องการให้มีทุน ต้องอาศัยทุนของพวกมั่งมี ทั้งในประเทศและนอกประเทศ ซึ่งบอกเรื่องนี้ไว้ชัดเจน ในขณะเดียวกันก็เคารพกรรมสิทธิ์ของเอกชน อนุญาตให้เอกชนทำธุรกิจได้หรือทำธุรกิจบางอย่างได้ ถ้ากลุ่มเหล่านั้นมีความสามารถเพียงพอในการทำธุรกิจที่มีประสิทธิภาพ แต่ปัจจัยการผลิตสำคัญ ๆ ควรจะต้องเป็นของรัฐ

๓. อาจารย์ปรีดีกล่าวว่าระบบเศรษฐกิจที่เสนอนี้เป็นการเดินทางสายกลาง เป็นการซื้อที่ดิน ไม่มีการบีบบังคับ ไม่ริบทรัพย์ ไม่ริบทุน เศรษฐกิจมีทั้งของรัฐและเอกชน การเสนอเค้าโครงเศรษฐกิจขึ้นมานี้ อาจารย์ปรีดีบอกว่าสิ่งที่น่าเป็นห่วงในช่วงระยะเวลานั้นก็คือ มีผู้ทำนายว่าการต่อสู้ระหว่างคนต่างชั้นจะต้องเกิดมีขึ้นเมื่อมีความปั่นป่วนมากขึ้น คือมีคนยากจนขั้นแค้นมากขึ้น ซึ่งเราจะต้องป้องกันเสียในขั้นต้น อย่างไรก็ตาม เมื่อเราวิเคราะห์ทั้งหมดแล้ว เราจะเห็นว่าแนวความคิดทางเศรษฐกิจของท่านอาจารย์ปรีดีที่ปรากฏขึ้นมาในเค้าโครงนั้น เป็นแนวคิดค่อนข้างจะชัดเจน ในการมองเรื่องอำนาจทางเศรษฐกิจ โดยให้รัฐเป็นผู้จัดการกับการเศรษฐกิจทั้งปวง ในระยะหลังคือในปีที่แล้วนั้นเอง จากการสัมภาษณ์ครั้งสุดท้ายของอาจารย์ฉัตรทิพย์และกลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมืองที่ปารีสนั้น อาจารย์ปรีดีได้ชี้แจงเพิ่มเติมเกี่ยวกับเค้าโครงเศรษฐกิจว่า รัฐในเค้าโครงเศรษฐกิจนั้น ท่านหมายถึงองค์การปกครองที่เกิดขึ้นด้วยราษฎรที่มาจากการเลือกตั้งทางระบบผู้แทน และสหกรณ์ที่ท่านหมายถึงนั้นเป็นการเปลี่ยนแปลงสภาพการปกครองของตำบลให้เป็นสหกรณ์ทั้งหมด โดยราษฎรจัดตั้งและปกครองตนเอง ในความหมายของสหกรณ์นั้น สหกรณ์ทั้งหมดจะมีหลายรูปแบบทางเศรษฐกิจ นับตั้งแต่การจำหน่าย การผลิต เครดิต ไปจนถึงการผลิตขนาดใหญ่ร่วม

กัน รัฐบาลมีหน้าที่เข้าไปช่วยนำเท่านั้น ไม่ใช่สั่งสอนชี้นำหรือบังคับ ข้อความนี้นับว่าเป็นการขยายความเกี่ยวกับแนวคิดทางด้านสหกรณ์ ในการสัมภาษณ์นั้น อาจารย์ปรีดีได้บอกว่าแผนเศรษฐกิจต้องสัมพันธ์กันหลายอย่างทั้งส่วนบนและส่วนล่าง เพราะถ้าแผนไปจากส่วนบนเท่านั้น ก็เป็นแต่เพียงความฝันทางทฤษฎี ฉะนั้นต้องสมานให้เหมาะสมกับสภาวะที่แท้จริงของส่วนข้างล่าง ซึ่งสามารถปฏิบัติได้ในปี พ.ศ. ๒๔๗๕–๒๔๗๖ เราจะเห็นว่า ท่านอาจารย์ปรีดีไม่บอกเลยว่าข้างล่างนั้นเราจะทำอย่างไร ท่านเน้นแต่เรื่องข้างบน เน้นแต่เรื่องรวมศูนย์ของอำนาจรัฐ ที่เข้ามาปกคลุมระบบเศรษฐกิจทั้งหมด ในตอนหลังคือปีที่แล้ว ท่านอาจารย์ปรีดีได้ขยายว่า ท่านปรารถนาที่จะให้เป็น "สหกรณ์สังคมนิยม" ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของปรัชญาสังคมนิยมวิทยาศาสตร์ประชาธิปไตย คือเป็นทั้งสังคมนิยมทั้งวิทยาศาสตร์ทั้งประชาธิปไตย แต่ "สหกรณ์สังคมนิยม" คืออะไรนั้นท่านไม่อาจจะให้คำอธิบายได้ แต่อาจารย์ได้พูดถึงความคิดของเลนินและกล่าวว่าเลนินก็ยอมรับว่าการเข้าสู่สังคมนิยมโดยรวดเร็วนั้น ย่อมต้องล้มเหลว ดังนั้น สังคมนิยมควรจะเริ่มต้นจากสหกรณ์สังคมนิยม ถ้าเป็นเช่นนี้ ผมคิดว่าความหมายของสหกรณ์สังคมนิยมนั้นคงจะมีหลัก ๕ ประการ คือ

๑. ใช้รูปแบบสหกรณ์หลายประเภท ซึ่งแนวคิดนี้ได้ปรากฏอยู่ในเค้าโครงเศรษฐกิจแล้ว

๒. การเปลี่ยนแปลงให้เป็นสหกรณ์ ต้องใช้หลักการความสมัครใจ อันนี้ไม่ปรากฏอยู่ในเค้าโครงเศรษฐกิจ

๓. ต้องเริ่มต้นจากรูปแบบสหกรณ์ที่ง่ายที่สุด เช่น การจำหน่าย การตลาด แล้วจึงเข้าสู่สหกรณ์การผลิต ในรูปแบบง่ายๆ อันนี้ก็ไม่ปรากฏในเค้าโครงเศรษฐกิจเช่นเดียวกัน

๔. รัฐเข้ามาช่วยทางด้านการเงิน การจัดการ และความรู้ ซึ่งอันนี้บางส่วนปรากฏอยู่ในเค้าโครงเศรษฐกิจ

๕. เข้าสู่สหกรณ์การผลิตขนาดใหญ่ ซึ่งดูเหมือนว่าแบบจำลองนี้เป็นขั้นสุดท้ายในเค้าโครงเศรษฐกิจ

สหกรณ์เช่นว่านี้ อาจจะเรียกได้ว่าเป็นสหกรณ์สังคมนิยมตามแนวคิดที่ท่านอาจารย์ปรีดีคงจะนึกไว้ในบั้นปลายชีวิต สหกรณ์เช่นว่านี้เป็นการรวมตัวโดยอิสระของชาวนาชาวไร่ ใช้งบประมาณ ใช้ทรัพยากรของชาวนาชาวไร่เองเป็นส่วนใหญ่ แต่ใน "เค้าโครงเศรษฐกิจ" ปี ๒๔๗๖ นั้น อาจารย์ปรีดีเน้นสหกรณ์ของรัฐบาลมากกว่า จะสังเกตเห็นว่าอาจารย์ปรีดีเขียนไว้อย่างชัดเจนว่า สมาชิกของสหกรณ์นั้นได้รับเงินเดือนและโบนัสจากสหกรณ์ รัฐเป็นผู้ออกทุน เป็นผู้จัดที่ดิน ส่วนชาวนาเป็นผู้ออกแรงเท่านั้น คือเป็นลูกจ้างของรัฐ ฉะนั้นมองในรูปนี้แล้วเราจะเห็นว่า เมื่อตอนต้นของแบบจำลอง คือเมื่อ ๕๐ ปีมาแล้วสหกรณ์ของอาจารย์ปรีดีไม่ใช่ "สหกรณ์สังคมนิยม" ตามที่

อาจารย์มองในบั้นปลายของชีวิต สรุปแล้วอาจมีการเปลี่ยนแปลงแนวความคิดทางเศรษฐกิจของอาจารย์ปรีดี จาก "สังคมนิยมโดยรัฐ" มาสู่ "สังคมแบบสหกรณ์ของประชาชน" ในช่วง ๕๐ ปีที่ผ่านมา ซึ่งการเปลี่ยนแปลงแนวความคิดนี้ อาจจะเกิดขึ้นหลังจากที่ได้มองความล้มเหลวต่าง ๆ ของการเข้าสู่สังคมนิยมโดยทันทีทันใดในประเทศที่เป็นสังคมนิยมแล้ว

ในแบบจำลองเค้าโครงเศรษฐกิจหรือยูโทเปียสยามนั้น เราจะเห็นว่า มีข้อความขัดแย้งหลายประการในแบบจำลองนี้ ด้านหนึ่งอาจารย์ปรีดีเสนอให้มีสหกรณ์ของประชาคมระดับเล็กในระดับท้องถิ่นและกล่าวถึงเสรีภาพของปัจเจกชน ในประชาคมขนาดเล็กเหล่านี้ที่มีอิสระ มีดุลยภาพในการผลิตการจำหน่าย มีการใช้ชีวิตแบบรวมหมู่ อาจารย์ปรีดีเองก็บอกว่า "ข้าพเจ้าได้ระวังมิให้มนุษย์มีสภาพเป็นสัตว์ ข้าพเจ้าประสงค์จะให้มนุษย์เป็นมนุษย์ยิ่งขึ้น ปราศจากการประทุษร้ายต่อกัน อันเนื่องมาจากเศรษฐกิจ" ครอบครัวก็ยังมีอยู่ ชีวิตส่วนตัวก็ยังมีอยู่ แต่ในขณะเดียวกัน ท่ามกลางประชาคมระดับเล็กที่อิสระเหล่านี้ อาจารย์ปรีดีก็เสนอในยูโทเปียสยามให้มีการวางแผนแบบเบ็ดเสร็จโดยส่วนกลางจากรัฐ มองจากแง่นี้แล้ว เสรีภาพในแบบจำลองนี้กลายเป็นเสรีภาพที่ถูกจัดตั้ง สังคมที่มีลักษณะเป็นโซลิดาริตี้ กลายเป็นสังคมที่เกิดจากการวางแผนและอำนาจจากข้างบน

ระบบข้าราชการที่ใหญ่โตในระบบวางแผนเหล่านี้ ต้องปรากฏขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เคียงข้างสหกรณ์และประชาคมที่อิสระ นี่คือความขัดแย้งในแบบจำลองของเค้าโครงเศรษฐกิจ ในวิพากษ์อุดมการทางเศรษฐกิจของอาจารย์ปรีดีนั้น เมื่อมาถึงจุดนี้เราจึงหลีกเลี่ยงไม่ได้เลยที่จะพูดถึงความเสมอภาคและปัญหาเสรีภาพในแบบจำลองทางเศรษฐกิจของอาจารย์ปรีดี หลักใหญ่ของแบบจำลองนี้ตามที่ได้กล่าวแล้วก็คือ รวมทุน รวมที่ดิน รวมแรงงาน การที่บอกว่าร่วมกันทำแต่ขณะเดียวกันก็มีประชาธิปไตยด้วย หลักการทั้งสองอย่างนี้จะสมานกันได้หรือเปล่า จะมีความขัดแย้งเกิดขึ้นหรือไม่ระหว่างพลังของปัจเจกชนและพลังของสังคม แนวคิดโซลิดาริตี้ *(Solidarity)* จะประสานเสรีภาพและการรวมหมู่ที่ถูกกำหนดจากข้างบนได้อย่างไร อันตรายที่อาจารย์ปรีดีมองไม่เห็นก็คือว่า ในยูโทเปียไม่มีหลักประกันใดว่า รัฐบาลเมื่อจัดการเศรษฐกิจแบบเบ็ดเสร็จแล้ว จะจัดการกับชีวิตมนุษย์แบบเบ็ดเสร็จด้วยหรือเปล่า และในที่สุดจะกลายเป็นสังคมนิยมผูกขาดหรือเปล่า อาจารย์ปรีดีต้องการอย่างที่นักปรัชญาสังคมนิยมหลายท่านต้องการ คือไม่ให้มีการแบ่งกันระหว่างอำนาจรัฐและพลังทางสังคม หลักการสังคมแนวมนุษย์นิยมบอกว่า มนุษย์ได้แลเห็นพลังปัจเจกชนในตัวของเขาเองว่าเป็นพลังทางสังคม และนำพลังนี้ไปจัดตั้งทางด้านเศรษฐกิจร่วมกัน ไม่มีลักษณะมุ่งทางด้านผลประ

โยชน์ของตัวเอง ทุกคนในประชาคมจะมีโอกาสเป็นมนุษย์ ทุกคนไม่มีโอกาสที่จะกลายเป็นผู้รวบอำนาจทางเศรษฐกิจ ฉะนั้นในแนวคิดนี้การบีบบังคับโดยระบบของสังคมจึงไม่จำเป็น ประชาคมหรือคอมมูนนั้นได้กลายเป็นระเบียบของสังคมโดยไม่มีการบังคับขู่เข็ญ ยูโทเปียสยามคงจะต้องการสร้างอาณาจักรแห่งเสรีภาพเช่นเดียวกัน แต่ในขณะเดียวกันในยูโทเปียสยามนั้นได้มีการเสนอหนทางที่เน้นการยึดอำนาจรัฐ เน้นระเบียบวินัย เน้นอำนาจหน้าที่ เน้นการวางแผนส่วนกลาง เน้นอุดมการหลักตามแผนเศรษฐกิจของชาติ และเน้นความเป็นคัมภีร์ของสังคมนิยม เมื่อเป็นเช่นนี้ หลักการเสรีภาพย่อมถูกจำกัดแน่นอน ซึ่งอาจารย์ปรีดีได้บอกไว้อย่างชัดเจนเมื่อ ๕๐ ปีมาแล้วว่า เมื่อไรรัฐบาลประกอบการเศรษฐกิจเองเช่นนี้ย่อมเป็นการตัดเสรีภาพ แต่การตัดเสรีภาพนั้น ก็เพื่อจะทำให้ราษฎรได้รับความสุขสมบูรณ์ ราษฎรจะต้องการเสรีภาพโดยไม่มีอาหารรับประทานเช่นนั้นหรือ นี่คือเหตุผลที่นักสังคมนิยมผูกขาดในยุคปัจจุบันกำลังใช้กันอยู่เสมอ เสรีภาพย่อมถูกจำกัดเพื่อผลประโยชน์ของราษฎรทั้งหมดด้วยกัน นี่เป็นอันตรายซึ่งอาจารย์ปรีดีอาจมองไม่เห็น เมื่อระบบนี้ได้กลายเป็นความจริงขึ้นมา

เช่นเดียวกับหลักการความเสมอภาค ก่อนจะถึงปี ๒๔๗๕ ในระบบสมบูรณาญาสิทธิราช เราอาจจะบอกได้ว่าประเทศไทยหรือแผ่น

ดินสยามก็มีความเสมอภาคเหมือนกัน นั่นก็คือมนุษย์ทุกคนเท่าเทียมกันหมด เพราะมนุษย์ทุกคนอยู่ต่อหน้าเจ้าชีวิตแล้ว ชีวิตไม่มีอะไรเลย แต่ในเค้าโครงเศรษฐกิจนั้นต้องการนำราษฎรไปสู่ความเสมอภาคอีกอย่างหนึ่งด้วย นั่นคือเสมอภาคในสิทธิหน้าที่ เสมอภาคทางกฎหมายการปกครองและเสมอภาคทางเศรษฐกิจ ซึ่งอาจารย์ปรีดีให้คำนิยามว่าราษฎรจะมีสิทธิเสมอภาคในการที่จะไม่อดตาย และในที่นั้นอาจารย์ปรีดีได้ปฏิเสธความเสมอภาคตามแนวลัทธิคอมมิวนิสต์ ซึ่งอาจารย์บอกว่า เราจะไม่ดำเนินวิธีริบทรัพย์ของคนรวยมาแบ่งอย่างเท่าๆกัน ซึ่งจะทำให้ทุกคนมีความเสมอภาคยากจนเท่ากันหมด อาจารย์ปรีดีไม่ได้มองอันตรายซึ่งอาจเกิดขึ้น ถ้าเราเอาแบบจำลองเค้าโครงเศรษฐกิจมาปฏิบัติอย่างจริงจังแล้ว ในท่ามกลางของขบวนการพัฒนาการนั้น อาจจะเกิดแนวโน้มขึ้นได้ว่า คนกลุ่มหนึ่งมีอำนาจตัดสินใจเกี่ยวกับปัญหาทางเศรษฐกิจ แต่คนกลุ่มใหญ่ไม่มีอำนาจตัดสินใจ พัฒนาการเช่นว่านี้ก็ให้เกิดความไม่เท่าเทียมกัน หรือความไม่เสมอภาคกันขึ้นทางฐานะและวิธีการดำรงชีวิต ซึ่งเมื่อทั้งประเทศเป็นสหกรณ์แล้ว แน่นอนที่จะต้องมีชนชั้นผู้บริหารสหกรณ์ขึ้น ซึ่งแตกต่างกันทางด้านฐานะและวิถีการดำรงชีวิต จากสมาชิกทั้งมวล มองจากแง่นี้แล้วแบบจำลองของอาจารย์ปรีดีนั้นก็ได้บรรจุไว้ซึ่งหลักการที่อาจนำไปสู่ความไม่เสมอภาคได้ในขบวนการพัฒนาแห่ง

ประวัติศาสตร์ ทั้งๆที่สองกลุ่มคือผู้บริหารสหกรณ์และผู้เป็นสมาชิกก็เป็นราษฎรทั้งสิ้น ตามเค้าโครงของยูโทเปียสยามนี้ เราอาจสรุปได้ว่า ระบบเศรษฐกิจที่อาจารย์ปรีดีได้เสนอนั้น ถ้าจะเรียกให้ถูกต้องที่สุดแล้วก็เห็นจะต้องเรียกว่า "ระบบสังคมนิยมโดยรัฐบาล" ซึ่งเป็นคำที่ชัดเจนมากของนักปรัชญาเยอรมันผู้หนึ่ง และระบบนี้จะเป็นไปได้โดยการใช้วิธีการรัฐประหารมากกว่าการปฏิวัติ ถ้าเป็นสมัยนี้เราก็อาจจะเรียกได้ว่า แบบจำลองของอาจารย์ปรีดีก็คือ สังคมนิยมโดยรัฐ ซึ่งเป็นสังคมที่เน้นความสามารถของกลุ่มผู้นำในการบริหาร นักจัดการ นักวางแผน เน้นการใช้สถาบันส่วนกลางของระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่เป็นกลไกสำคัญในการพัฒนาระบบเศรษฐกิจเช่นว่านี้ โดยจะทำให้ราษฎรนั้นได้กลายเป็นข้าราชการของประชาคมเศรษฐกิจสมัยใหม่ ซึ่งเป็นการสร้างระบบราชการที่ใหญ่โตที่สุดในประวัติศาสตร์ทั้งปวง แต่หน้าที่ของระบบราชการนี้ไม่ใช่เพื่อราชการแต่เป็นเพื่อสร้างสังคมนิยม คือให้มีหน้าที่ใหม่เกิดขึ้นมา แต่เมื่อมาดูแนวคิดที่ปรากฏขึ้นในตอนหลัง คือบั้นปลายของชีวิต ท่านอาจารย์ปรีดีไม่พูดถึงระบบรวมศูนย์โดยรัฐมากเท่าใดนัก กลับพูดถึงระบบสหกรณ์และประชาคมมากกว่า ก็เลยคิดว่า อาจารย์ปรีดีไม่ได้ตัดสินใจชัดเจนว่า สังคมนิยมที่ใฝ่ฝันนั้นจะใช้ระบบอะไรกันแน่เป็นหลัก จะใช้ระบบรวมศูนย์โดยรัฐ หรือจะใช้ระบบสมาคมอิสระ หรือสหพันธ์

หรือสหกรณ์เป็นหลักในการที่จะนำไปสู่สังคมนิยม ในเรื่อง "ความเป็นอนิจจังของสังคม" นั้น อาจารย์ปรีดีบอกไว้ชัดเจนเลยว่า อำนาจรัฐยังคงต้องมี ระบบศักดินาต้องมีอำนาจรัฐ เพื่อบังคับคนให้ทำงาน ระบบทุนนิยมต้องมีอำนาจรัฐ เพื่อบังคับให้เศรษฐกิจพัฒนาไปตามความต้องการของกลุ่มทุน และในระบบสังคมนิยมถึงแม้ไม่มีชนชั้นทางนิตินัย แต่ราษฎรก็ยังคงมีซากแห่งความเคยชินและทัศนะเก่า ๆ หลงเหลืออยู่ จึงต้องใช้อำนาจรัฐเช่นเดียวกัน แต่ในตอนหลังของ "ความเป็นอนิจจังของสังคม" นั่นเอง อาจารย์ปรีดีก็ได้ชี้ให้เห็นถึงระบบเศรษฐกิจทุกระบบ ที่มีแนวโน้มมีอันตรายไปสู่การใช้อำนาจรัฐเพื่อผลประโยชน์ของกลุ่มตน สรุปแล้วเมื่อเราใช้ทฤษฎีทางด้านไดเลคติค (*Dialectic*) แล้ว อาจารย์ปรีดีก็อาจชี้ให้เห็นถึงอันตรายของเค้าโครงเศรษฐกิจหรือยูโทเปียสยามได้เหมือนกันว่า ณ ที่นั้นอาจารย์เห็นว่า จริงอยู่ในทางนิตินัยอาจกล่าวว่า อำนาจรัฐเป็นของสมาชิกทั้งหลายของสังคม แต่ในทางพฤตินัยนั้นสมาชิกแห่งสังคมซึ่งเป็นผู้ถืออำนาจรัฐ มีโอกาสเสมอที่จะใช้อำนาจรัฐเพื่อประโยชน์เฉพาะของกลุ่มตนยิ่งไปกว่าประโยชน์ส่วนรวมของสังคม นี่ก็คือสิ่งที่เกิดแล้วในโลกสังคมนิยมที่เป็นจริงทั่ว ๆ ไปในขณะนี้ ประชาคมและเค้าโครงเศรษฐกิจของยูโทเปียสยามก็คงจะหลีกเลี่ยงไม่พ้นจากพัฒนาการเช่นว่านี้

ในบทวิเคราะห์หลายบทของนักรัฐศาสตร์และนักประวัติ-ศาสตร์เศรษฐกิจทั่วโลกที่กล่าวถึงท่านอาจารย์ปรีดีนั้น ได้มีการวิเคราะห์ด้านประวัติศาสตร์กันเป็นส่วนใหญ่ ว่าเค้าโครงและยูโทเปียสยามนั้น ล้มเหลวหรือไม่ได้รับการปฏิบัติที่เป็นจริงอย่างไร มีสาเหตุอะไร ทั้งในคณะราษฎร นอกคณะ ในรัฐบาล ในระบบราชการ และคนวงการทั่วๆ ไป ซึ่งได้กล่าวกันมากแล้ว แต่มีเรื่องหนึ่งซึ่งยังไม่ได้กล่าวก็คือว่า **สาเหตุทางอุดมการ** ในแนวคิดของท่านอาจารย์ปรีดีนั้น เราจะเห็นได้ว่าท่านได้ให้ความสำคัญมากแก่เรื่องจิตสำนึกทางประวัติศาสตร์ ท่านกล่าวว่า ท่านได้นำเอา "จิตสำนึกอภิวัฒน์" ที่เน้นความก้าวหน้าของแผ่นดินสยาม มาทำการค้นหาวิธีการที่จะใช้ที่ดินของศักดินา ใช้ทุนของเอกชน และใช้แรงงานของไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินไทย ทำการเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจ เพื่อให้ผ่านพ้นความมืดมนไปสู่แสงสว่าง และเน้นความเป็นมนุษย์ในประชาคมของแผ่นดินสยาม แนวความคิดแบบนี้เราอาจจะเรียกได้ว่าเป็นผลิตผลของการเคลื่อนไหวของการพัฒนาการทางประวัติศาสตร์อย่างมีจิตสำนึกของท่าน อาจารย์ปรีดีจึงได้เสนอเค้าโครงนั้นขึ้นมา และท่านก็ได้บอกไว้อย่างชัดเจนว่า การเสนอเค้าโครงนี้เกิดขึ้นเพราะจิตสำนึกของท่านเอง ในการสัมภาษณ์ที่ให้อาจารย์ฉัตรทิพย์เมื่อปีที่แล้ว ซึ่งเป็นการสัมภาษณ์ครั้งสุดท้าย ท่านบอกว่า ความคิดของผม

ที่เห็นว่าสยามควรมีโครงการเศรษฐกิจนั้น มิใช่เกิดขึ้นทันทีทันใด มิใช่เป็นไปตามความนึกคิดเดา ๆ โดยไม่มีหลักเศรษฐกิจ เค้าโครงทางเศรษฐกิจนั้นได้เกิดขึ้นจากหลายต้นตอหลายบ่อเกิดจิตสำนึกด้วยกัน สรุปแล้ว จากการสัมภาษณ์นี้ เค้าโครงเศรษฐกิจเกิดขึ้นจากจิตสำนึกทางสังคมของอาจารย์ปรีดี ซึ่งมาจากประสบการณ์ที่ได้เห็นตั้งแต่ในช่วงเด็กและในช่วงที่เติบโตขึ้นมาในแผ่นดินสยาม รวมทั้งศึกษาทฤษฎีสังคม

จุดอ่อนของยูโทเบียสยามนี้ไม่ได้อยู่ที่ตัวอาจารย์ปรีดีเอง แต่อยู่ที่ว่าจิตสำนึกนี้ไม่ได้มาหาความเป็นจริง และความเป็นจริงก็ไม่ได้มาหาจิตสำนึก วิธีแก้ไขของเศรษฐกิจยูโทเบียสยาม เป็นผลผลิตของความคิดที่เป็นวิทยาศาสตร์ เป็นผลผลิตของวิศวกรสังคมซึ่งอาศัยเหตุผลล้วน ๆ มาเปลี่ยนแปลงกลไกสังคม รื้อถอนกลไกที่ทรุดโทรม และเอากลไกอันใหม่มาใส่แทน จิตสำนึกทางสังคมของอาจารย์ปรีดีนั้น ไม่ได้ล้ำหน้าคณะราษฎรเท่านั้น แต่ยังล้ำหน้าจิตสำนึกของราษฎรทั้งปวงด้วย ความอ้างว้างจึงได้เกิดขึ้นพร้อม ๆ กับ พ.ร.บ. ว่าด้วยคอมมิวนิสต์ฉบับแรกของประเทศไทย ในการสร้างระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่นั้น เราจะเห็นว่ายูโทเบียสยามนั้นเป็นความคิดที่ไม่มีความต่อเนื่องจากประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ ในขณะเดียวกันก็ไม่มีความผูกพันกับเศรษฐกิจปัจจุบันในสมัยนั้น ตะเกียงส่องทาง

ของยูโทเปียสยามส่องแสงบนหนทางที่ว่างเปล่า ความเป็นจริงที่ปรากฏอยู่ในสังคมนั้นจะต้องดัดแปลงให้เข้ากับความคิด นี่คือสิ่งที่อาจารย์ปรีดีได้คาดฝันเอาไว้ ทั้งๆ ที่ความเป็นจริงนั้นไม่ค่อยจะรู้จักกับยูโทเปียเลย จนกระทั่งบัดนี้ผู้คนส่วนใหญ่ก็ยังไม่เคยได้อ่านเค้าโครงเศรษฐกิจหรือสมุดปกเหลืองเล่มนั้น อาจารย์ปรีดีจึงบอกอยู่เสมอว่า จนกระทั่งวาระสุดท้ายว่า ใครอยากจะรู้อุดมการหรือแนวคิดที่แท้จริงนั้นควรจะต้องหวนกลับไปอ่านเค้าโครงอย่างละเอียด แต่ดังที่ได้บอกแล้วว่า จุดอ่อนนั้นไม่ได้อยู่ที่ท่านอาจารย์ปรีดี นักปรัชญาเยอรมันคนหนึ่งได้พูดถึงความคิดที่ไร้การปฏิบัติว่า มันเกิดจากสาเหตุคือ ความคิดไม่ได้มาหาความเป็นจริง ทั้งนี้เป็นเพราะความเป็นจริงในสมัยนั้นก็ไม่ได้มาหาความคิดด้วย ระบบเศรษฐกิจไทยยุคนั้นเป็นยุคที่มีความทุกข์ยาก มีการพัฒนาทางกำลังการผลิตที่ต่ำมาก ประชาชนทั่วไปยังไม่มีจิตสำนึก ดังที่อาจารย์ปรีดีได้บอกเองว่า "จิตสำนึกยังไม่ตื่น" การต่อสู้ทางการเมืองของประชาชนยังไม่เกิดขึ้น และวิธีการผลิตแบบใหม่ของสังคมนั้นก็ยังไม่ปรากฏริ้วรอยอย่างชัดเจน ในท่ามกลางการพัฒนาภายใต้สภาพเช่นนั้น ในความทุกข์ยาก นักทฤษฎีจะเห็นแต่ความทุกข์ยากเท่านั้น แล้วก็แสวงหาทฤษฎีและแนวความคิดเพื่อแก้ไขความทุกข์ยาก ภายใต้สภาพเช่นนั้นผู้คนมักจะถามตัวเองว่านี่เราควรจะมีทฤษฎีอะไรหนอถึงจะมาแก้ไขได้ ก็วิ่งไล่

แสวงหาทฤษฎีต่าง ๆ แต่เราต้องระลึกว่าในความทุกข์ยากนั้น เราไม่ได้เห็นเพียงความทุกข์อย่างเดียว แต่เรายังมองเห็นเงื่อนไขการปฏิวัติสังคมอีกด้วย แต่สภาวะการมองเช่นนั้นจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อ การเคลื่อนไหวต่อสู้ของประชาชนที่ทุกข์ยากเกิดขึ้นทั่ว ๆ ไปที่ต้องการเปลี่ยนแปลงระบบ และจากการเคลื่อนไหวของประชาชนเหล่านี้เอง ก็จะมีทฤษฎีและแนวความคิดที่จะเปลี่ยนแปลงแก้ไขระบบเศรษฐกิจ

แต่อย่างไรก็ตาม ยูโทเปียสยามก็ยังมีภาระกิจทางประวัติศาสตร์ที่ให้ความสำคัญ ให้ความหมายแก่พัฒนาทางความคิดของเศรษฐศาสตร์การเมือง อยู่ ๓ ประการด้วยกันคือ

หนึ่ง แนวคิดของอาจารย์ปรีดีนั้น เป็นแนวคิดทางประวัติศาสตร์ที่วิพากษ์ ในขณะที่นักคิดทั่วๆ ไปนั้น หรือนักคิดที่เพ้อฝันทั่ว ๆ ไปนั้น ทำการวิจารณ์สภาพเศรษฐกิจของเขา ส่วนมากเขาจะมองแง่มุมของอุดมคติ แต่อาจารย์ปรีดีมองกลับกันคือมองสังคมสยามในท่ามกลางพัฒนาการ มองว่าสังคมสยามเป็นผลผลิตของความเสื่อมโทรมทางประวัติศาสตร์ ๒๔๗๕ คือจุดสุดยอดของเศรษฐกิจที่กำลังทรุดหนัก อาจารย์ปรีดีได้วิพากษ์สภาวะปัจจุบันบนพื้นฐานของประวัติศาสตร์ ในระบบเศรษฐกิจสยามนั้น อาจารย์ปรีดีคิดว่าความทุกข์ยาก ความอัตคัดขัดสนของราษฎร มีต้นกำเนิดมาจากความอุดมสมบูรณ์ของชนชั้นศักดินา ความทุกข์ยากนั้นไม่ใช่ภาวะชั่วคราวเสีย

แล้ว ตรงกันข้ามความทุกข์ยากนั้นเป็นมุมมืด เป็นปรากฏการณ์ที่เคียงข้างกับมุมสว่างของระบบเศรษฐกิจสมัยนั้น ระบบนี้ได้สร้างความยากจนขึ้นมา ระบบนี้ไม่สามารถแยกออกจากความยากจนได้ และได้พัฒนาความยากจนไปด้วยกัน ดังนั้นมองจากแง่นี้แล้ว อาจารย์ปรีดีจึงบอกว่า เราต้องจัดระบบเศรษฐกิจกันใหม่ มีวิธีการจัดการเสียใหม่

ตัวอย่างของประวัติศาสตร์แนววิพากษ์เราอาจพบในผลงานอื่นๆ อีกด้วย มองในแง่เศรษฐกิจการเมืองแล้ว เราจะเห็นว่าผลงานหลายชิ้น อาจารย์ปรีดีได้พูดถึงการขัดแย้งทางชนชั้น ซึ่งมีหลายมิติ และได้ยกตัวอย่างมากมายเกี่ยวกับสังคมชาวนาไทยในสมัยนั้น และได้เน้นก่อนที่ท่านจะจากพวกเราไปว่า สภาพการขัดแย้งของแต่ละสังคมย่อมไม่เหมือนกัน ฉะนั้นเราจึงไม่อาจมีสูตรสำเร็จมาอธิบายความขัดแย้งได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งท่านได้ต่อต้านอย่างหนักหน่วง ที่จะเอาแบบจำลองของความขัดแย้งของจีน เข้ามายัดใส่ในแบบจำลองความขัดแย้งของชนชั้นของสังคมไทย จากการมองปัญหาความขัดแย้งนั้น เราจะเห็นว่าแนวคิดทางเศรษฐกิจการเมืองของอาจารย์ปรีดีนั้นเน้นการต่อสู้ อาจารย์บอกว่าตามธรรมชาติมนุษย์ที่ถูกกดขี่เบียดเบียนก็ต้องการหลุดพ้น ซึ่งการนั้น ในสยาม ราษฎรได้มีวิธีต่างๆ นาๆ ต่อสู้กับระบบสมบูรณาญาสิทธิราช เช่นใช้วิธีดื้อแพ่ง ไม่ตั้งใจทำ

งาน บิดพริ้วไม่ทำตามคำสั่ง ไม่ส่งส่วยให้ หลบหนี ใช้อาวุธต่อสู้ลูกสมุนเจ้าทาสและเจ้าศักดินา ในขณะเดียวกัน ๒๔๗๕ ก็เป็นตัวอย่างหนึ่งซึ่งเป็นการต่อสู้ให้หลุดพ้นระบบสมบูรณาญาสิทธิราช นั่นก็คือจำกัดอำนาจของพระมหากษัตริย์ทำให้เป็นระบอบราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ อาจารย์ปรีดีได้ย้ำว่า เราอย่าลืมว่าชาวนาไทยนั้นเป็นนักต่อสู้ เป็นนักต่อต้านการกดขี่ข่มเหงทุกรูปแบบ แต่ชาวนาไทยขณะนั้นกระดูกสันหลังได้หักเสียแล้ว ความอัตคัดขัดสนมีมากมายต้องแบกภาระค่าเช่า ดอกเบี้ย ถูกพ่อค้าและโรงสีเอาเปรียบ ขณะเดียวกันทางราชการไม่เคยช่วยเหลืออะไรเลย และยังต้องเสียเงินรัชชูปการ ส่งส่วย ถูกเกณฑ์แรงงานและเสียอากรค่านาอีกด้วย แต่ถ้าเรามีประชาธิปไตย แล้วมีสภาผู้แทน ชาวนาไทยจะสามารถเรียกร้องให้รัฐบาลบำบัดทุกข์สุขได้ และจะแก้ไขความเดือดร้อนได้ เราจะเห็นว่าท่านอาจารย์ปรีดีนั้นเน้นการต่อสู้แต่เป็นการต่อสู้ทางรัฐสภา ท่านมีความเห็นว่าชาวนารู้ดีว่าถูกโรงสีเอาเปรียบแต่จิตสำนึกยังไม่ตื่นประชาธิปไตยเป็นหนทางหนึ่งที่จะปลุกจิตสำนึกให้พัฒนาขึ้นมาได้ ในขณะเดียวกันอาจารย์ปรีดีก็ได้มองอีกด้านหนึ่งของจิตสำนึก ในขณะเดียวกันราษฎรไทยได้รับการอบรมมาแต่บรรพบุรุษ ให้นับถือพระเจ้าแผ่นดิน เพราะฉะนั้นการต่อสู้ของชาวนาไทยย่อมมีขอบเขตจำกัด การต้องการหลุดพ้นจากการกดขี่และบุคคลที่กดขี่เบียดเบียน

นั้นย่อมมีขอบเขตอย่างแน่นอน ข้อสรุปก็คือว่า แนวความคิดของอาจารย์ปรีดีได้มองเห็นการต่อสู้ในสังคมไทย แต่ในขณะเดียวกันก็เห็นพลังที่กดดันจิตสำนึกของการต่อสู้อย่างเป็นกระบวนการ ท่านบอกว่าเมื่อชาวนายังไม่ต่อสู้แบบเป็นกระบวนการนั้นเราก็ต้องยอมรับความจริง (ประโยคนี้คงหมายถึงฝากไปให้ขบวนการปฏิวัติไทย)

ประการที่สอง เกี่ยวกับบทบาทภารกิจทางประวัติศาสตร์ของยูโทเปียสยามนั้น เราจะเห็นว่าเค้าโครงเศรษฐกิจเป็นแบบฉบับที่มีพลังสำคัญในการพัฒนาประวัติศาสตร์ความคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองของไทย เป็นสัญลักษณ์ที่แสดงให้เราเห็นถึงนักคิดที่สำคัญที่สุดในยุคใหม่ของไทย ที่มีเจตจำนงอย่างแน่วแน่ที่จะเปลี่ยนแปลงสังคมไทย ซึ่งในที่นี้เราจะพูดถึงจิตสำนึกอภิวัฒน์หรือจิตสำนึกในความรักสังคม ซึ่งอาจารย์บอกว่าไม่ได้คิดอย่างเดียว แต่ว่าคิดแล้วก็มีเจตจำนงที่จะไปสู่การปฏิบัติด้วย นั่นคือไม่ยอมรับสิ่งที่ดำรงอยู่ ไม่ยอมเป็นทาสของสภาวะรอบตัว ในความหมายของท่าน ทฤษฎีสังคมมีไว้เป็นหลักนำของการปฏิบัติเท่านั้น นั่นก็คือการปฏิบัติที่มีเป้าหมายอย่างชัดเจน มีหนทางที่แน่นอน ถึงแม้จะเป็นหนทางสายเปลี่ยวก็ตาม เพราะการปฏิบัติในช่วงแรกของท่านนั้นเป็นการปฏิบัติที่ไม่มีขั้นตอนใดๆ ทั้งสิ้น จะเห็นได้ว่าเค้าโครงเศรษฐกิจหรือยูโทเปียสยามโผล่ขึ้นมาอย่างไม่มีเงื่อนไข โดยไม่มีการชี้ถึงพัฒนาการว่าจะต้องสร้างอะไรขึ้นมาก่อนเพื่อ

ไปบรรลุสู่แบบจำลองทางเศรษฐกิจใหม่ที่ได้ปรารถนาไว้ ในปัจจุบัน ท่านได้เปลี่ยนความคิดและบอกว่าการอภิวัฒน์ต้องไปทีละขั้น ๆ ขึ้นต้นไม้ทีเดียวสุดยอดก็จะพลัดตกลงมา สมัยนั้นท่านคิดว่า ท่านไปเร็วจนเกินไปจนผู้อื่นตามไม่ทัน และก็ยอมรับว่าโครงสร้างเศรษฐกิจนั้นจะเปลี่ยนทันทีทันใดมิได้ เพราะมีพลังต่อต้านมากมาย ผลก็เลยกลายเป็นช้าไป และไม่อาจเกิดขึ้นได้ในที่สุด

ประการที่สาม ที่สำคัญกว่าเจตจำนงของการเปลี่ยนแปลงคือเค้าโครงเศรษฐกิจหรือยูโทเปียสยาม ได้ให้ความคิดคำนึงถึงจุดมุ่งหมายของสังคม ทัศนะเช่นว่านี้มีความสำคัญในยุคปัจจุบันมาก เพราะเดี๋ยวนี้เราพูดกันแต่เรื่องเทคนิค วิธีการ การเคลื่อนไหว การพลิกแพลง การวางแผน แต่ไม่เคยอภิปรายกันเลยว่า จุดมุ่งหมายของสังคมนั้นจะเป็นอย่างไร ความคิดคำนึงอย่างเป็นรูปธรรมถึงสังคมอุดมคติเป็นสิ่งที่ขาดแคลนมากในยุคปัจจุบัน ในที่นี้เราต้องพูดชัดเจนว่ายูโทเปียสังคมมี ๒ แบบด้วยกันคือ ยูโทเปียที่เป็นนามธรรมกับยูโทเปียที่เป็นรูปธรรม ทฤษฎีสังคมที่ผ่านมาที่เกี่ยวกับสังคมอุดมคตินั้น ส่วนใหญ่เป็นยูโทเปียนามธรรมทั้งสิ้น อาจารย์ปรีดีได้พยายามวาดภาพของสังคมไทย สังคมใหม่ซึ่งจุดมุ่งหมายนั้นได้บอกไว้ชัดเจน เราอาจสรุปได้ว่าในระยะหลังแนวคิดที่ท่านมองอยู่ก็คือแนวคิดของมนุษย์นิยมที่มีลักษณะวิพากษ์ ซึ่งเน้นการลดความแปลก

แยก อาจารย์ปรีดีได้บอกไว้ในบทวิเคราะห์หลายบทว่า การสะสมปัจจัยการผลิต ที่ดิน ทุน และแรงงาน เป็นการสะสมอำนาจผูกขาดในสังคม ซึ่งจะทำให้คนส่วนใหญ่นั้นตกอยู่ในสภาพที่ไร้สมบัติ ยากจนอ้างว้าง มนุษย์ที่ยากจนกลายเป็นสินค้าชนิดหนึ่ง ซึ่งหมด "มนุษยภาพ" คือตกเป็นทาสนั่นเอง ในแนวคิดอาจารย์ปรีดี เราจะเห็นว่าการคิดการมองเห็นภาพของสังคมใหม่เป็นปัญหาที่ยิ่งใหญ่ที่สุดที่ท่านได้ถามอยู่ตลอดเวลา คือ ทำอย่างไรเราจึงจะสร้างระบบเศรษฐกิจขึ้นมา ซึ่งเป็นระบบที่มนุษย์จะไม่ต้องถูกเบียดเบียนจากมนุษย์ด้วยกัน เป็นระบบที่มนุษย์ในประชาคมจะไม่สูญเสียเสรีภาพ ภาพของสังคมที่ท่านมองนั้นเป็นสังคมที่ต้องการเน้นหลักการเรื่องความเห็นแก่ผู้อื่นเป็นส่วนรวม หลักการช่วยเหลือซึ่งกันและกันโดยไม่มีการเบียดเบียน หลักการที่ทำให้มนุษย์เกิดจิตสำนึกในการรักสังคม ให้สังคมไม่มีชนชั้น คือไม่มีฐานะและวิถีดำรงชีวิตที่ต่างกัน สิ่งที่ท่านอาจารย์ปรีดีได้ต่อต้านอย่างมากในระยะบั้นปลายชีวิตก็คือ การผูกขาดอำนาจทางเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรมและสังคม การปฏิเสธการผูกขาดเช่นนี้เป็นกระแสแนวใหม่ของมนุษย์นิยมในโลกสังคมนิยมซึ่งกำลังเกิดขึ้นในปัจจุบัน แต่อาจารย์ปรีดีมิได้ต่อต้านการผูกขาดอย่างเดียว แต่ต่อต้านลักษณะแนวโน้มซึ่งจะนำไปสู่การผูกขาดสังคมอีกด้วย

มีหลายคนพยายามที่จะวิเคราะห์ออกมาว่า ระบบสังคมใหม่ที่อาจารย์ปรีดีต้องการนั้นเป็นอย่างไรกันแน่ ในบั้นปลายของชีวิตในบทวิเคราะห์และบทสัมภาษณ์หลายบท เราจะเห็นว่า คำว่าระบบสังคมใหม่นั้น อาจารย์หมายถึงระบบที่ช่วยความเป็นอยู่ของประชาชนส่วนมากให้ดีขึ้น คือระบบการเมืองที่สอดคล้องสมานกับพลังการผลิตทางเศรษฐกิจของสังคม เพื่อให้การเบียดเบียนหมดไปหรือลดน้อยลงไปมากที่สุดที่จะเป็นได้ อาจารย์บอกว่าสังคมใดก็ตาม เมื่อเศรษฐกิจสังคมและความต้องการของมนุษย์ได้พัฒนาไปอย่างไม่หยุดยั้ง แต่ระบบการเมืองไม่พัฒนาตามไป กฎหมายยังเป็นเผด็จการรัฐธรรมนูญเป็นกึ่งประชาธิปไตย ระบบสังคมนั้นจะต้องเกิดวิกฤตการณ์อย่างแน่นอน ที่เราเรียกว่าวิกฤตการณ์สังคมทั่วระบบ นี่เป็นกฎของความขัดแย้งระหว่างสิ่งสองสิ่ง การที่จะแก้ไขสังคมไทยในยุคปัจจุบันก็คือว่า ทำอย่างไรจึงจะได้เกิดประชาธิปไตยขึ้นมา ประชาธิปไตยที่สมบูรณ์ ซึ่งอาจารย์ปรีดีหมายถึงประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจ ประชาธิปไตยทางการเมือง และทัศนะทางสังคมที่เป็นประชาธิปไตย จิตสำนึกประชาธิปไตยถือได้ว่าเป็นหลักนำทางจิตใจที่สำคัญที่สุดที่จะทำให้เกิดประชาธิปไตยอย่างสมบูรณ์ขึ้นในระบบสังคมไทย อาจารย์ปรีดีได้มองพัฒนาการเศรษฐกิจไทย และบอกว่าถ้าประเทศไทยในปัจจุบันมีแต่ประชาธิปไตยทางกฎหมาย มีระบบ

เลือกตั้ง มีสภาผู้แทน แต่ไม่มีประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจเลย อันตรายก็ย่อมมาก เพราะคนกลุ่มน้อยที่กุมอำนาจทางเศรษฐกิจนั้นจะเข้าสภา และใช้อำนาจทางการเมืองบันดาลให้เศรษฐกิจเป็นไปตามผลประโยชน์ของตน สิ่งที่อาจารย์ปรีดี ได้มองสภาพสังคมไทยปัจจุบันนั้น ก็คือ ต้องการประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจนอกเหนือไปจากประชาธิปไตยทางการเมืองแล้ว นั่นก็คือ

๑. ให้ราษฎรส่วนมากของสังคมต้องไม่ตกเป็นทาสของคนจำนวนน้อยในการประกอบเศรษฐกิจ ซึ่งคนส่วนน้อยเหล่านี้อาศัยอำนาจผูกขาดทางเศรษฐกิจและสังคมของตนทำการเบียดเบียนคนส่วนใหญ่

๒. ระบบเศรษฐกิจนั้น ควรจะมีหลัก ๓ อย่างด้วยกันคือ
   (๑) ราษฎรจะต้องร่วมมือกันฉันพี่น้อง ออกแรงกายแรงสมองตามความสามารถ
   (๒) ผลิตสิ่งอุปโภคให้สมบูรณ์ตามหลักของการขยายตัวทางเศรษฐกิจ
   (๓) ให้แต่ละคนได้รับผลตอบแทนด้วยความเป็นธรรมตามส่วนแรงงานทางร่างกายและส่วนสมองที่ตนได้กระทำ ผู้ใดออกแรงมากก็ได้มาก ผู้ใดออกแรงน้อยก็ได้น้อย

๒๔๗๕ เป็นต้นมานั้น เราอาจเรียกได้ว่า บางตอนของการพัฒนาเศรษฐกิจการเมืองของไทยนั้นมีประชาธิปไตย บางตอนก็เป็นกึ่งประชาธิปไตย บางตอนก็เป็นเผด็จการและผูกขาดเบ็ดเสร็จ ความใฝ่ฝันที่จะให้ประชาชนมี "อิสราธิปไตยบริบูรณ์" ยังไม่เกิดขึ้น สิ่งที่ท่านอาจารย์ปรีดีเน้นมากที่สุดก็คือว่า นอกจากเราจะต้องสร้างระบบเศรษฐกิจการเมืองที่เป็นประชาธิปไตยแล้ว การที่ประเทศจะมีประชาธิปไตยนั้น ขบวนการนำจะต้องมีทัศนะประชาธิปไตยเป็นหลักนำในการปฏิบัติด้วย และช่วยให้มวลราษฎรมีทัศนะเช่นนั้นดุจกัน ถ้าไม่มีทัศนะเช่นนี้แล้ว การปฏิบัติในขั้นสุดท้ายก็จะวกไปสู่ความไม่เป็นประชาธิปไตย ในการวิเคราะห์ปัญหาเศรษฐกิจการเมืองของท่าน ท่านได้เน้นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและวิธีการจัดการ ในขณะเดียวกันก็ให้ความสำคัญเกี่ยวกับเรื่องจิตสำนึกของคนในสังคมด้วย ท่านบอกว่าคำว่า "ชนชั้นปกครอง" มิได้หมายถึงผู้กุมอำนาจทางเศรษฐกิจการเมืองเท่านั้น แต่เป็นผู้กุมอำนาจทางจิตใจของมวลราษฎรด้วย และผลสรุปของการวิเคราะห์เช่นนี้ก็คือ ถ้าไม่มีการปฏิวัติจิตสำนึกแล้ว ระบบเศรษฐกิจการเมืองแบบใหม่ก็ไม่อาจเกิดขึ้นได้ในสังคมไทย

ข้อสรุปของผมก็คือว่า ขอให้เราก้าวไปสู่ยูโทเปียร่วมสมัย เมื่อมองเป็นภาพพัฒนาการของความคิดทางด้านเศรษฐศาสตร์การเมือง

เราต้องยอมรับว่าเค้าโครงเศรษฐกิจของท่านอาจารย์ปรีดีและแนวคิดทางเศรษฐกิจของท่านที่ปรากฏในผลงานต่าง ๆ เป็นประตูด่านแรกที่จะนำเราไปสู่สภาวะใหม่ที่ปราศจากการกดขี่เบียดเบียนมนุษย์โดยมนุษย์ด้วยกัน เป็นประตูด่านแรกที่นำไปสู่ยูโทเปียสมัยใหม่ งานของท่านได้ย้ำให้สำนึกว่าการปลดปล่อยผู้คนจากพลังมืดเป็นสิ่งจำเป็นทางประวัติศาสตร์ ซึ่งท่านให้เราสำนึกว่าการล้มเครื่องกีดขวางทั้งปวงที่กั้นความก้าวหน้าของสังคมนั้น เป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง และท่านได้เตือนใจเราว่ามนุษย์จะต้องสร้างประวัติศาสตร์ของตนอย่างมีจิตสำนึก และล้มล้างสิ่งที่เราเรียกว่าชะตากรรมที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ผมคิดว่าคนรุ่นใหม่คงจะต้องสร้างยูโทเปียใหม่ขึ้นมา ที่เป็นรูปธรรมมีขั้นตอน มีขบวนการ มีภาพสังคมใหม่ที่ไม่ตายตัว ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความหวังและสัจนิยม ความหวังและความคิดคำนึงถึงยูโทเปียคงต้องมีอยู่ต่อไปตราบที่มวลมหาชนยังคงถูกเหยียบย่ำจากอำนาจมืด เราต้องเอาความหวังและความเข้าใจในขบวนการที่กำลังเปลี่ยนแปลงมาผสมผสานกัน เราต้องทำความเข้าใจเสียใหม่เกี่ยวกับความฝันถึงสังคมใหม่ ที่กำลังอยู่ขบวนการพัฒนาทางประวัติศาสตร์ให้ดียิ่งขึ้น เราจึงจะบรรลุถึงความหวังได้ อาจารย์ปรีดีบอกว่าคำว่า "ประวัติศาสตร์" นั้นมิได้หมายถึงสิ่งที่อยู่ในอดีตเท่านั้น หากแต่หมายถึงขบวนการที่เปลี่ยนแปลงซึ่งมีอยู่ตลอดเวลาทั้งในอดีตใน

ปัจจุบันและอนาคต นั่นคือ ขบวนการแห่งวิวัฒนาการ ซึ่งควรจะเป็นพื้นฐานของยูโทเปียสมัยใหม่ ถึงแม้ยูโทเปียจะยังไม่ปรากฏขึ้นมา แต่เราต้องนึกอยู่เสมอว่า สิ่งที่ยังไม่เกิดขึ้นเลยหรือยังไม่เคยเกิดขึ้นที่ไหนนั้น สิ่งนั้นไม่มีวันล้าสมัย สิ่งที่ยังไม่เกิด กำลังจะมาถึง เราจึงต้องฝันต่อไป ถ้าไม่มีมิติอนาคตและความหวังแล้ว มนุษย์จะมีชีวิตอยู่ได้อย่างไรอย่างยาวนาน สิ่งที่สำคัญในปัจจุบันก็คือการพัฒนาจิตสำนึกของยูโทเปียยังคงดำรงอยู่ สังคมไหนที่ไม่มียูโทเปียสังคมนั้นเป็นสังคมที่อันตรายมาก เพราะจะเดินหนทางที่ค่อนข้างมืดมน แต่เราจะต้องนำยูโทเปียลงมาจากอาณาจักรของความฝันในอากาศมาสู่พื้นดินให้ได้ ให้ยูโทเปียได้กลายเป็นความคิดที่เข้าสู่มวลมหาชน เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว ยูโทเปียก็จะแปรสภาพเป็นพลังที่เปลี่ยนแปลงสังคม ได้ตามเจตนารมย์ของท่านอาจารย์ปรีดี ขอบคุณ

แนวความคิดของอาจารย์ปรีดีนั้น แท้ที่จริงเราแยกไม่ออกจากความคิดของมาร์กซ์โดยสิ้นเชิง หรือได้ใช้ความคิดของมาร์กซ์เป็นแม่บทใช่หรือไม่

ถ้าเราศึกษาผลงานทั้งหมดของท่านอาจารย์ปรีดีแล้ว เราจะเห็นว่าท่านอาจารย์ปรีดีเป็นนักคิดที่สำคัญคนหนึ่งของโลกที่เป็นนักคิดอิสระ เราจะเห็นว่าในโลกนี้มีนักคิดเกิดขึ้นพร้อม ๆ กันหลายแห่งในประเทศ หลายสังคม ต่างก็อาจจะคิดเหมือนกันก็ได้ โดย

ไม่ได้ศึกษาซึ่งกันและกัน ถ้าเราเอาตัวอย่างจาก "เค้าโครงเศรษฐกิจ" เราจะเห็นว่าตามที่ท่านได้บอกไว้ท่านได้เอามาจากหลักการของหลายลัทธิหลายแนวความคิดด้วยกัน ผสมผสานขึ้นเป็นระบบใหม่ เราต้องคิดว่าในช่วงนั้นเป็น ๑๙๒๖ ถึง ๑๙๒๗ ที่ท่านได้เสนอต่อคณะผู้ก่อการในปารีสเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ก่อนกลับประเทศไทย ในช่วงนั้นเราเห็นได้ว่าในแผ่นดินใหญ่ เหมาเจ๋อตง ก็ไม่ได้พูดถึงเค้าโครงเศรษฐกิจเลย เพราะมุ่งแต่สงครามชาวนาอยู่ ส่วนในรัสเซียเองในระยะแรก ๆ ก็ไม่มีแผนเศรษฐกิจของชาติ มีแต่แผนเป็นสาขาของเลนิน หรือพรรคบอลเชวิคของรัสเซียเท่านั้น แต่ในช่วงนั้นผมคิดว่าอาจารย์ปรีดีได้พูดถึงแผนเศรษฐกิจแห่งชาติขึ้นมาแล้ว ซึ่งนับว่าเป็นทางพัฒนาความคิดที่เป็นอิสระ ซึ่งคงจะไม่เหมือนกับคนที่ใช้นามปากกาว่า "ประชาธิปก" ที่บอกว่าท่านอาจารย์ปรีดีลอกเลียนแบบสตาลิน ซึ่งเป็นเรื่องไร้สาระอย่างสิ้นเชิง เกี่ยวกับแนวคิดทางยูโทเปียอื่น ๆ ก็เห็นได้ว่า ท่านได้เอามาจากนักคิดยูโทเปียของฝรั่งเศสหลายคนด้วยกัน ฉะนั้นแนวคิดทางเศรษฐกิจของอาจารย์ปรีดีนั้น ส่วนใหญ่ผมคิดว่า เริ่มต้นท่านไม่ได้ใช้มาร์กซิสม์แต่อย่างไร เรื่องมูลค่าส่วนเกินก็ไม่ได้ใช้ เพียงแต่ว่าช่วงหลังตอนที่ท่านอยู่ในเมืองจีนก็ได้ศึกษาแนวคิดบางอย่างของมาร์กซ์ และ เหมาเจ๋อตงด้วย แต่ข้อสรุปของผมก็คือว่าท่านเป็นนักคิดที่อิสระและสามารถคิดถึงสิ่งใหม่ ๆ ขึ้นมาล่วงหน้าได้

ทำไมเค้าโครงเศรษฐกิจ เป็นยูโทเปียสยาม

โดยมากยูโทเปียนั้น ในภาษาไทย เขามักจะแปลว่า เพ้อฝัน โครงการเพ้อฝัน ในความหมายของผมไม่ได้หมายถึงความเพ้อฝัน แต่หมายถึง สิ่งที่ดีงามซึ่งยังมาไม่ถึง ส่วนสาเหตุก็มีมากมาย แต่ผมวิเคราะห์สาเหตุทางด้านอุดมการเท่านั้นเอง มายังไม่ถึงก็เพราะว่า โครงการนี้เกิดขึ้นจากจิตสำนึกของอาจารย์ปรีดี ในการมองสังคม อาจารย์เกิดจิตสำนึกขึ้นจากการศึกษาทฤษฎีสังคม แต่เค้าโครงการนี้ไม่ได้เกิดขึ้นจากข้างล่าง ไม่ได้เกิดขึ้นท่ามกลางการเคลื่อนไหวของคนส่วนใหญ่ เพราะฉะนั้นความสัมพันธ์เค้าโครงกับความเป็นจริงจึงไม่มี ทั้งสองฝ่ายจึงไม่ได้มาหาซึ่งกันและกัน ด้วยเหตุผลนี้ ผมจึงเรียกว่าเป็น "ยูโทเปียสยาม"

สมุดปกเหลืองจะหาได้ที่ไหน มีขายหรือไม่

สมุดปกเหลืองคงไม่มีขายแล้ว แต่หนังสือของท่านอาจารย์เดือน บุนนาค ได้พูดถึงท่านปรีดี นักวางแผนเศรษฐกิจคนแรกของไทย ได้บรรจุเค้าโครงเศรษฐกิจและข้อวิจารณ์ที่มีผู้ใช้นามปากกาว่า ประชาธิปก เอาไว้ด้วย

ประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจในความหมายของท่านอาจารย์ปรีดีเป็นอย่างไร

เท่าที่ศึกษา ท่านไม่ได้เขียนรายละเอียดไว้ แต่เมื่อวานนี้ (ปาฐกถา) อาจารย์เฉลิมเกียรติก็ได้ให้ข้อคิดบางอย่างแล้ว ในทัศนะของผม ประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจในทฤษฎีของท่านอาจารย์ปรีดีนั้น คือต้องล้มล้างอำนาจผูกขาดทางเศรษฐกิจการเมืองทั้งหมดที่ดำรงอยู่ในวงการเศรษฐกิจและการประกอบเศรษฐกิจ เพื่อให้การประทุษร้ายต่อกันในเชิงเศรษฐกิจได้หมดไป หนทางที่ท่านคิดว่า จะก่อให้เกิดประชาธิปไตยนั้นก็คือการสร้างระบบสังคมนิยมให้มีมนุษย์ธรรมขึ้นมา (อันนี้เป็นแนวคิดในบั้นปลายของชีวิต) เป็นสังคมนิยมที่ทำให้มนุษย์มีมนุษยภาพเกิดขึ้นมาได้

จำเป็นหรือไม่ที่จะต้องมีความคิด "สังคมนิยมโดยรัฐ" ในเมื่อจิตสำนึกประชาธิปไตยยังไม่พร้อม มีแต่ประชาธิปไตยทางการเมือง

เรื่องนี้เราจะเห็นว่าการที่เสนอให้มีโครงการสังคมนิยมโดยรัฐนั้น เขามักจะอ้างกันอยู่ตลอดเวลาว่า

๑. พลังการผลิตยังต่ำ เพราะฉะนั้นรัฐต้องเร่งการรวมศูนย์ทุนและปัจจัยการผลิตต่าง ๆ และวางแผนโดยส่วนกลางจากข้างบนลงมา

๒. ทัศนะทางสังคม หรือจิตสำนึกทางสังคมของผู้ใช้แรงงานนั้น ยังคงมีซากเก่าจากระบบเก่าหลงเหลืออยู่ การหล่อหลอมโดยรัฐ

จึงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง นี่คือสาเหตุ ๒ ประการที่ต้องมีสังคมนิยมโดยรัฐ ในระยะเริ่มต้น

แต่ถ้าเราจะดูแล้ว ผมคิดว่ามันได้เกิดอะไรขึ้น เมื่อมีการนำเอาแนวคิดนี้ไปปฏิบัติ ผลสุดท้ายผมคิดว่า สังคมนิยมก็ยังถูกนำโดยรัฐอยู่ เมื่อพัฒนาการไปแล้ว ๗๐ ปี มีข้ออ้างใหม่อยู่เสมอว่าเรากำลังพัฒนาเทคโนโลยี ก็ต้องมีรัฐเป็นผู้นำอีก คืออย่างไรก็ตามต้องมีเหตุผลอยู่เสมอ ในอุดมคติดั้งเดิมนั้น มาร์กซ์คงไม่ได้บอกไว้เลยว่า รัฐจะต้องเป็นผู้จัดการ ตรงกันข้ามหลักการที่สำคัญที่สุดในแนวคิดมนุษย์นิยมแบบสังคมนิยมของมาร์กซ์บอกว่า เราจะต้องจัดสังคมใหม่โดยให้แต่ละคนมีเสรีภาพ มีอธิปไตยของตัวเอง ปัจเจกชนสามารถพัฒนาตนเองได้อย่างอิสระ ซึ่งเป็นเงื่อนไขที่สำคัญที่สุดในการพัฒนาคนทั้งหมดทั้งปวงในระบบสังคม ซึ่งหลักการอันนี้ขัดกับสังคมนิยมโดยรัฐอย่างสิ้นเชิง เพราะว่าสังคมนิยมโดยรัฐนั้น ความเป็นจริงที่ปฏิบัติกันอยู่ก็คือ ปัจเจกชนไม่มีเหลืออยู่เลย ปัจเจกชนได้สูญสลายไป รัฐแทนที่จะสูญสลายกลับยิ่งมีอำนาจมากขึ้น ซึ่งแนวโน้มนี้ผมคิดว่าปรากฏอยู่ในเค้าโครงเศรษฐกิจในระยะเริ่มต้น คือท่านปรีดีบอกว่า ราษฎรยังไม่พร้อม เราจักต้องนำราษฎรไปสู่โลกพระศรีอาริย์ พอไปถึงโลกพระศรีอาริย์แล้วก็คงจะต้องนำต่อไปอีกเรื่อย ๆ

การพัฒนาจิตสำนึกของสังคมไทยในแง่ที่ว่า ทำอย่างไรจึงจะทำสังคมยูโทเปียลงจากอากาศสู่พื้นดินให้ได้นั้น มีวิธีการอย่างไร เพราะว่าฝ่ายอนุรักษ์นิยมยังมีอำนาจในการจัดตั้งประชาชนอยู่มากมายในปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งประชาชนในชนบท

นี่ก็เป็นคำถามเหมือนกับหลาย ๆ คำถามที่ผมคิดว่า ลำพังผมคนเดียวคงจะตอบไม่ได้ ขอให้ยูโทเปียนั้นเป็นผลิตผลของพวกเราร่วมกันก็แล้วกัน ขอบคุณ

แสดง ณ หอศิลปวัฒนธรรม ธรรมศาสตร์ วันที่ ๒๖ มิถุนายน ๒๕๒๖

หนังสือเล่มของสำนักพิมพ์เทียนวรรณ

ที่วางตลาดแล้ว

๑. ศาสนากับสังคมไทย ๔๕ บาท
ส. ศิวรักษ์

๒. ขุนเขายะเยือก ๔๕ บาท
เบอร์ตัน วัตสัน-เขียน
พจนา จันทรสันติ-แปล

๓. ความคิดทางจริยศาสตร์ของคาร์ล มากซ์ ๒๒ บาท
เฉลิมเกียรติ ผิวนวล

๔. ในท่ามกลางอารยธรรมผุกร่อน ๓๘ บาท
พจนา จันทรสันติ

๕. ศิลปะแห่งการแปล ๒๖ บาท
ส. ศิวรักษ์

๖. พุทธทัศนะเพื่อการสร้างสรรค์สังคมใหม่ ๓๘ บาท
ส. ศิวรักษ์

๗. ด้านในแห่งชีวิตและความคิดฝัน ๔๕ บาท
พระประชา ปสนฺนธมฺโม

๘. มนุษย์คือชีวิตเล็ก ๆ ที่งดงาม :
ความคิดทางจริยศาสตร์ของชูเมกเกอร์ ๒๕ บาท
เฉลิมเกียรติ ผิวนวล

๙. อีกมิติหนึ่งของ ส. ศิวรักษ์
บทสนทนาว่าด้วยชีวิต สังคม และการปฏิวัติ ๔๐ บาท
พระประชา ปสนฺนธมฺโม บรรณาธิการ

๑๐. สี่นักคิดร่วมสมัย ๓๒ บาท

ในคลื่นความคิดอันสับสน

พระประชา ปสนฺนธมฺโม

๑๑. ศิลปะแห่งการพูด ๓๗ บาท

ส. ศิวรักษ์

๑๒. ปรีดีปริทัศน์ ๓๓ บาท

รวมปาฐกถาชุดปรีดี พนมยงค์อนุสรณ์

ที่กำลังจะวางตลาดอันดับต่อไป

๑๓. จารึกไว้ท่ามกลางยุคสมัยที่ซับซ้อน

อภิชาต ทองอยู่

พิมพ์ที่ บริษัท พลพันธ์การพิมพ์ จำกัด
๔๑๓/๒๒–๒๕ ถนนอรุณอมรินทร์ เชิงสะพานอรุณอมรินทร์
บางกอกน้อย กรุงเทพ ฯ ๑๐๗๐๐ โทร. ๔๒๔๓๒๗๑
น.ส. สุภิตา เตชะธาดา ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พ.ศ. ๒๕๒๖

ISBN 974-7493-12-8
ชุด คนกับความคิด

ท่านปรีดี พนมยงค์ ได้จากเราไปแล้วอย่างสงบ ผู้มีใจพุทธเช่นท่านย่อมอโหสิกรรมให้แก่บรรดาผู้ที่มุ่งร้ายต่อท่านที่ยังคงจมห้วงวิบัติกรรมอยู่ในภพนี้อย่างไม่ต้องสงสัย แต่สำหรับราษฎรเรา กองโกหกคำโตที่เรียกว่า "ประวัติศาสตร์" ซึ่งอยู่เบื้องหน้า ยังเป็นบัญชีที่ต้องสะสางไม่อาจเลิกรา เราต้องชำระสะสางประวัติศาสตร์ไทยกันใหม่ โดยเฉพาะสะสางการตีความประวัติศาสตร์และความคิดของท่านปรีดีในภาคส่วนของประวัติศาสตร์ราชการกันใหม่ ไม่ใช่เพียงเพื่อกอบกู้เกียรติคุณอันท่านปรีดีมีสิทธิสมบูรณ์ที่จะได้รับจากราษฎรเท่านั้น หากยังเพื่อจุดประกายความรับรู้ สร้างฐานและรากเหง้าทางปัญญาอันหนาแน่นขึ้นใหม่ เพื่อสืบทอดภารกิจอภิวัฒน์ประชาธิปไตยอันยังไม่บรรลุผลสำเร็จสมบูรณ์ของท่านด้วย

บางตอนจาก "คำนำ"
เกษียร เตชะพีระ